МАРКО ШУИЦА

НЕМИРНО ДОБА СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

ВЛАСТЕЛА СРПСКИХ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА

БЕОГРАД • 2000

НЕМИРНО ДОБА СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

ВЛАСТЕЛА СРПСКИХ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА

Аутор МАРКО
ШУИЦА

Рецензенти
Академик Сима ЋИРКОВИЋ
Проф. др Раде МИХАЉЧИЋ

Уредник Марина
ДАВИДОВИЋ

Редактор Крста
ПОПОВСКИ

За издавача
Милан ЈОВАНОВИЋ

У *спомен на драгог пријатеља и професора Божидара Ферјанчића*

Ова књига настала је као резултат истраживања усмерених на изучавање српског властеоског слоја друге половине XIV века. Садржај књиге представља измењен и понегде допуњен текст магистарске тезе „Властела српских обласних господара" одбрањене новембра месеца 1997, на Филозофском факултету у Београду, пред комисијом у којој су се налазили академик Сима Ћирковић, проф. др Раде Михаљчић, ментор рада, и доцент др Андрија Веселиновић. Члановима комисије сам искрено захвалан на сугестијама и саветима који су ми помогли да употпуним и уобличим садржину књиге.

Захвалност за приложене илустрације у књизи дугујем проф. др Ивану Ђорђевићу с Одељења за Историју уметности Филозофског факултета у Београду, као и госпођи Бранки Милосављевић, вишем кустосу Војног музеја у Београду.

УВОД

Одређујући наслов ове књиге, није било могуће прецизније поста-вити границе које истраживање назначене теме изискује. Раздобље у коме се јављају обласни господари[1] обухвата другу половину XIV века, испуњену великим и бурним променама, неравномерно осликану у сачу-ваној изворној грађи, што онемогућава уједначен приступ историчара свим чињеницама.

Различите врсте, број извора, као и подаци које они пружају, усмеравају истраживача на уопштавање одређених проблема. Несразмерност броја података о властели кнеза Лазара и на пример Вука Бранковића или краља Вукашина, затим по броју, али не и по садржају, велика ко-личина извора за историју властеле Николе Алтомановића, *a priori* усло-вљавају неуједначеност истраживања. Тиме се онемогућава стварање пропорционалне и компактне слике о властеоском слоју тога времена. Паралеле се могу само донекле повући, као што се само делимично може реконструисати властеоска вазалска групација сваког обласног госпо-дара понаособ.

Извори коришћени у овом истраживању не могу се подвести под једну групу. Њихова разноврсност била је условљена природом теме, као и видовима осветљавања појединих трагова које је властела овог периода оставила за собом. Најважнију групу извора чине повеље обласних господара, као и релевантне повеље из доба постојања Српског царства. Највећи број коришћених повеља публикован је у две наше најзначајније збирке извора, код Стојана Новаковића у *Законским споменицима срп-ских држава средњег века,*[2] и код Љубомира Стојановића у *Старим срп-*

' Термин господар у средњем веку имао је више значења, а једно од њих подразумевало је и владарску интитулацију, „пре свега феудалних моћника који су самостално иступали." Лексикон српског средњег века, *Господар* (Р.Михаљчић). Ипак, појам *обласног госиодара,* који не постоји у историјским изворима увела је модерна историографија, да би означила крупне властелине из периода за врсме и после осипања централне царске власти, који аутономно владају не само својим поседима, већ и околним територијама присвајајући нека регална права, дајући својим областима атрибуте држава.

С.Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века,* Београд 1912.

ским повељама и писмима? Услед непотпуног издања повеља Стојана Новаковића, с обзиром да је у своје издање из појединих повеља уврстио само делове са законском снагом и садржином, изостављајући за овај рад битне спискове милосника или сведока, били смо упућени и на издање повеља Франца Миклошића *Monumenta Serbica.*[4] За коришћење извесних докумената као што су повеља о замени жупа Звечан за Брвеник из 1363. или повеља о утврђивању међа манастира Хиландара коју је потврдио Константин Драгаш из 1376. године, најпогодније је било издање Александра Соловјева *Одабрани споменици српског права од XII до XV века.*[5] Опис конкретног случаја спорења Црепа Вукославића, знаменитог властелина кнеза Лазара, са манастиром Хиландаром, презентован је на ос-нову издања повеље кнеза Лазара, са коментарима професора Радета Михаљчића *Прилог српском дипломатару. Даровнице властеоске поро-дице Вукославић.* О властели Серске области у доба владавине деспота Јована Угљеше податке су пружиле исправе објављене у издању Алек-сандра Соловјева и Владимира Мошина *Грчке повеље српских владара.*[1] Поједини проблеми и питања захтевали су, с друге стране, коришћење објављених докумената из Дубровачког архива. Реч је првенствено о властели и приликама у области којом је господарио жупан Никола Ал-томановић. Највећи део те грађе већ је објавио и искористио Михаило Динић у својој студији *О Николи Алтомановићу* и издању *Одлуке већа Дубровачке Републике* II.[8] Такође су, када је дубровачка грађа у питању, биле коришћене одлуке већа до 1379. године, објављене у *Monumenta Ra-gusina,*[9] као и преписка Дубровачке Општине вођена са залеђем и својим трговцима у унутрашњости српских земаља, коју је делом објавио Јорјо Тадић *Писма и упутства Дубровачке Републике.*

Групи извора који су били веома речити о властели и српским областима с краја XIV века, и који својом наративном нотом и предањима значајно употпуњују документарне изворе припада *Краљевство Словена* Мавра Орбина.[11]

У ред, свакако, најзначајнијих извора спадају натписи. Њихова веродостојност и аутентичност као историјских извора, представља у појединим моментима темеље ове књиге. Штури у подацима и садржају, или фрагментарни услед оштећености, натписи су ипак често једини сачувани

3 Љ.Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, Беорад-Ср.Карловци, 1929.

4 F.Miklosich, *Monumenta Serbica,* Vindobonae, 1858.

5 А.Соловјев, *Одабрани споменици српскога права од XII до XV века,* Београд 1926.

6 Р.Михаљчић, *Прилог српском дипломатару. Даровнице властеоске породице Вукославић,* ИГ 1-2 (1976) 99-105.

7 А.Соловјев, В.Мошин, *Грчке повеље српских владара,* Београд 1936.

8 М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* Београд 1932, 46; М.Динић, *Одлуке већа Дубровачке Републике* II, Београд 1964.

9 *Monumenta Ragusina, Libri Reformationes* III, IV, Zagrebiae 1895, 1896.

10 Ј.Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935.

11 М.Орбин, *Краљевство Словена,* Београд 1968, 475.

подаци о властели овог периода. Поред класичног издања Љубомира Стојановића *Стари српски записи и натписи,*[12] веома је драгоцена била збирка натписа које је сакупила Гордана Томовић у својој књизи *Морфологија ћириличких натписа на Балкану.* У овој књизи коришћени су и посебно објављивани натписи по часописима, као и скоро објављено из-дање *Стари српски записи и натписи* које је својевремено прикупио Владимир Ћоровић, а приредио га за штампу професор Раде Ми-хаљчић.[14] Поред натписа и записа, извесне драгоцене податке за истраживање пружали су и летописи које је објавио Љубомир Стојано-вић под насловом *Стари српски родослови и летописи.*[15] О властели, њиховом социјалном и политичком положају и улози, говоре *Душанов законик,*[16] и једним делом *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаре-вића. 17*

Од малобројних наративних извора, најзначајнији извор представља *Житије деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа,[18] једино које доноси причу о припреми и исходу завере Николе Зојића и Новака Белоцрквића из 1398. године, кључном и најзначајнијем унутрашњем догађају из раног периода Стефановог кнежевања. Рефлекси догађаја с краја XIV века, а самим тим и помен одређених историјских личности ве-заних за то доба нашли су своје место у делу Константина Михаиловића из Островице.[19]

Допуну историјским писаним изворима пружају материјални остаци везани за црквено градитељство и сликарство као и нумизматички из-вори. Објављени радови и истраживања из историје уметности и нумиз-матике у знатној мери употпуњују сазнања о властели српских обласних господара. Задужбине властеле и ктиторске представе на фрескама чак у појединим случајевима пружају податке о властели која се у другим исто-ријским изворима и не помиње. Стога су радови историчара уметности били од велике користи приликом реконструисања слике властеоског слоја с краја XIV века.[20] Из области нумизматике, драгоцена је студија Растислава Марића *Студије из српске нумизмашике,*[21] као и многобро-

12 Љ.Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I-VI, Београд 1912-1926, репринт (1982-1988).

13 Г.Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану,* Београд 1976.

14 К.Ћоровић, *Стари српски записи и натписи,* Београд 1997.

15 Љ.Стојановић, *Стари српски родослови и летописи,* Ср.Карловци, 1927.

16 Н.Радојчић, *Законик цара Стефана Душана,* Београд 1960; *Душанов законик,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.

17 Н.Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића,* Београд 1962.

18 В. Јагић, *Живот Стефана Лазаревића,* Гласник СУД XLII (1875) 243-328; К.Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989.

19 К.Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.

20 Видети поглавље *Властела и Црква*

21 Р.Марић, *Студије из српске нумизматике,* Београд 1956.

јни радови Сергија Димитријевића, објављивани у *Старинару,* затим његова монографија *Новац кнеза Лазара*[22] и нарочито расправа *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара.*[2^]

И поред великог историјског значаја, до сада није написана монографија или студија којом би целовитије била обухваћена и подробније описана властеоска социјална групација у овом критичном и драматичном периоду српске средњовековне историје. Заправо, крај XIV века, када се гаси владарска лоза Немањића, представља епоху отворене превласти и замаха српске властеле-обласних господара, која се својим претензијама и ингеренцијама издиже на владарски ниво. У српској историографији је о властели обласних господара у виду посебних радова писано релативно мало. Полазиште у литератури представљају дела општег карактера, тематски веома широког захвата, као што су синтезе првенствено *Историја Срба* I-II Константина Јиречека,[24] а затим и ос-тала синтетичка дела која обухватају историју српског народа.[25] Извесни подаци могу се пронаћи у склопу генеалогија владарских или већих влас-теоских породица објављеним у допуњеном издању књиге Алексе Ивића *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле.*[26]

Међу монографијама које се баве властелом друге половине XIV века, у склопу догађаја који обележавају тај период, најзначајнија је *Крај Српског царства,* Радета Михаљчића. Исти аутор је написао још две монографије у којима успут, у оквирима значајнијих и већих политичких или привредних збивања, у ширем социјалном контексту расправља и пише о властели обласних господара. Реч је о монографијама *Лазар Хре-бељановић* и *Јунаци косовске легенде.*[29] Велики значај за разумевање управно-административне улоге, државних функција и хијерархије влас-теле овог периода, представља књига професора Милоша Благојевића *Државна управа у српским средњовековним земљама?*[0]

Посебне студије о властели обласних господара готово да нема. У једном од својих најзначајнијих радова *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани,31* Константин Јиречек се бавио и властелом друге поло-

[22] С.Димитријевић, *Новац кнезаЛазара,* Крушевац 1971.

23 С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара,* Q кнезу Лазару, Београд 1975, 185-221.

24 К.Јиречек, *Историја Срба 1-11,* Београд 1990[6].

25 Историја народа Југославије I, Београд 1953; *Историја Црне Горе 11-2,* Титоград 1970; *Историја српског народа 1-11,* Београд 1981 -1982; Ј.Калић, *Срби у позном средњем веку,* Београд 1994; С. Ћирковић, *Срби у Средњем веку,* Београд 1995; *Лексикон српског средњег века,* Београд 1999.

26 Д.Спасић, А.Палавестра, Д.Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских динасшија и властеле,* Београд 1991.

27 Р.Михаљчић, *Крај Српског Царства,* Београд 1975, 325.

28 Р.Михаљчић, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање,* Београд 1989[2], 286 .

29 Р.Михаљчић, *Јунаци косовске легенде,* Београд 1994[2], 315.

30 М.Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд 1997.

вине XIV века, у мери у којој је то тема расправе наметала. Скоро комплетну властелу жупана Николе Алтомановића, на основу изворне дубровачке грађе, успео је да обради Михаило Динић у студији *О Николи Алтомановићу?*[2] Као модел историјског проучавања властеле и властеоских породица овог периода послужио је рад Србобрана Милојевића *Мусићи,* просопографско истраживање које је у целости обухватило историјат ове значајне породице. Овај рад је не одступајући од теме укључио у своје оквире и проблеме неке друге властеле као што је случај са Обрадом Драгосаљићем, властелином кнеза Лазара а потом и кнеза Стефана Лазаревића.[33] У својим кратким радовима Ђорђе Сп. Радојичић је обрадио личности Влатка Хранотића и казнаца Богдана.[34] Љубомир Стојановић се такође бавио властелом кнеза Лазара у свом чланку *Цреи и Витомир?*[5] О властелину Црепу писано је узгред, у саставу ширих тема које.су се тицале или црквених властелинстава и привредних прилика, или судског процеса везаног за спор око власништва над његовим посе-дима.[36] У монографији *Кнез и деспот Стефан Лазаревић?37* Миодраг Пурковић је покренуо неколико битних питања везаних за ово доба: значај Вука Бранковића, положај кнеза Стефана, као и учешће и улога властеле у тадашњим превирањима. Бавећи се разноврсним темама и Ра-дослав Грујић је скренуо пажњу на неке проблеме који су се тицали влас-теле обласних господара.[38] Слика властеле употпуњена је и кроз историјско-географске теме и студије, нарочито, Михаила Динића. Пре свега у радовима *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II,[39] *Западна Србија у средњем веку, Област Централне Србије у средњем веку, Југозападна Србија у средњем веку* и *Област Бранко-вића,*[40] Динић је, описујући територијалну организованост и поседе одређених феудалаца, исцртавао мапе читавих регија и на непосредан

[31] К.Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани.* Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 339-387. Видети напомену 7.

[33] С.Милојевић, *Мусићи,* ИЧ XXXIII (1987) 5-36.

[34] Ђ.Сп.Радојичић, *Влатко Хранотић, властелин Вука Бранковића.* Гласник МКМ 1 (1956) 230; *Казнац Богдан,* Прилози КЈИФ 11 (1931) 156.

[35] Љ.Стојановић, *Цреи и Витомир,* Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929, 356-357.

[36] Р.Михаљчић, *Прилог српском дииломашару;* М.Благојевић. *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459.* ИГ, 1-2 (1987) 29-43; М.Благојевић, *Привредне прилике у држави кнезаЛазара,* Бој на Косову, старија и новија сазнања, Београд 1992, 463-483; А.Соловјев, *Једно суђење нз доба кнеза Лазара,* Архив за правне и друштвене науке, књ. XVIII (XXXV) бр. 3, Београд 1929. 188-197.

[37] М.Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић,* Београд 1978.

[38] Р.Грујић, *Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку,* ИЧ V(1954-1955) 53-76; *Светогорски азили за српске владаоце и властелу после косовске битке,* ГСНД XI (1932) 65-96. и други радови наведени у даљем тексту.

[39] М.Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II, Београд 1962.

М.Динић, *Српске земље у средњем веку,* Београд 1978.

или посредан начин градио историју крупније и моћније властеле друге половине XIV века.

Властела која је живела за време српске власти у граду Серу и чита-вој области, у потпуности је обрађена у радовима византолога. На првом месту треба истаћи монографију Георгија Острогорског *Серска област после Душанове смрти,*[41] као и његове мање радове који се тичу ове теме, *Васељенске судије у Серу* и *Алексије Раул, велики доместик Ср-бије.*[43] Од великог су значаја у проучавању византијских утицаја на обичаје и устројство у српским областима и радови Божидара Фер-јанчића *Византијски и српски Сер у XIV столећу,*[44] *Севастократори и кесари у Српском царству* и *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама.* У студији *Света Гора под српском влашћу* [47]Душана Корача, једним делом је обрађена и властела Серске области.

Број радова у којима су се историчари дотицали проблема везаних за властелу српских обласних господара је велики. Стога је веома тешко направити ужи избор оних који су били најважнији за наше истраживање и настајање ове књиге. Изучавање властеоског слоја, као социјалне кате-горије, уз Цркву носећег сталешког стуба државе и гаранта власти и моћи обласних господара, битно је за разумевање средњовековног друштвеног устројства, као и за схватање начина на који су функциони-сале и биле организоване области којима је управљала крупна властела. Без осветљавања друштвене и политичке улоге властеле, не би било мо-гуће целовито сагледати можда најдраматичнији период српске средњо-вековне историје, епоху препуну преврата, конфузије и за националну свест важних и преломних догађаја као што је била Косовска битка са својим последицама.

41 *Г.Острогорски,Серска област после Душанове смрти,Београд* 1965.
42 *Исти, Васељенске судије у Серу,* Византија и Словени, Београд 1970, 257-270.
43 *Исти, Алексије Раул, велики доместик Србије,* Византија и Словени, Београд 1970, 228-242.
44 Б.Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу,* Београд 1994. 45 *Исти, Севастократори и кесари у Српском царству,* ЗФФ XI-1 (1970) 255-269. 46 *Исти, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама,* Београд 1960. 47 Д.Кораћ, *Света Гора под српском влашћу,* ЗРВИ XXXI (1992) 9-193.

ПРЕВЛАСТ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА - ПРЕЛОМНО ДОБА[1]

Смрћу цара Душана, крајем 1355. године, започело је преломно доба за српску средњовековну државу. Нестанком са историјске позор-нице снажне личности првог српског цара, великог војсковође, уследила је нова епоха у историји Српског царства. Владавина Душановог јединог сина, цара Уроша, владара потпуно другачијег кова, испољила је све сла-бости које је у себи носила још недовољно учвршћена власт Немањића у новоосвојеним деловима царства. Јужне, грчке области Српског царства, брзо су се суочиле са одвајањем од централне или урушавањем српске власти. Након смрти кесара Прељуба, намесника Тесалије, одмах по смрти цара Душана, уследила је освајачка акција деспота Нићифора II Орсинија, који је већ 1356. године загосподарио Епиром и Тесалијом. Крајем исте или почетком следеће године, браћа Палеолог, велики при-микирије Алексије и протосеваст Јован, успели су да освоје градове Хри-сопољ и Анакторопољ, на обали Егејског мора. Поред издвајања ових великих територија из српске државе, у граду Костуру се Душанов полу-брат, самопроглашени цар Симеон-Синиша, по мајци из рода Палеолога, безуспешно припремао за узурпацију и преотимање царства. Крупна властела била је подељена између два цара, Уроша, Душановог леги-тимног наследника, и узурпатора, полубрата Симеона, чије су претензије убрзале растакање државе. На страну Симеона Немањића-Палеолога, стао је деспот Јован Комнин Асен, брат Душанове удовице, царице Је-лене, господар Канине и Валоне у Албанији. Он се потпуно одвојио од српске власти, стављајући се на услугу Млечанима. Борбе између Уроша и Симеона трајале су све до 1359. године. После пораза средином 1358. године код Скадра, Симеон је морао да се помири са Урошевим опстан-

[1] Ово поглавље замишљено је као увод у већ позната и у историографији обрађена збивања и околности које су се одигравале на крају XIV века, а у којима је учествовала влас-тела обласних господара. Стога нису коришћене напомене да се не би оптерећивао текст.

ком на српском царском трону, док је он сам још годину дана остао да господари само Костуром са околином.

С друге стране, византијску офанзиву предвођену Матијом Канта-кузином, сином бившег византијског цара Јована Кантакузина, изведену 1357. године на источне делове Српског царства одбио је кесар Војихна, царици Јелени, удовици цара Душана, привржени сродник. И поред ус-пешно организоване одбране, јужни делови царства били су отргнути од Урошеве власти. У области града Сера, царица Јелена, Урошева мајка, осамостаљује се, стварајући темељ будућој Серској држави, најуспеш-нијој српско-византијској творевини на тлу некадашње византијске државе којом су господарили Срби. До 1360. године царица Јелена није оспоравала синовљеву врховну власт, али се од тог времена у докумен-тима изоставља Урошево име и Серска област аутохтоно наставља свој политички живот са византијским управним и судским установама.

Готово у исто време, 1359. године, од угарских упада предвођених краљем Лудовиком I није остала поштеђена ни северна граница Уроше-вог царства. Значајнији успех угарске војне је изостао, али су се северне области око Кучева и Браничева, којима је загосподарила српска власте-оска породица Растислалића, издвојиле из Српске државе, признавши си-зеренство угарског краља. Царство Немањића преживљавало је крајем шесте деценије XIV века тешке тренутке. Попуштање спољних граница неминовно је условило и територијално сужавање стварне надлежности последњег владара из главне гране породице Немањића. Грчке области, тековина Душанових освајања, биле су заувек отргнуте од централне државне власти. Након погибије Нићифора II Орсинија средином 1359. у сукобу са арбанашком властелом у бици код Ахелоја, цар Симеон Па-леолог-Немањић, успоставио је своју власт у Епиру и Тесалији, којима је владао до своје смрти 1371-1372. године, са центром у Трикали. Радослав Хлапен, првобитно намесник цара Душана, а потом и цара Уроша у гра-довима Беру и Водену, искористио је тренутак, заузевши тврђаву Дама-сис на северу Тесалије. По свему судећи њему је Симеон Палеолог уступио свој дотадашњи град Костур. Од тада се формира Хлапенова об-ласт која је, изгледа. самостално егзистирала између Урошевог и Симео-новог царства. Појам обласних господара управо је у тим збивањима и немирним годинама добио своје ембрионалне контуре и основни смисао.

Осипање које је првобитно отворено наступило у граничним грч-ким областима издвајањем великих територијалних целина из окриља Урошеве власти и утицаја, постепено се у прикривеном виду јавило и у деловима старог *краљевства.* Жеља извесних велможа за осамостаљи-вањем нашла је своје упориште у слабој личности цара, кога је и народно предање запамтило као *нејаког.* Формирање појединих територија са по-себном физиономијом и већим степеном самосталности још за живота

цара Уроша, представљало је још један наговештај краја дуговечне династије Немањића. Јачање крупне властеле, иако под формалним окриљем царства, огледало се у стварању суштински независне власти у границама својих области, са намером и реално остваривом идејом да везе са централном влашћу буду што слабије. На тај начин, централној и већ другоразредној сили супротставиле су се тежње мањих, али снажних властелина.

Генерација старије Душанове крупне властеле, на самом почетку уз-немирујућих превирања, определила се за једног од два претендента на српску царску круну, Уроша или Симеона. Ипак, с временом су они, ус-лед старости, немоћи или неприлагођености новонасталим околностима, на миран или насилан начин уступили место новој импулсивнијој и беск-рупулознијој, немањићком традицијом неоптерећеној млађој властели. Кесар Прељуб, намесник Тесалије, као што смо видели, умро је непос-редно после Душанове смрти. Севастократор, а потом и деспот Дејан, родоначелник Драгаша, ожењен Душановом сестром Теодором, консти-туисао је своју област на поседима који су се простирали између Скопске Црне горе и реке Струме, а обухватали су жупе Жеглигово и Прешево. Он је своју власт ојачао у време ерозије Урошеве власти, али не у мери у којој су то учинили хумски кнез Војислав Војиновић, или доцније краљ Вукашин. Његово повлачење са историјске сцене се не може прецизније датовати, али се свакако одиграло пре децембра 1371. године. Деспот Јо-ван Оливер, можда најзначајнији Душанов великаш, неприметно је ишчезао са површине политичких збивања. За собом је оставио задуж-бину, манастир Лесново и малолетне синове, које су сасвим извесно потчинили Мрњавчевићи. Ктитор манастира Конче, господар североис-точне области у Македонији између Штипа, Брегалнице и Струмице, био је некадашњи Душанов војсковођа Никола Стањевић. Одан цару Урошу, овај властелин се замонашио пошто је вароватно био потиснут на почетку владавине краља Вукашина. Кесар Војихна, несумњиво сродник Немањића, познат као господар Драме и околине, у првим годинама после Душанове смрти представљао је српског властелина високог ранга, чија се област није само ограничавала на Драму већ се простирала даље ка Беласици, струмској области и Христопољским кланцима. Постао је таст будућег серског деспота Јована Угљеше. Ђураш Илијић, још један знаменити Душанов војсковођа, који је господарио Зетом, изгледа да је крајем шесте деценије XIV века уклоњен од стране браће Балшић. Дес-пот Јован Комнин Асен, господар Канине и Валоне, умро је вероватно 1363. године у епидемији куге. Њега је наследио син Александар Асен. Он је 1368. године издао исправу којом се озваничава пријатељство са Дубровником. Заузврат је добио дубровачко грађанство, а сама повеља

представља драгоцен извор за реконструкцију унутрашњег уређења његове области.

У таквим околностима, још за живота цара Уроша, истакао се као „заштитник" круне и права Немањића кнез Војислав Војиновић, некадашњи ставилац на двору цара Душана. Његова нарастајућа моћ га је, као типичног властелина новог кова, уз будућег краља Вукашина, издвојила из уобичајеног ранга тадашње властеле. Пространа област којом је господарио, обухватала је крајеве између Дрине и Косова, планине Рудник и мора, са жупама Конавлима, Требињем, Драчевицом и Поповим Пољем. Кнез Војислав Војиновић био је први у низу властеле са новим атрибутима моћи који су били заметак ингеренција будућих обласних господара. Његова суштинска снага најбоље се огледала у односу и ставу Дубровчана, који су му исплаћивали светодмитарски доходак и кумерк солски, трибуте резервисане за српске владаре. Своју реалну моћ и снагу, кнез Војислав искушао је и у рату са самим Дубровником 1361-1362. године, који је завршен миром у Оногошту. Смрћу Војислава Војиновића, у налету куге 23. септембра 1363, његова жена кнегиња Гоислава, наследници, као и област којом је управљао, били су препуштени на милост његовом синовцу Николи Алтомановићу. Гоислава се одржала до 1368. године уз наклоност цара Уроша, при чему је убирала приход од царина на продају соли, *кумерк солски.* У два наврата, цар Урош јој је уступио и владарски трибут, *светодмитарски доходак,* који је Дубровачка општина исплаћивала српском владару. Већ на самом почетку њене владавине, Балшићи су јој отргли горњу Зету. Од 1368. године, синовац кнеза Војислава, жупан Никола Алтомановић, преотима јој читаву област. Некадашња пространа територија кнеза Војислава нашла се у рукама младог жупана Николе, који је крајем седме и почетком осме деценије XIV века постао један од најмоћнијих обласних господара.

Почетком шездесетих година још једна значајна и велика властеоска породица испливала је на површину политичких збивања. То су били Балшићи који су обележили крај XIV и почетак XV века у Зети. Окосницу ове породице чинила су три брата: Страцимир, Ђурађ I и Балша II, синови родоначелника Балше I. Свој независан став у односу на централну царску власт, коју су номинално признавали, испољили су већ приликом рата кнеза Војислава Војиновића и цара Уроша против Дубровника 1361. и 1362. године. Балшићи су се тада ставили на страну Дубровачке Републике, па је чак планиран и заједнички напад на град Котор до чега ипак није дошло. Непријатељство Балшића према кнезу Војиславу Војиновићу, пренело се по његовој смрти на жупана Николу Алтомановића који га је наследио. Балшићи су током седме деценије знатно проширили територију којом су господарили. На југу су ратовали против албанског властелина Карла Топије који је такође формирао своју об-

ласт, тако да је Ђурађ I чак пао у његово заробљениште из кога је сигурно избављен до 1366. године. Међу властелу која је искористила прерасподелу снага на терену свакако спада и севастократор Влатко Паскачић, првобитно господар жупе Славиште. По одласку деспота Дејана из политичког живота, Влатко Паскачић је његовим малолетним синовима Јовану и Константину одузео област Прешева, чиме је знатно увећао своју територију. У оквиру његове области налазили су се Славиште, Прешево, Врање и Иногоште. Фреске из Влаткове задужбине, цркве Св. Николе у Псачи, представљају материјалну потврду савладарства цара Уроша и краља Вукашина који су заједно насликани на северном зиду цркве. Увећање области севастократора Влатка, на рачун Драгаша, одиграло се вероватно уз благослов краља Вукашина који је стајао иза њега. Изненадни успон овог властелина огледа се како у ширењу његове територије, тако и у ковању новца. И поред тога, он се није осамосталио као обласни господар, него је остао у сенци моћног Вукашина. После крупних догађаја из 1371. године и погибије браће Мрњавчевић на Марици, Влаткову област су преотела у међувремену стасала браћа Драгаш.

Личност која је у државно-правном смислу унела највише поремећаја у дотадашње владарско-властеоске и међусобне властеоске односе, свакако је био краљ Вукашин. И он и његов брат Јован Угљеша, првобитно су били Душанова властела. Угљеша је средином пете деценије XIV века управљао вероватно Конавлима и Требињем, док се Вукашин са титулом жупана 1350. године јавља у Прилепу. Вукашинова област у свом највећем обиму обухватала је Призрен, Приштину, Ново Брдо, Скопље, Прилеп и Охрид. Своју позицију међу српском властелом Вукашин је покушао да ојача родбинским повезивањем са другом властелом. Своју ћерку Оливеру удао је за Ђурђа I Балшића, још пре свог крунисања за краља. Такође, свог сина Марка оженио је Јеленом, ћерком Радослава Хлапена и Ирине, удовице кесара Прељуба. Уколико се овим брачним релацијама придода и брак између деспота Јована Угљеше и Јелене (познатије као монахиња Јефимија), ћерке кесара Војихне, положај браће, Вукашина и Угљеше, био је веома добро утврђен. Успон браће историјски посматран био је синхронизовано изведен. Године 1365. Вукашин, који је по свему судећи претходно носио деспотску титулу, постао је краљ и савладар цара Уроша Немањића, док је Угљеша добивши деспотско достојанство од цара постао господар Серске области, заменивши тако царицу Јелену. Вукашинов син Марко добио је нешто касније, непосредно пред Маричку битку, титулу младог краља, резервисану за престолонаследника, будућег владара. Серска област обухватала је за Угљешине владавине велику територију у коју је био укључен и читав Халкидик са Светом Гором. Западна граница између области краља Ву-

кашина и десопта Угљеше по свему судећи није била стриктно постав-љена, тако да су те две области заједнички обухватале велико гео-графско пространство на југу некадашњег Српског царства, од Белог и Црног Дрима, и Охрида на западу, до Христопољских кланаца и језера Пору у области Волерона на истоку, од Приштине, Новог Брда и Землна на северу, до Халкидика и Костура на југу. Под њиховим утицајем нала-зиле су се области севастократора Влатка у Врању, Иногошту, Прешеву и Славишту као и област Радослава Хлапена на северу Тесалије.

Проглашењем и крунисањем Вукашина за краља Срба и Грка и царевог савладара 1365. године, а Марка за младог краља крајем 1370. или у првој половини 1371. године, пребачен је државни суверенитет на споредни колосек, у руке нове династије. Уз напоменуто осамостаљивање деспота Јована Угљеше, Вукашиновог брата у Серској области, поре-мећаји у двовековном континуитету породичне власти Немањића били су и реално и формално законски озваничени. Удвајањем власти, коначним признавањем фактичког стања, препуштањем јужних области снажним Мрњавчевићима и стварањем нове владарске гране у односу на свето-родну династију, отворене су могућности за утемељење сепаратистичких тенденција других незадовољних велможа којима оваква владарска ком-бинаторика није одговарала. Непризнавање новог државног устројства и стварања нове државне идеологије са скоројевићком владарском лозом, убрзало је даљу децентрализацију. Стварање полицентричне власти још је више ослабило већ добрим делом окрњену заоставштину цара Душана. Смрт цара Уроша на самом крају 1371. године, представила је завршетак двовековне епохе владавине светородне лозе Немањића и окончање по својим дометима најзначајнијег раздобља средњовековне српске исто-рије.

Догађаји на унутрашњополитичкој сцени Србије који су претходили Урошевој смрти, умногоме су осликали стање које ће се у пуној мери испољити у наредним годинама. Комплексни односи, међусобни савези и непријатељства крупне српске властеле, одигравали су се у јеку слаб-љења централне власти и нарастајућих аутократских претензија вел-можа. Жупан Никола Алтомановић власт и државу је градио на текови-нама моћи и територија свог стрица Војислава Војиновића, непрестано се супротстављајући Дубровнику и другој босанској и српској властели. Николи Алтомановићу, у напону снаге и моћи, пришао је на кратко и властелин Санко Милтеновић, одметник од босанског бана Твртка, који је господарио областима Трусине, Поповог поља и Дабра. Међусобне размирице крупне властеле често су се завршавале оружаним окрша-јима. Крај седме деценије XIV века управо су обележили такви сукоби. Према причи коју нам је сачувао Мавро Орбин у свом делу *Краљевство Словена,* 1369. године дошло је до битке на Косову између Мрњавчевића

са једне и кнеза Лазара, жупана Николе Алтомановића и цара Уроша са друге стране. Коалиција против Мрњавчевића је том приликом поражена, јер се према Орбиновом казивању, кнез Лазар повукао са бојишта, док је жупанова војска остала и пострадала у бици. Некако у то време, кнез Лазар је од Николе Алтомановића преотео стратешки и економски веома важну и богату планину Рудник, док је 1370. године доскорашњи жупанов савезник Санко Милтеновић накратко заузео Николин посед на југу, жупу Конавле. Уз подршку из Угарске, жупан Никола Алтомановић се брзо опоравио од пораза против Мрњавчевића. Ипак, одлучни да заврше са агресивним и снажним обласним господаром, Мрњавчевићи су начинили коалициони савез са Балшићима и Дубровником. У тренутку када се 1371. године коалиција припремала за одлучни напад на жупана Николу, једна друга знатно већа опасност прекинула је заувек овај војни подухват и суштински преокренула историју Балкана.

До тада само наговештавана турска опасност, убрзо је постала брутална и реална снага којој се разједињена и међусобно завађена српска властела није могла озбиљније супротставити. После низа освајачких ус-пеха на Балкану, Османлије су се освојивши 1360. Димотику, 1362. Једрене, 1363. Пловдив, 1364. године приближиле долини Месте и непос-редно угрозиле област деспота Јована Угљеше. Западни Волерон, који је улазио у састав деспотове државе био је константно изложен турским упадима. Далековидост и политичка прагматичност господара Серске об-ласти огледала се у његовој жељи и поступцима да се придобију савез-ници за окршај са Турцима. Црквени раскол који је настао између српске и васељенске цариградске цркве приликом Душановог крунисања за цара и уздизања српске архиепископије на ранг патријаршије 1346. године, био је до тада непремостива препрека за било какав чвршћи савез између Срба и Византинаца. Стога је деспот Угљеша упутио посланство ва-сељенском патријарху, осуђујући Душанове поступке и исказујући сп-ремност на успостављање јединствене српске цркве са цариградском, признајући тако суприматију васељенске цркве. У марту 1368. деспот Угљеша је тим поводом издао повељу о измирењу, које се односило само на његову серску државу. И поред тога, његове дипломатске акције суш-тински су остале јалове. До војног савезништва и помоћи од стране Ро-меја није дошло. У јесен 1371. није се више оклевало са акцијом против Турака. Браћа Мрњавчевићи су, оставши без подршке и Византије и српских велможа, па чак и Балшића са којима су се ородили, самостално кренули у превентивни напад на Османлије. Пошто је прекинуо плани-рани поход на Николу Алтомановића, краљ Вукашин се придружио брату у последњој заједничкој акцији. Истоветна судбина браће била је симболична. Како се њихов заједнички успон кретао синхронизовано, тако је и њихов заједнички крај нагло окончао независно постојање њи-

ових држава. До одлучног сукоба дошло је 26. септембра 1371, на турс-кој територији на Марици код Черномена.

Погибије краља Вукашина и деспота Јована Угљеше у бици на Марици одредиле су судбину својевремено државно већ формираних об-ласти са југа царства. Најјаче упориште нове државне идеологије из последњих година већ уморног царства, које је после смрти цара Уроша требало да постане стуб нове династије, наследника Немањића и стожер регенерисане српске државе, угасило се пре него што је и добило мо-гућност да заживи, пар месеци пре Урошеве смрти. Турска експанзија онемогућила је фактички постављање краља Марка на чело српских држава као легитимног наследника Немањића. До очеве погибије пред-виђеном за престолонаследника, младом краљу Марку, судбина није пружила историјску шансу. Наследивши оца, постао је краљ, али краљ без снаге, реалне моћи да задржи неокрњену очевину и буде признат међу поданицима Српског царства. У таквим околностима није било мо-гуће да се створи нови државни центар. Крупна српска властела, осамос-таљена још у последњим годинама Урошевог царевања, добила је нови замах у јачању своје аутономије и независности својих породичних по-седа и властелинстава. Несуђени наследник Немањића, Вукашинов син Марко, постао је уместо новог српског владара, само турски вазал са тада међу српском властелом највишом, краљевском титулом. У свим овим догађајима, породица Растислалића, која је владала областима око Кучева и Браничева на самом северу, уз Дунав, остала је по страни. Они су, изложени ветрометини, одржавали своју власт као угарски вазали, обезбедивши унутрашњу самосталност.

Мапа некадашње хомогене немањићке државе била је исцртана по-седима и личним интересима најмоћнијег социјалног слоја средњове-ковне Србије. Појединачна политика крупне властеле, некад међусобно сагласна и савезнички оријентисана, бивала је у појединим моментима *modus vivendi* опстанка читаве, суштински обезглављене државе. Области Мрњавчевића биле су растргнуте у „постмаричком" налету догађаја. У отимању о плен-заоставштину браће Мрњавчевић, нико од суседа није изостао. Најкрупнија властела користила је сваки погодан тренутак за увећавање својих поседа и своје политичке, војне и економске моћи. После пропасти Вукашинове државе, на североисточном делу њене тери-торије, никла је нова област којом су господарили Драгаши, браћа деспот Јован и господин Константин. У отимању о територијално наслеђе краља Вукашина, кнез Лазар, Балшићи, Никола Алтомановић и Драгаши највише су приграбили.

Град Сер и читава област којом је господарио деспот Јован Угљеша, већ у новембру месецу потпали су под власт Манојла II Палеолога, со-лунског деспота, а будућег цара Ромеја. И поред привидног успеха у рес-

таурацији грчке власти над серском облашћу, Византија је одмах осетила последице Вукашиновог и Угљешиног пораза на Марици. Византијски цар Јован V Палеолог морао је да призна турски суверенитет и постао је турски вазал.

Ђурађ I Балшић, иако је био Вукашинов зет, непосредно по марич-кој погибији, укључио се у комадање његове области. Раскинуо је дотада веома драгоцен политички брак са Вукашиновом ћерком Оливером и од-мах освојио његов град Призрен, који је представљао изузетно важно економско упориште, а за који се отимао и Никола Алтомановић. Тиме се фронт према жупану Николи, који је постојао у приморским облас-тима, проширио и на унутрашњост. Никола Алтомановић је у вртлогу догађаја успео да поврати Рудник и тврђаву Звечан на Косову. Поновним освајањем Рудника, обновио је сукобе са кнезом Лазаром који је у то време заузимао своју баштину на југу, укључивши при том у своју област значајне градове Ново Брдо и Приштину. Држава браће Драгаш после пропасти Мрњавчевића, обухватала је бивше поседе деспота Јована Оли-вера, Овче Поље, Злетово, Брегалницу, Штип, Лесново, као и жупе Сла-виште, Прешево, Врање и Иногоште којима је претходно господарио севастократор Влатко. Малолетни син севастократора Влатка, кесар Угљеша, није могао да пружи Драгашима отпор и сачува своју баштину. Центар њихове области били су градови Струмица и Штип. Потврда значаја и великог угледа породице Драгаш огледала се у браку Констан-тинове ћерке Јелене и византијског василевса Манојла II Палеолога, коме је родила два сина, два последња византијска цара Јована VIII и Константина XI Драгаша.

Поседи краља Марка и његове браће, нарочито Андреаша који је ковао и свој новац, били су сведени на узану територију у западној Маке-донији. Они су обухватали област између Вардара и Црне Реке на истоку, Охрида на западу, Шар-планине и Скопља на северу. Охридом је загоспо-дарио моћни арбанашки властелин Андрија Гропа.

Постепена трансформација граница властеоских области верно је осликавала промену утицаја и моћи велможа у новонасталим околнос-тима и новом времену. Сукоби између кнеза Лазара и жупана Николе Алтомановића били су права слика тадашње борбе за власт, утицај и те-риторије. Вештији и мудрији изашао је као победник. Жупан Никола Ал-томановић се после Маричке битке 1371, увећавши своју територију, неопрезно уплео у крупну политичку игру направивши драстичан преок-рет и лош прорачун који га је скупо коштао. Без обзира на обновљен мир са Дубровчанима који су му у јесен 1372. године исплатили новац на име светодмитарског дохотка и кумерка солског, жупан Никола је ступио у савез са Млетачком Републиком и дотадашњим ривалима Балшићима против Дубровника, Котора и Драча. У позадини овог савеза стајао је су-

коб између Венеције и дотадашњег сизерена Николе Алтомановића, угарског краља Лудовика I, те је и план напада био усмерен на приморске градове који су признавали његову врховну власт. За евентуални успех у рату, жупан Никола је као надокнаду требало да добије Стон и Пељешац, док су Котор и Драч били обећани Балшићима. Пошто му је Никола Алтомановић окренуо леђа, угарски краљ је потражио нове савезнике међу српском властелом која би макар само и формално признавала његову супрематију. То је била дуго чекана прилика коју босански бан Твртко и кнез Лазар нису пропустили. Уз помоћ Угарске, њих двојица су заједнички усклађеним акцијама током 1373. године победили Николу Алтомановића. Опкољен у граду Ужицу, жупан Никола се предао кнезу Лазару који га је дао ослепити, чиме је избачен из даље политичке игре.

Сломом жупана Николе, његову област међусобно су расподелили кнез Лазар и босански бан Твртко, али су жупе у залеђу Дубровника, Конавле, Требиње и Драчевицу привремено приграбили Балшићи. Они су женидбом Балше II Балшића са Комнином, ћерком деспота Јована Комнина Асена, 1372. године стекли могућност и постали господари Берата, Валоне и Химаре у Албанији. Велика територијална пространства којих су се Балшићи домогли била су мач са две оштрице. Границе широке области почеле су да слабе, тако да су се последице великих амбиција осетиле у губитку Конавала, Требиња и Драчевице 1377. године. Заузимање Драча 1385. године представљало је крупан корак у заокруживању територије, али је исте године Балша II погинуо у сукобу с Турцима код Берата у северној Албанији.

У времену после политичке смрти жупана Николе Алтомановића 1373. године, нагло на површину избија и Вук Бранковић, чији је успон пратио успон његовог таста, кнеза Лазара. Вук Бранковић није био властелин-скоројевић. Његов деда Младен био је војвода краља Стефана Дечанског и цара Душана, док је Бранко Младеновић, Вуков отац, носио титулу севастократора и до 1365. столовао у Охриду. За време краља Вукашина, Вук и његов брат Гргур Бранковић држали су своју баштину Дреницу и утврђени град Борач на Косову. Доцније Вук Бранковић је ушао у борбу за превласт обласних господара, под окриљем таста кнеза Лазара. Загосподарио је Сјеницом, делом Полимља и Звечаном, областима које су се некада налазиле у оквирима државе Николе Алтомановића. Своју област увећавао је на исти начин на који су то радили и његови савременици, нарушавајући интересе друге властеле, Вукашинових синова, освојивши до 1377. Скопље, и Балшића, преотевши им град Призрен. У оквирима његове државе налазили су се још и Пећ, Приштина, Вучитрн, Трепча, Комаране на Лиму и вероватно Брсково на Тари. Дакле, област Вука Бранковића обухватала је крајеве између Скопља, Копаоника, Сјенице и горњих токова Таре и Мораче. Уз кнеза Лазара,

постао је најзначајнија политичка фигура Србије последње две деценије XIV века.

У изворима, Лазар Хребељановић се по први пут 1371. године јавља са титулом кнеза, коју ће носити до косовске погибије, не посежући за крупнијим звањем. Лазар је био син Прибца Хребељановића, логотета и пехарника цара Душана, чија се баштина налазила у Прилепцу код Новог Брда. Лазареви помени из доба Царства датирају из 1362. године уочи мира у Оногошту и 1363. године кад се појављује као милосник у повељи цара Уроша којом се потврђује замена жупа Звечан за Брвеник између кнеза Војислава Војиновића и челника Мусе, Лазаревог зета. Тада је Лазар, као Урошев властелин, носио дворску титулу ставиоца. Његов успон текао је постепено. Осма деценија била је декада успона кнеза Лазара. Тих година Лазар је заокружио своју област, израставши у најмоћнијег обласног господара. Крупни догађаји који су се одиграли на самом почетку седамдесетих година - погибија краља Вукашина, смрт цара Уроша (1371) и слом Николе Алтомановића (1373) - отворили су пут ка проширењу територија и моћи многих властелина. Међу њима се нашао и Лазар Хребељановић. Поразом жупана Николе, кнез Лазар је поново и коначно заузео Рудник и освојио Николин град Ужице. Тада је за западног суседа добио свог дотадашњег савезника, босанског бана Твртка, док се на југу налазио Вук Бранковић који је био ожењен његовом ћерком Маром. Две године касније (1375), као активни учесник и заговарач помирења Српске и Васељенске цркве, а након извршеног чина проглашења измирења, рестаурације односа и међусобног признавања одржаног у Призрену, кнез Лазар је придобио и одлучујућу подршку Цркве.

Црква је у кнезу Лазару видела личност чија се улога могла тумачити владарском. Из тога проистиче да је због родбинских веза и заслуга приликом помирења две цркве, кнез Лазар признат за наследника традиција Српске државе Немањића. Црква му се ставила на располагање као потпорна духовна и божанска подлога власти и угледни носилац традиција српске државности. Крајем седамдесетих, Лазар је извео још један војнички поход, овог пута против Радича Бранковића, господара Кучева и Браничева. Тако је 1379. године област Ратислалића, такође угарских вазала, потпала под Лазареву власт чиме је држава кнеза Лазара на Дунаву добила своју природну северну границу. Статус који је кнез Лазар имао према свом угарском сизерену је до 1382. године био јасан. Међутим, те године умире краљ Лудвиг I и угарски престо остаје упражњен. Кнез Лазар користи неприлике око наследства угарске круне, па се ослобађа вазалне обавезе коју је положио још 1373. године, приликом удруживања против жупана Николе. Почетком девете деценије Лазар чак учествује у борбама против Жигмунда Луксембуршког, претендента

на угарски трон, подржавајући Ладислава Напуљског. Од тада, па све до непосредне турске опасности пред Косово, кнез Лазар остаје самосталан.

Родбински повезан са бочном лозом Немањића, преко своје жене Милице, ћерке кнеза Вратка, праунука Вукана, најстаријег сина Стефана Немање, кнез Лазар је имао формалне везе са Немањићима. Устежући се од посезања за вишом титулом, задовољавајући се скромном, кнежевском, не покушавајући да отворено и формално доминантно наступи, не провоцирајући и не пружајући повод другој властели за покушај узурпације власти, кнез Лазар се латентно наметнуо као најугледнији обласни господар, велможа и државник. Практичан у политичком деловању, смишљено је, темељно и постепено повећавао своју област, утицај и снагу, било освајањима или орођавањем са другом значајнијом властелом. Уз то подршка цркве била је од пресудног значаја за његово израстање у водећу личност на некадашњој северној територији српске државе. Мрежа родбинских односа коју је исплео око свог двора претворила се у крупан политички савез са њим на челу. Његова сестра Драгана била је удата за челника Мусу, господара Брвеничке жупе, док су његове ћерке биле поудаване за готово најзначајније велможе које су га окруживале. Мара је била удата за господина Вука Бранковића обласног господара Косова и Метохије, Јелена за Ђурђа II Страцимировића Балшића, господара Зете, Драгана за Александра, сина бугарског цара Шишмана и Теодора за Николу Горјанског Млађег, мачванског бана и угарског палатина. Овако конципиран и родбинским везама изграђен савез био је политички модел који је, макар теоретски, подразумевао усклађену војну и одбрамбену активност, засновану на заједничким интересима. Али, интереси крупне властеле се често у историји, а нарочито у српским земљама на крају XIV века, нису поклапали. Окупљањем расцепљених и аутохтоних области око себе, посредством стварања породичног савеза, уз веома битну подршку цркве, кнез Лазар је утирао пут новом стожеру српске државности, следећи немањићку владарску идеологију. Чини се да је такав политички пут у том тренутку имао изгледа, али је времена за његово изграђивање било исувише мало.

У склопу Лазареве брачне и савезничке политике нашли су се и Балшићи који су господарили Зетом и градовима у северној Албанији, Скадром, Дривастом и Љешом. Власт у овој области била је, средином осамдесетих, у рукама Ђурђа II Страцимировића, најстаријег Страцимировог сина. Током осамдесетих година његова област се полако осипа, а он непромишљено, за сукоб са босанским краљем Твртком, доводи Турке са којима заједнички ратује 1388. године.

У први мах схваћена недовољно озбиљно, турска опасност, која је нагло отворила територијалне претензије и апетите властеле ка областима погинуле браће Мрњавчевић 1371. године, још једном је преокренула политичку слику Балкана. Донекле уоквирена концепција нове државности грађена око личности кнеза Лазара, била је разбијена 1389.

године Косовским бојем. Још једна битка-прекретница, променила је не само границе властеоских поседа и области, већ и њихову судбину. Девета деценија XIV века суочила је српску властелу са новим налетом Османлија. Наговештаји оног што ће своју кулминацију достићи у бици на Косову су се ређали. Већ 1381. године Лазарева властела Цреп и Витомир су у боју на Дубравници код Параћина победили један турски одред. Неколико година касније (1386), код Плочника на Топлици, притоци Јужне Мораве, одиграо се други значајнији сусрет српске и турске војске. На челу ратника налазили су се кнез Лазар и султан Мурат I, али изгледа да су се обе стране повукле са бојног поља. На повратку, Мурат је заузео град Ниш. Истовремено, Лазарев зет Ђурађ II Страцимировић, заједно са Турцима, ратује код Билеће. Следећи и последњи сукоб у коме је учествовао кнез Лазар, одиграо се на Видовдан 15. јуна 1389. на Косову пољу. Епилог сукоба је познат. Кнез Лазар је са већим делом властеле изгубио живот, а држава која је са толико муке и напора стварана, потпала је у вазални однос према Турској. Имена све крупне властеле која је учествовала у бици нису остала забележена.

Нова фаза пропадања српске државности била је започета погибијом кнеза Лазара и великог дела српског племства. Појам обласних господара после Косовског боја добија нову димензију. До тада присталице или противници политике повезивања и учвршћивања око кнеза Лазара, сада се опредељују за Вука Бранковића или двор Лазаревића, за везивање уз Угре или Турке - хришћане или невернике. Снажне обласне властеле која може слободно и самостално да наступа изузев Вука Бранковића и Балшића, после Косова више нема. На политичкој сцени, Лазаревићи се веома брзо уплићу у мрежу вазалске зависности, док остали полако тону у привидној самосталности, диктираној општом неповољном климом на Балкану проузрокованом турском и угарском агресивном освајачком политиком.

Моћ, претензије и владарски прерогативи које у својим рукама концентрише Вук Бранковић представљају, у периоду после Косовске битке, велику политичку снагу која је извесно кратко време стајала насупрот политици коју су водили Лазаревићи. Иако господар области на којима се одиграла највећа српска погибија, систем власти и устројства територија којима је управљао Вук Бранковић одржао се после битке, али је добио и сасвим нов значај. Новонасталом ситуацијом, проузрокованом првенствено погибијом кнеза Лазара, ослонац и све политичко српске државности премешта се са обезглављене и вазалски зависне куће Лазаревића, у којој су остале само малолетне и женске главе, на независно политичко средиште којим управља Вук Бранковић, на Косово. Период до 1392. године, односно до турског заузимања Вуковог града Скопља, и његовог признавања турског сизеренства, представљао је врхунац његове моћи.

ВЛАСТЕЛА ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА

Учвршћивање територија и управа у државама српских обласних господара заснивале су се на успостављању унутрашње чврсте и стабилне вазалске властеоске хијерархије. Властела је према Душановом законику и поред разлика у иметку и богатству представљала хомоген наследни сталеж. На врху ове социјалне групације налазила се крупна властела -велможе.[1] У Душановом законику изражена је разлика између властеле и властеличића, мада је та разлика у свакодневном животу била од малог значаја.[2] У времену после 1355. године, а нарочито после смрти цара Уроша, крупна властела постаје тај државотворни и основни управни чи-нилац у организацији друштва и државе. Део велможа који је обављао на-месничке и високе државне функције, преузима владарске прерогативе и добија обележја обласних господара са свим институцијама које су то пратиле: двором, службеницима, администрацијом, судством, регалијама, војском.[3] Формирање властеоских структура великих области друге по-ловине XIV века било је условљено са два процеса: превођењем старе властеле Немањића у аристократију нових господара с једне стране, и са друге, афирмисањем, односно уздизањем дотад мало познатих људи, сит-није властеле или рођака самих обласних господара у хијерархијски виши социјални ранг. По речима Симе Ћирковића, вероватно је у читавој зе-мљи била очувана „масовна основа племства, потенцијална елита, пред-стављена у слободним баштиницима, ратницима који нису били дегра-дирани у положај работника."[4] Они су чинили основу за стварање новог властеоског сталежа у периоду с краја XIV века. Поред, условно гово-рећи, старе аристократије, која је успела да преживи преломни период

[1] С.Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности,* Историја и традиција, Београд 1982, Допуне и објашњења, (С.Ћирковић), 457-458; К.Јиречек, *Историја Срба* II, 58-61; Т.Тарановски, *Историја права* I, 11-46; М.Динић, *Хумско-требињска влас-тела,* 86-101; С.Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба,* Годишњак ДИ 1-3 (1994) 223-235.

[2] С. Новаковић, *исто,* 458.

[3] *Исто,458.*

[4] *Исто,458.*

распада царства и прилагоди се новом времену, било је и старе властеле, која се у новонасталим околностима изгубила, као што се догодило са по-томцима деспота Јована Оливера. Властела-скоројевићи је ипак, у највећој мери, обележила раздобље превласти обласних господара. И по-ред свог значаја, властеоски социјални слој је био малобројан. У укупној популационој сразмери, они су чинили између 1% и 2%.[5]

Властела је у средњем веку представљала градивни елеменат државе из којег су се добијали унутрашња стабилност, војничка сила, упоришта власти и економије. Племство је било не само војни сталеж, већ и сталеж земљишних поседника, пронијара и баштиника, при чему су земљишни поседи, који су се налазили у власништву властеле, представ-љали гаранцију посвећености и оданости господару и обавезама које су из тог односа произилазиле. Стварајући своје мале државе, обласни гос-подари, без ослонца на своју властелу у војним и политичким потезима, не би успели да организују власт, нити да своје области заокруже, бране, или њима управљају. Служба коју је вршила властела није била само дужност, већ и њено сталешко право, које је уродило учешћем у вршењу врховне власти, преко савета или других управних и извршних функција.[7]

Историјски оквир у коме је живела појединa властела обласних гос-подара прелази границе постојања одређених држава-области којима су њихови сизерени господарили, или живота њихових сизерена. Улога властеле обласних господара зависила је од значаја области и градова, поседа којима су господарили, од времена у коме су стицали поседе, моћ, утицај, као и од снаге и значаја њихових сизерена. У зависности од тога у коликој мери је одређени властелин био одан и поуздан, зависила је и чи-тава државно-друштвена хијерархија и стабилност у господаревој об-ласти. Значај појединих поседа и земље којом је господарила и коју је контролисала велможи потчињена властела био је у неким ситуацијама од пресудног значаја за политику њиховог господара (граничне области-крајишта, крајеви око рудничких копова, ковница, геополитички и стра-тешки значајних градова, путева и раскршћа). Стога, обласни господари нису смели да ризикују када је у питању била гаранција темеља њихове власти и трудили су се да се учврсте са њима потчињеном властелом, било преко економских повластица, даривања нових поседа, додељивања титула и функција или путем орођавања.

Однос сизерена према њему потчињеној властели не може се у сва-кој ситуацији и код сваког феудалног господара равномерно пратити и

5 С.Ћирковић, *О саставу и снази Лазаревог табора на Косову,* Војноисторијски глас-ник2(1989)161.

6 Т.Тарановски, *Историја права,* 19.

7Т.Тарановски, *исто,* 31.

уопштавати због типолошких, геополитичких и разлика у утицајима, ду-ховној и владарској традицији у областима којима су господарили. У за-висности од врсте области, положаја на Балкану, врсте и тековина претходне владавине која је у њој дуже време била примењивана као и ус-лова које је одређено време диктирало, обласни господари су међусобно имали различит однос према својој властели. Сликовит пример предста-вља специфичан идентитет Серске области, како по етничком саставу племства, тако и по нарочитим византијским чиновима, функцијама, ти-тулама и установама које су биле интегрисане у српску власт. Византиј-ско наслеђе које је у унутрашњој управи преузела српска власт на грчким територијама, још у време краља Милутина и потом цара Душана, била је пренесена и на друге делове царства који нису спадали у грчке области, што се задржало у извесној форми и за време обласних господара. На пример, властеоска структура области кнеза Лазара и његов однос према вазалима, били су различити од случаја какав налазимо у области и влас-теоској организацији код његовог зета Вука Бранковића. Како по унут-рашњој структури, тако и по геостратешком положају, северни крајеви државе и северне области, имале су донекле другачију политичку улогу и судбину, у односу на јужне територије, које су већ почетком осме де-ценије изгубиле самосталност.

Територијама на северу некадашњег царства, дуго поштеђеним од турских упада и освајања, али изложеним угарским нападима, супротста-вљају се слике и збивања у земљама на југу, које су изгубиле самос-талност после Маричке битке 1371. године. Потпуно различит ново-настали државно-правни положај јужних области, турских вазала, усло-вио је промене и специфичности у односу на живот тих регија пре осман-лијског поробљавања. Статус покорене властеле, са својим вазалским војничким и другим обавезама, другачији је од статуса до тада још сло-бодне властеле северних области. Околности и услови у које се властела обласних господара-турских вазала морала уклопити, били су диктирани и омеђени турским оквирима и мерилима врховне власти.

Тегобе са којима су се осамдесетих и деведесетих година XIV века суочили обласни господари и њихова властела северних области биле су другачије од мука којима су били изложени већ турском влашћу притис-нути господари југа. У независним областима, попут држава кнеза Ла-зара и Вука Бранковића, властела је редовно обављала своје војничке обавезе према господару припремајући се за рат против Турака, или обезбеђујући своје границе од упада било чије стране војске, угарске, турске или неког другог обласног господара. На другој страни, вазални однос обласних господара са југа заснован са турским султ.аном, обавези-вао их је на учествовање у турским војним походима, односно на рато-вање за неверничког сизерена. Вазална обавеза приморавала их је на

ратовање против истоверних, православних хришћана. Властела Дра-гаша, или краља Марка, тако је ратовала номинално за свог господара, али суштински за турског султана. Какво је незадовољство изазивало из-вршавање те обавезе, и какав су однос српски вазали у турском царству имали према таквој обавези речито је приказао Константин Филозоф кроз речи краља Марка упућене Константину Драгашу пред битку на Ро-винама: „Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату."[8] У временском периоду од потчињавања ових области 1371, па до њихове потпуне асимилације и за-тирања од стране Турске 1395. године, српска властела је и даље посто-јала, хијерархијски уређена, извршавајући улогу локалне власти и учествујући у управљању облашћу, још увек на начин на који су им то српски обласни господари одређивали.

Територије на северу, због свог самосталног положаја, пружају бо-гатију представу о организацији области, власти и властеоског устрој-ства. Почев од оновремених, у то доба још увек актуелних међу-властеоских размирица, преко разгранате економије, трговине, моне-тарне политике и политичке комбинаторике, до ктиторске, духовне де-латности, властела је живела неоптерећена турским ропством. Властела кнеза Лазара, Балшића, Вука Бранковића и жупана Николе Алтомано-вића, успела је да остави више трага о себи и својој улози у организацији области и власти њихових обласних господара.

Тешке болести (као што су епидемије куге), или велике битке, битно су утицале на морталитет средњовековног становништва. За влас-телу, као елитни војнички слој друштва, ипак, велике битке биле су пре-судне за лагано осипање овог социјалног сталежа. Међусобно изну-ривање ратним чаркама или преотимањем области и поседа, колико је властелу и господаре држало ратнички у кондицији, толико их је и изну-ривало. Крупни историјски догађаји који су се преламали преко Балкан-ског полуострва и српских средњовековних држава највише су утицали на, демографски гледано, нагло одумирање српске властеле. У поразу на Марици 1371. године, у коме су погинули Вукашин и Угљеша Мрњавче-вић, иако немамо конкретних података, живот је изгубила вероватно и већина њихове властеле, с обзиром на потоње догађаје - веома лако рас-парчавање њихове области од стране других обласних господара и потпа-дање под Муратову власт. После тог пораза, више није имао ко да брани земље Мрњавчевића. Властела краља Марка готово да није ни позната уколико се изузму личности за које се ионако не може установити да ли су признавале Маркову врховну власт.

8 К.Филозоф, *Житије деспота Стефана,* Београд 1989, 90; В. Јагић, 269-270; ИСН 11, 34.

Непуне две деценије касније, 1389. године, против истог противника на Косову, српска властела, овога пута северних области, доживела је го-тово исту судбину. Поново је промењена демографска и социјална слика српских области. Учешће у боју елитне војске подразумевало је при-суство у ратничким редовима највиђеније, најзначајније и најимућније властеле. У крајњој инстанци, негативан исход Косовске битке и велики губици које је српска страна претрпела, драстично су нарушили дота-дашње стање у структури друштва средњовековне Србије. Погибија највећег дела племства готово је уништила најмање једну генерацију, ако не и две, јер су обично са својим очевима у биткама учествовали и пу-нолетни синови. То је, у времену после битке, у многим областима без господара, нужно условило стање интеррегнума које су преживели вели-каши покушали да искористе. Многобројне властелинке-удовице са ма-лолетном децом, без могућности да се бране, без глава породице, нису се могле одупрети реорганизацији области и држава. У условима без крупне и ситне властеле, великих и малих земљопоседника, државе-области и друштво тешко су могли функционисати. Њихове обавезе и ингеренције нису могле преузимати обезглављене породице, удовице и мачу или служби недорасла деца. Велики број властеоских поседа остао је без сво-јих господара и њихових пунолетних наследника. У таквим околностима, преостала властела за свој рачун, или за рачун својих старих или нових сизерена, заузимала је опустеле поседе и јачала свој утицај, учвршћујући се војно, територијално, политички и економски. Такав је био случај са Николом Зојићем, Новаком Белоцрквићем или Обрадом Драгосаљићем, бившим Лазаревим вазалима. Друштвена лествица појединих области без кључног елемента није више могла обезбеђивати војску ни попуња-вати управну власт.

Властела кнеза Лазара, односно Лазаревића, Вука Бранковића и Балшића, уз тада већ политички аутистичну властелу јужних области, која је преживела Косовску битку, остаје на политичкој сцени краја XIV века. Оскудни подаци малобројних извора једва да допуштају да се нас-лути њихова улога и политика коју су потом водили. До смрти Вука Бран-ковића 1397. године и стварања Српске деспотовине 1402. године, српска властела прошла је кроз последњи период живота у оквирима домена власти, устројства и државних ингеренција обласних господара. Поко-совска ера оставила је на политичкој сцени две велике породице, Лазаре-виће и Бранковиће, које ће држати у својим рукама конце власти до коначне пропасти српске средњовековне државе 1459. године. Опредељи-вање за једну од ове две стране, представљало је у првим годинама после Косова, избор за једну или другу врсту политике, а то је условљавало и улогу саме властеле. У периоду од 1389. до 1402. године, на упражњеном месту погинуле крупне властеле, ствара се постепено нова, у постојећим

оквирима довољно моћна и значајна. Она ће бити језгро потпоре новог облика српске државности оличеног у деспотовини који ће свој замах и пуну снагу достићи почетком XV века. Властела поникла у атмосфери покосовске Србије, носила је с једне стране тешко наслеђе и све бреме трагичног раздобља, а са друге, представљала је основну снагу и носиоца власти на које се ослањао деспот Стефан Лазаревић градећи своју нову, реформисану државу.

ВЛАСТЕЛА КРАЉА ВУКАШИНА АНДРИЈА ГРОПА

Властелин Андрија Гропа јавља се као господар Охрида после 1371. године и погибије краља Вукашина на Марици.[1] Гропа је потицао из старе арбанашке породице која је још крајем XIII века имала своје поседе у планинском масиву северозападно од Охридског језера.[2] До Маричке битке, септембра 1371, теоријски посматрано, могао би се сврстати у обичног властелина, вазала обласне господе или самог цара, али је најве-роватније признавао власт краља Вукашина, који је суверено владао на овим просторима. После краљеве смрти се осамостаљује и постаје об-ласни господар са центром у Охриду. Распадом области краља Вукашина и споредном улогом краља Марка у тадашњој међувластеоској констела-цији, нестаје чврста централна власт на територији Македоније. Вук Бранковић заузима Скопље, а Андрија Гропа постаје господар Охрида. Андрија Гропа је био ожењен Кираном Мусаки, ћерком епирског деспота Андрије II Мусакија, што говори у прилог високом угледу који је стекао у осмој деценији XIV века. [3] По вестима које пружа Мусакијева хроника, заједно са својим тастом Андријом II Мусакијем и својим наводним пашеногом Балшом II Балшићем,[4] окреће се против краља Марка, Ву-кашиновог наследника и заузима његов град Костур.[5] Дакле, по расфор-мирању основне геополитичке структуре Вукашинове области, урушава се и властеоска, односно вазалска хијерархија Мрњавчевића. Мусакијева

[1] Случај овог властелина, у методолошком погледу представља специфичан случај, јер се не може са сигурношћу утврдити ни када ни у чему се састојао његов зависан положај у односу на краља Вукашина. Намеће се питање какав је положај Андрије Гропе и да ли га-треба сврстати у нечијег поданика (Вукашина или Марка), или га посматрати као посебног обласног господара.

2 Ц.Грозданов, *Охридско сликарство,* 20. [3] И.Ђурић, *Ектесис неа,* ЗФФБ XH-1 (1974) 428.

4 Балша II није био зет Андрије Мусакија, како је забележено у овој хроници, већ дес-пота Јована од Валоне, а потом Радослава Хлапена. 5 Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 170-171.

хроника спомиње да је поред Охрида Гропа држао и Дебар. Своју власт је врло брзо и економски ојачао кујући сопствени новац, од кога је сачу-вано четири врсте.[6] Старословенски натписи који се појављују на његo-вом новцу указују на припадање властеоској структури Српског царства. На једној новчаној врсти његово име је без титуле жупана што би могло да значи да је новац ковао још за живота краља Вукашина у охридској ковници, као веома имућан и значајан властелин. На осталим врстама новца у интитулацији се уз титулу жупана назива још и господаром Ох-рида. Носио је титулу (великог) жупана. Спомен жупана у *Ектесис неа,* византијском адресару, приручнику за питакиа, могао би да се односи и на Андрију Гропу.[7] Био је ктитор цркве св. Климента тј. Богородице Пе-ривлепте 1378/9.[8] Његову власт признао је и властелин Остоја Рајаковић, сродник краља Марка, који се и оженио жупановом ћерком.[9] Није сасвим јасно у каквом је заиста био односу Андрија Гропа према краљу Марку, за кога Мусакијева хроника каже да му је био непријатељ. У сваком случају, монетарна независност и надгробни натпис Остоје Рајаковића, према коме је и поред сродства са краљем Марком Остоја био и зет и властелин жупана Гропе, говоре у прилог Гропиној независности у односу на краља Марка.

БОГДАН КИРИЗМИЋ

Помен Богдана Киризмића у историјским изворима везан је ис-кључиво за односе и везе са Дубровником и дубровачким трговцима. Богдан Киризмић, син Рајков,[10] првобитно само трговац из Призрена. Први пут се јавља у изворима још августа 1361. године. Он се тада нала-зио у посланству цара Уроша које је предводио Марко, Вукашинов син, а које је било упућено у Дубровник.[11] Вест у којој се спомиње будући Ву-кашинов протовестијар, везана је за услове боравка и понашања српског посланства у граду. Изасланицима су дубровачке власти биле забраниле било какве трговачке радње у граду, с тим што је на залагање самог Марка, Богдану Киризмићу било дозвољено да врати Дубровачанима ду-гове, али не и да било шта купује или извози.[12] У Дубровнику су прет-ходно били задржани неки призренски трговци, па је том приликом, уз

6 Његов новац је пронађен у Кичевској остасви и објавио га је Б.Сарија, *Из нумизма-*
тичке збирке Народног музеја у Београду, Старинар III (1924-5) 61-99 (посебно 73-91); С.Ди-митријевић, *Нове врсте,* Старинар 17 (1966) 81.

7 И.Ђурић, *Ектесис неа,* 429.

8 Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 170.

9 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* IV, 16, бр. 6073; К.Јиречек, И*сторија Срба* I, 248; Р.Михаљчић, *исто.*

10 К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 373.

11 *Исто,* 361. [12] *Исто.*

Марково посредовање, њима било дозвољено да 22. августа, без робе, на-пусте град. Сасвим је могуће да је тадашње присуство призренског трго-вца Богдана Киризмића у царском посланству било повезано управо са задатком да се задржани призренски трговци ослободе.

У време када је Вукашин већ постао краљ и савладар цара Уроша, Боган Киризмић се октобра 1368. године поново налази у Дубровнику, где се задужио код три дубровачка повериоца, а један од њих му је пове-рио преко 3000 дуката са роком враћања од једног до три месеца.[13] Истим послом, Богдан је боравио у Дубровнику и маја следеће године.[u] Сама чињеница да је, колико извори пружају увид, још најмање седам година раније био задуживан код Дубровчана, говори о човеку који се дуго ба-вио трговачким и финансијским пословима и који је имао тесне пословне везе са Дубровчанима.[15] Вероватно га је богато трговачко искуство, везе са Дубровчанима, као и бављење финансијама препоручило да краљ Ву-кашин управо њега одабере за свог протовестијара.

Као управник краљеве ризнице и финансија, протовестијар Богдан Киризмић спомиње се у дубровачким изворима 10. јуна 1371, мада је ве-роватно ту функцију обављао још раније.[16] Дубровчани су се том прили-ком жалили на Вукашиновог протовестијара који је заједно са својим људима у то време чинио разне непријатности дубровачким трговцима у Призрену.[17] То је уједно и последња вест о Вукашиновом протовестијару. Извесно је да се три године касније на функцији протовестијара краљице Јелене, Вукашинове удовице налазио Дабижив, који је обављао некакво посланство у Дубровнику.[18] Није искључено да је после погибије краља Вукашина и запоседања Призрена од стране Ђурађа I Балшића и Богдан Киризмић изгубио место протовестијара, или нестао у вртлогу догађаја. У поменику манастира Богородице Љевишке остао је забележен извесни монах Никодим Киризма који је вероватно био у сродству са протовести-јаром Богданом Киризмићем.[19] Могуће је да се иза имена овог монаха можда крије Рајко, Богданов отац.

[13] Р.Михаљчић, *Град у ирепомном раздобљу,* Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII век), Смедерево-Београд 1992, 115, нап. 7. Тај трговац је био Бауло де Ви-тања са којим се још једном касније, маја 1369 године, Богдан нагодио за зајам од 1760 дуката.

14 К.Јиречек, *Сриски цар Урош,* 373, нап. 96.

[15] О његовим пословним везама са дубровачком породицом Барабића сведочи теста-мент Павла Барабића. Видети С.Ћирковић, *Поклад краља Вукашина,* ЗФФ XVI-I (1979) 154, нап. 5.

[10] Р.Михаљчић, *Крај Царсшва,* 102, нап. 11.

[17] КЈиречек, *исшо,* 373-374, нап. 96.

18 Видети одељак о Дабиживу.

[19] Ђ.Сп.Радојичић, *О иоменику Богородице Љевишке,* 59.

БРАТОСЛАВ ЛОГОТЕТ

Логотет Братослав је сачинио *Повељу краља Вукашина* издату Дубровчанима 5. априла 1370. у Поречи на Броду, у долини Трескe.[20] Осим тога да се налазио на челу Вукашинове канцеларије у то време, о њему нема других података.

ГРГУР

На основу једног записа, сачуван је податак да је неки Гргур држао Полог у време краља Вукашина, дакле у периоду између 1365. и 1371. године.[21] Јордан Иванов је овог Гргура поистоветио без икаквог чвршћег аргумента, осим хронолошке блискости, са кесаром Гргуром, ктитором манастира Богородице Захумске код Охрида, који је ово сакрално здање подигао 1361. године.[22] Географска удаљеност између области око Ох-рида, где је кесар Гргур сазидао цркву, и области Полога, коју је држао за сада још неидентификовани Гргур, остаје као непремошћени јаз у поис-товећивању ова два великаша. Без јаче аргументације остаје и стано-виште Радослава Грујића да је Гргур из Полога био заправо Гргур Бранковић, брат Вука Бранковића.[24] Спомен Гргура, који је држао По-лог у време када се он налазио у домену области краља Вукашина, упућује свакако на његовог властелина.

ГРУБАДИН КЕФАЛИЈА

У два записа код Љубомира Стојановића грубо датираним у XIV-XV век, спомиње се кефалија Грубадин, који се налазио у служби Андреаша, вероватно брата краља Марка.[25] У првом, непотпуном запису, кефалија Грубадин се обраћа господину Андреашу, кога обавештава о непослушности Андреашевих људи. [6] Милош Благојевић сматра да је реч о војној посади градског утврђења где је Грубадин био кефалија.[27] У дру-гом запису, кефалија Грубадин у класичном маниру записа, спомиње да је преписао неку књигу у кули Заградској, а уколико неко прочита „сиа сло-вца", Грубадин га моли да се обрати богу да прости „грешнога Груба-дина" . Није остало забележено у ком граду је Грубадин био кефалија,

[20] С.Новаковић, *Законски споменици,* 191; К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 371.
[21] Љ.Стојановић, *Записи и натписи* IV, 14, бр. 6054.
22 Ј.Иванов, *Български старини,* 90.
[23] О проблему идентификације кесара Гргура, и различитим мишљењима у историографији видети, М.Шуица, *О кесару Гргуру,* ЗРВИ 34 (1995) 172.
[24] Р.Грујић, *Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак,* ГСНД XII (1933) 39.
Љ.Стојановић, *Записи и натписи* VI, 49, бр. 9678, бр. 9679.
[26] *Исто,* 49, бр. 9678.
27 М.Благојевић, *Државна управа*, 262, нап. 70. [28]
Љ.Стојановић, *Записи и натписи* VI, 49, бр. 9679.

мада постоји мишљење да је ту функцију обављао у жупи Пореч, где и данас постоји село Заград, 15 километара источно од Гостивара.[29]

ДАБИЖИВ ПРОТОВЕСТИЈАР

Био је протовестијар или логотет краљице Јелене, Вукашинове удовице. Долазио је као краљичин посланик у Дубровник 1374. године.[30] Старао се о покладу који је краљ Вукашин оставио код властелина Павла Барабића. Том приликом му је исплаћено 30 перпера. Једном је у актима о Вукашиновом покладу забележен као протовестијар, а други пут као логотет.

КОСАН

Приликом састављања повеље о потврђивању дара Новака Мрасоровића манастиру Пантелејмону, у канцеларији краља Вукашина, нала-зио се као писар извесни Косан. Уз његово име није записана уобича-јена титула логотета, коју вероватно тада није носио. О даљој његовој судбини или напредовању у дворској служби не зна се ништа.

МАНКО ЧЕЛНИК

Челник Манко се спомиње у надгробном натпису монахиње Марине која је док је припадала световном животу, носила име Струја. Марина је умрла 2. марта 1371. и била сахрањена у цркви Св. Недеље у Призрену.[32] У том натпису она је спомената као „сврстница челника Манка". С обзи-ром на чињеницу да је Марина сахрањена у призренској задужбини Мрњавчевића и да је натпис датиран у 2. март 1371, Манко је несумњиво био Вукашинов челник, који је можда свој живот изгубио у Маричкој бици.

МИЛОШ ПРИЛЕПСКИ КЕФАЛИЈА

У исправи којом је краљ Вукашин потврђивао дар Новака Мрасоровића манастиру Св. Пантелејмона јануара 1366, као милосник се јавља Милош, кефалија прилепски.[33] Уколико је преживео кобну 1371. годину,

[29] М.Благојевић, *Државна уирава,* 263, нап. 71.
[30] С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина,* ЗФФ XIV-1 (1979) 158; Ј.Калић, *Срби у поном средњем веку,* Београд, 1994, 15.
[31] А.Соловјев, *Одабрани споменици*, 169.
[32] Г.Томовић, *Морфологија,* 76.
[33] А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 169.

неизвесно је да ли је и даље остао на дужности кефалије града Прилепа, с обзиром да се центар државе краља Марка премешта у град Прилеп.

НИКОЛА ХРСОЈЕВИЋ

Никола Хрсојевић, властелин коме се не може ући у траг у поузда-ним историјским сведочанствима, остао нам је познат захваљујући ле-генди коју доноси Мавро Орбин у *Краљевству Словена.* По овој легенди, након завршене Маричке битке, краља Вукашина је убио „његов паж Ни-кола Хрсојевић".[34] Док је Вукашин пио воду на извору реке, Никола га је убио из користољубља, због огрлице која је Вукашину висила о врату. То убиство се наводно догодило код села Караманли близу Черномена. У легенди коју је Орбин преузео из усмене традиције,[35] Николи Хрсојевићу додељена је улога убице краља Вукашина. Да ли је Никола Хрсојевић био историјска личност и ко је заправо био, до данас је остало не-разјашњено. Истовремено, и мотив ове приче о убиству краља Вукашина од руке сопственог властелина-вазала остаје без пуног и директног одго-вора. Да ли је у народној традицији сачувана ова епизода о насилној смрти краља Вукашина од стране српског властелина, истицање реми-нисценције на територијалне прохтеве и похлепу обласних господара настале после погибије Мрњавчевића, није докучиво. Да ли је и у случај краља Вукашина укључен, увек актуелан, мотив издаје као у случај Вука Бранковића, или је то пак далека рефлексија освете која је заслужено сустигла наводног узурпатора и убицу цара Уроша,[36] остаје отворено пи-тање, засад без одговора. При том би можда детаљ убиства краља Ву-кашина због огрлице могао да има и симболично значење, где би огрлица била владарски знак или инсигнија којом је наводно Вукашин узурпирао круну.

НОВАК МРАСОРОВИЋ

Новак Мрасоровић је био властелин краља Вукашина. Првобитно се спомиње без икакве титуле, у исправи којом је краљ Вукашин, јануара 1366. потврдио његов дар светогорском манастиру Св. Пантелејмону.[37]

34 М.Орбин, *Краљевство Словена,* 53.

[35] *Исто,* С.Ћирковић, *коментари,* 313.

[36] Народно предање кога се држала романтичарска историографија у XIX веку до победе критичког правца, приказивало је краља Вукашина као узурпатора српске краљевске круне и као убицу цара Уроша. Критичка школа је показала да су ова питања везана за личност краља Вукашина плод народне традиције и да је Вукашиново проглашење за краља и савладара, изведено уз сагласност цара Уроша, као и да је цар Урош надживео браћу Мрњавчевић. О овом проблемуписали су многи. Кључни радови су: К.Јиречек, *Српски цар Урош;* Р.Михаљчић, *Крај Царства.*

[37] А.Соловјев, *Одабрани сиоменици,* 167-8.

Том приликом, Новак Мрасоровић даровао је манастиру своје село Коп-ривљане. У повељи је назначено да је то село сам Новак населио пре него што га је даровао манастиру. Вероватно је то било неко селиште које се налазило на Новаковој територији, али до данас није убицирано. Опус-тошеном селу, према повељи, управо је он удахнуо живот.[38] Три године касније, спомиње се извесни кесар Новак у ктиторској композицији Богородичине цркве на острву Малом граду на Преспи.[39] П. Миљуков је у лику овог кесара препознао Новака Мрасоровића, који је према тој иден-тификацији у међувремену добио високу титулу, која спада у ред царских достојанстава, резервисаних углавном за чланове породице. Уз кесара Новака јављају се на ктиторској композицији и његова жена, кесариса Кале и син Амирал. Чињеница да се овај живописани Новак јавља са ке-сарском титулом 1369. године, сасвим извесно говори да ју је добио од цара Уроша, који је једини имао права да му је додели. У грчком натпису из 1368/69. године, ипак је јасно назначено да је кесар Новак био вазал краља Вукашина.[41]

У једној исправи кнеза Лазара из 1380. године налазимо податак о могућем сроднику Новака Мрасоровића. То је повеља којом је кнез Ла-зар свом „брату" Црепу Вукославићу потврдио власништво на село Лешје.[42] У изасланству манастира Хиландара који је био једна страна у спору, налазили су се „старац" Атанасије Висимач, чији епитет или нади-мак може сведочити о његовом витешком тј. властеоском пореклу и Ата-насије Мрасор, који би могао бити сродник Новака Мрасоровића.

ОЛИВЕР КЕФАЛИЈА

Оливер је био властелин краља Марка и вероватно је обављао дужност кефалије у Пелагонији, у граду Битољу. Ови штури и делимично реконструисани подаци сачувани су у једном окрњеном запису.[43]

ОСТОЈА РАЈАКОВИЋ

Име властелина Остоје Рајаковића остало је забележено само на једном натпису. И поред тога, садржај његовог надгробног натписа и ли-ковна представа која се налази уз натпис откривају, или бар наговешта-

[38] *Исто.*

[39] Б.Ферјанчић, *Севастократори и кесари у српском царству,* ЗФФ X-1 (1970) 265-266.

40 *Исто; П.Миљуков, Христијанскија древности,68.*

41 И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 177.

42 Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 104.

[43] С.Матић, *Опис рукописа Народне библиотеке,* Београд 1952, 17; М.Благојевић, *Државна управа,* 262, нап 69.

вају, више података о овом властелину него што би се само на основу једног историјског остатка могло очекивати.

Надгробни натпис Остоје Рајаковића налази се уз надгробну фреску у аркосолију нартекса цркве Богородице Перивлепте у Охриду (данас св. Климент). Он гласи: „Престави се раб божии Остоја Рајаковић, погус-лом Угарчик и сродник кралиа Марка, зет жупана Ропе, лето 1379, ме-сеца октомвриа и..."

Још је Константин Јиречек, на основу овог натписа, Остоју Рајако-вића повезао са Угарчићима, породицом из Невесиња и Љубомира. Према сачуваним подацима у дубровачким документима Угарчићи се спомињу као власи у Љубомиру.[47] Остоја Рајаковић је вероватно у ове крајеве дошао још у доба Царства. Претпоставља се да је био један од припадника хумско-требињске властеле која је добијала поседе у новоос-војеним деловима Македоније у време Душановог ратовања.[48] Не може се утврдити где се налазио Остојин баштински посед, али орођавање са породицом Андрије Гропе, као и место где је сахрањен, упућују на то да је био лоциран у близини Охрида. Веома садржајан натпис повезује овог мистериозног властелина са владарском кућом Мрњавчевића и кућом жупана Андрије Гропе. О врсти сродства са краљем Марком не може се рећи ништа подробније, док натпис експлицитно каже да је био зет жу-пана Гропе.

Поред овог постојало је и друго тумачење натписа, по коме је за део натписа „погуслом Угарчик" изведена једна веома духовита, али ис-конструисана и натегнута хипотеза.[49] Фридрих Реп који је писао о надг-робном натпису, извео је закључак да је с обзиром да у натпису уместо Гропа пише Ропа, на исти начин изостављено и једно слово Б испред Угарчић. Уметнувши то слово настало би бугарчић, што би по Репу, Ос-тоју Рајаковића сврстало у интерпретатора бугарштица-песама.[50] Израз „погуслом" Реп је директно довео у везу са гуслама као народним инстру-ментом, чиме би Остоја Рајаковић при том био и гуслар. Даље, у својој расправи, Фридрих Реп даје своје коначно тумачење натписа при чему је Остоја Рајаковић „ein Sanger von Heldenlieden zur Gusle".[52] О произво-љности и домишљатости без основе у тумачењу овог натписа беспред-метно је даље расправљати.

[44] Ц.Грозданов, *Охридско сликарство,* 153.
45 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* I,48, бр.151.
46 К.Јиречек, *Историја Срба* II, 147, нап.
15. 47 *Исто.*
[48] В. Ћоровић, *Хисторија Босне Београд 1940,*287; М.Динић, *Реља Охмућевић,* ЗРВИ IX *(1966)* 112-113.
49 F.Repp, *Ostoja Rajakovic, ein Spielmann und Sippengenosse Konig Markos,* Zeitschrift fur Sla-wische Philologie 23 (1955) 39-59.
[50] *Исто,* 48-49.
[51] *Исто,49.*
[52] *Исто,50.*

Анализи фреске самог Остоје Рајаковића, историчари уметности посветили су у својим истраживањима охридског сликарства доста места.[53] Фреска представља Остоју Рајаковића у молитви пред ликом Богородице Перивлепте. Упада у очи веома реалистично приказана мла-долика фигура властелина са израженим индивидуалним карактеристи-кама портрета, као и начин сликања који је идентичан са сликарском обрадом живе властеле.[54] Посебна пажња у осликавању портрета покло-њена је ношњи Остоје Рајаковића. На њој су веома заступљени утицаји западњачког начина одевања, иако је властелинска одора у основи скро-јена по византијском узору.[55] Западни утицаји у ношњи овог властелина могу се тумачити његовим захумским пореклом.

Родбинска повезаност са краљем Марком и жупаном Андријом Гро-пом, после Вукашинове смрти господарем Охрида, издижу Остоју Рајако-вића међу најугледније властелине охридске области. С обзиром на Гропино ктиторство храма Богородице Перивлепте у којој је насликана фреска Остоје Рајаковића, може се претпоставити да је он био подложен новом господару Охрида, а родбинском везом чвршће повезан са њим. По гусларским песмама, Остоја је још називан и Грчкић.[56]

[53] Овај портрет спомињали су: П. Миљуков, М.П. Кондаков, В. Петковић, Р.Љубинко-вић, М,Ћоровић-Љубинковић, Ц.Грозданов и други.
54 Ц.Грозданов, *Охридско сликарсиво,* 153.
55 Ц.Грозданов, *исто,* 154; О западњачким елементима у ношњи Остоје Рајаковића писао је ПВасић, *Страни утицаји у српској ношњи,* Зборник Музеја примењене уметности 3-4 (1958) 7-8; опис ношње такође, Ј.Ковачевић, *Средњовековна ношња,* 57-8.
[56] Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 170, нап. 23.

ВЛАСТЕЛА ДЕСПОТА ЈОВАНА УГЉЕШЕ АЛЕКСИЈЕ

АСЕН

У судском акту из августа 1365. године, којим се решава спор између светогорских манастира Есфигмена и Кутлумуша око цркве св. Георгија у селу Зинзос, споменуто је да је у раду мешовитог суда митрополије у Серу, међу осталима, учествовао братучед и дворанин царице Јелене, Алексије Асен.[1] Био је у сродству и са трновским царем Јованом Алек-сандром, братом царице Јелене, Душанове удовице, али није носио ни-какву титулу.[2] Припадао је огранку чувене породице Асена настањеном у Серу, који је имао значајну улогу у том граду још у првој половини XIV века. [3] Кир Алексије Асен је као угледни грађанин остао у Серу током Угљешине владавине, али је након маричке погибије деспота Угљеше, веома брзо променио страну и признао власт византијског василевса Јо-вана V Палеолога. Сачуван је један акт серске митрополије из 1375. го-дине који је потписао Алексије Асен, као поданик, *слуга* Јована V Палеолога.[4]

АЛЕКСИЈЕ РАУЛ

Алексије Раул је био један од најзначајнијих грчких великаша из Серске области.[5] Када је цар Душан изграђивао управу на византијским

1 О властеоском слоју који се затекао или оформио у Серској области којом је управљао деспот Јован Угљеша, детаљно је писано: Г.Острогорски, *Серска област;* Г.Острогорски, *Алексије Раул, велики доместик Србије,* Византија и Словени, Београд 1970,228-242; Г.Острогорски, *Васељенске судије у Серу,* Византија и Словени, 257-270; Б.Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама,* Београд 1960; Б.Ферјанчић, *Византијски и српски Сер,* Београд 1994; Д.Кораћ, *Света Гора под српском влашћу,* ЗРВИ XXXI (1992) 9-193, тако да ћемо у овом поглављу углавном представити обједињене резултате њихових истраживања.Б.Ферјанчић, *Сер,* 76.

2 Б.Ферјачнић, *Сер,* 90.

3 *Исто,* 90, 122.

4 *Исто,90.*

5 PLP, Faszikel 10, 104, No. 24111.

територијама које је запосео, укључио је у њихову структуру и грчку властелу која је признала његову власт. Међу крупним племством које је спадало у ту групу налазио се и Алексије Раул, који је, вероватно, од Душана и добио титулу великог доместика.[6] Он је био велепоседник из области града Зихне, када је пришао Душану из практичних разлога, да би задржао своје поседе.[7] Висока војничка титула коју је добио, више није била у вези са функцијом коју је велики доместик обављао у Визан-тијском царству. Она је у случају Алексија Раула означавала његов висок хијерархијски ранг, а никако заповедништво над војском.[8] Цар Душан је овог великодостојника називао у повељама *вољеним дворанином,* што је била карактеристика етикеције у рођачким односима са владаром.[9] У једном документу он је чак назван и царевим ујаком, што у складу са епи-тетом, којим му се цар Душан обраћао, ипак упућује на некакав степен сродства.[10]

Алексије Раул је, по свему судећи, био једна од кључних личности у превирањима која су се одигравала у Цариграду 1345. године. Под истим именом, а са титулом дукса био је познат присталица Јована Кантакузина и атентатор на великог дукса Алексија Апокавка, у време грађанског рата у Византији вођеног између Јована Кантакузина и регента малолет-ног Јована V Палеолога.[11] Идентификација, по речима Георгија Остро-горског, није нимало сигурна, али се не би смела ни потпуно одбацити „с обзиром на подударност у личном имену и презимену које у Византији није баш било јако раширено".[12]

Велики углед Алексије Раул је стекао још за време цара Душана као кефалија града Зихне, где је имао поседе,[13] а одржао се на политичкој сцени и за време постојања Серске државе. О њему је из периода после преузимања власти у Серу од стране деспота Јована Угљеше сачуван је-дан ватопедски документ који говори о судском спору који је Алексије Раул водио против паниперсеваста Стефана Калотета 1366. године.[14] У спор између ова два великаша увучен је био и манастир Ватопед који је трпео велике штете од поступака Алексија Раула. То је последњи хроно-лошки помен великог доместика.

[6] Г.Острогорски, *Серска област,* 98-99.

7 *Исто,* 98-99; Г.Острогорски, *Алексије Раул,* 238.

8 Г.Острогорски, *Серска област,98;* исти, *Алексије Раул,* 240.

9 Г.Острогорски, *Серска област,* 99.

10 Б.Ферјанчић, *Сер,* 93; Д.Кораћ, *Света Гора,* 159.
11 Г.Острогорски, *Историја Византије,* 475; Г.Острогорски, *Алексије Раул,* 238.
12 Г. Острогорски *Алексије Раул*, 238.
13 Д.Кораћ, *Света Гора,* 150.
14 Опширно о овом суђењу су писали Г.Острогорски, *Алексије Раул,* 240-241; *Серска Област,* 98-99, и Д.Кораћ, *Света Гора,* 158-159.

ГЕОРГИЈЕ

Властелин Георгије, налазио се на функцији кефалије града Јери-соа, а био је брат протостратора Станише.[15] Георгије се спомиње у једном акту Серске митрополије из октобра 1366. године поводом пар-нице његовог таста, великог примикирија Исариса, са хиландарским мо-насима.[16] У акту је Георгије наведен као брат покојног Станише из чега је Острогорски извео закључак да је Станиша био важнија личност од са-мог Георгија.[17] Предмет спора између Исариса и хиландараца био је око неких предмета од вредности, које је његов тада покојни зет Георгије, би-вши кефалија Јерисоа, био оставио манастиру Хиландару.

ГЕОРГИЈЕ ИСАРИС

Георгије Исарис био је великодостојник високог ранга још из вре-мена Душанове власти. Првобитно је носио титулу епарха на Душановом двору, док је у хијерархији Угљешине државе заузео веома важну титулу великог примикирија.[18] У јесен 1366. године парничио се са монасима ма-настира Хиландара поводом имовине коју је манастиру оставио његов покојни зет, Георгије.[19] У овом случају, Георгије Исарис је изгубио пар-ницу и, с обзиром да је поднео фалсификован тестамент свога зета, било му је забрањено да обнавља судски процес.[20] Након поновног заузимања града Сера и читаве области од стране солунског деспота Манојла Па-леолога у јесен 1371. године, Георгије Исарис је поново променио страну. Прихвативши политичку неминовност и реалност на терену, пришао је цару Јовану V Палеологу од кога је том приликом добио титулу великог контоставла.[21]

ДИМИТРИЈЕ КОМНИН ЕВДЕМОНОЈОАН

Обављао је дужност васељенског судије у граду Серу. Као и Орест, Евдемонојоан је претходно обављао и функцију кефалије Сера. Он је на том положају заменио Дуку Нестонга, вероватно 1360. године,[22] а њега је изгледа наследио Радослав Торник.[23] Евдемонојоан се спомиње као ва-

[15] *Исти, Серска област,* 95; Д.Кораћ, *Света Гора,* 130.
[16] Г.Острогорски, *Серска обласСи,* 95.
[17] *Исто.*
[18] Г.Острогорски, *Серска област,96-97;А.Соловјев, Греческие архонти,* 279-280;PLP,
Faszikel 4,128, No. 8283.
[19] *Исто;* Б.Ферјанчић, *Сер,* 101, 108; Д.Кораћ, *Света Гора,* 168.
[20] Г.Острогорски, *исто,* 98.
[21] Д.Кораћ, *Света Гора,* 148-149, 166.
[22] А.Соловјев, *Греческ[3]е архонШи,* 283; Б.Ферјанчић, *Сер,* 72; PLP, Faszikel 3, 120, No 6222.
[3] *Исто;* Г.Острогорски, *Серска областа,* 14, нап. 56, 88-89.

сељенски судија у истим документима као и Орест, па је тако забележен и августа 1365. године у документу којим се решава спор између Есфиг-мена и Кутлумуша.[24] Његов последњи помен је из 1366. године.

ДУКА КОРЕСИС

Дука Коресис је био још један грчки великодостојник који се успешно одржао за време српске владавине Серском облашћу и који је дочекао византијску реокупацију и рестаурацију власти у самом Серу.[26] Првобитно је био Душанов велможа који је 1355. године уз Алексија Раула, кефалију Зихне, учествовао у судском спору као један од чланова комисије за утврђивање међа спорних имања, предмета суђења.[27] Дука Коресис је као и Георгије Исарис водио судске спорове са манастирима. У његовом случају то је био Алипијски манастир, а спор се водио око земљишног поседа Клопотице.[28] Суђење је имало неколико фаза. У делу суђења који је одржан за време српске власти над Серском облашћу, Дука Коресис је успео да докаже своје власништво над поседом, који му је 1375. године у обновљеном процесу ипак одузет.[29] За време српске владавине у Серу, била је одређена комисија, у чијем су се саставу налазили велики папија Дука Нестонг, серски кефалија Евдемонојоан и два црквена великодостојника, да утврди која је властела присвојила поседе манастира Св. Николе у Каменикији. У читавоме низу људи који су при-грабили поседе налазио се и Дука Коресис.[30] Након погибије деспота Јована Угљеше 1371. године и рестаурације византијске власти у Серу, Дука Коресис се поново вратио у службу византијског цара и тако задржао своје поседе.

ДУКА НЕСТОНГ

У служби српске власти, још у време цара Душана, 1354. године, а могуће је још и 1357,[31] у граду Серу на месту серског кефалије налазио се

[24] Б.Ферјанчић, *Сер,* 76.
[25] Г.Острогорски, *Серска област,* 90.
[26] PLP, Faszikel 6, 15, Но 13177 .
[27] Б.Ферјанчић, *Сер,* 91-92; Д.Корађ, *Кир Дука Коресис - дворанин цара Стефана,* ЗРВИ 29/30 (1991) 213-219.
[28] Д.Корађ, *Света Гора,* 168.
[29] *Исто.*
[30] Међу многобројним великашима споменутим у овој повељи из новембра 1360. године, у списак властеле деспота Јована Угљеше уврстили смо само Дуку Коресиса, с обзиром да о другима нема података из доцнијег времена. Исти је случај и са једним од чиновника Серске митрополије протекдиком Димитријем Апелменеом, који је по речима Б.Ферјанчића био световно лице, али се последњи пут спомиње новембра 1360. Б.Ферјанчић, *Сер,* 93, 104-105.
А.Соловјев, *Греческие архониш,* 282; Б.Ферјанчић, *Сер,* 67.

Дука Нестонг.[32] Дука Нестонг се 1354. године налазио и међу царевим посланицима који су путовали у Авињон на преговоре са папом о цркве-ној унији. Поред њега, у посланству су били још и Божидар, дворски судија, и апокрисијарх Дамјан из Котора.[33] Већ 1360. године Нестонг више није био кефалија и јавља се са титулом великог папије.[34] По свему судећи, Нестонг је припадао кругу интелектуалне елите, а остао је познат и као творац велике хронике. Значај Дуке Нестонга може се уочити и на основу његовог присуства међу световним лицима у суду серске митропо-лије 1360. године.[35]

ЖУТКО

Војвода Жутко се спомиње као милосник у повељи коју је јануара 1366. године издао деспот Јован Угљеша, а којом је упоредо са краљем Вукашином потврдио дар Св. Пантелејмону властелина Новака Мрасо-ровића.[36] Осим што је носио војничку титулу, о овом властелину се не зна ништа друго.

КАРДАМИС

Забележен је међу члановима мешовитог суда у акту из августа 1365. године о решавању спора између светогорских манастира Кутлумуша и Есфигмена. Његово име је избрисано, тако да се зна само да је припадао породици Кардамис, а споменут је под титулом великог чауша које се налазило на 37. месту у хијерархији византијских титула.[38] Велики чауши су се старали о реду око цара и били су потчињени великом при-микирију.[39] У практику Меникејског манастира, из 1339-1342, остало је забележено да је неки Кардамис, који је био земљопоседник у Серу, даровао врт Меникејском манастиру,[40] али се због оскудности и половичности сачуваних података може само довести у везу са великим чаушем Кардамисом.

[32] Г.Острогорски, *Серска област,* 92-93; Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 140; PLP, Faszikel 8,128, No. 20198.
33 М.Пурковић, *Авињонске папе и српске земље,* Пожаревац 1934, 60-61; Г.Остро-горски. *Серска област,* 93.
[34] Б.Ферјанчић, *Сер,* 72.
35 Г.Острогорски, *Васељенске судије,* 259-260; Д.Корађ, *Света Гора,* 150. 36 С.Новаковић, *Законски сиоменици,* 510; Г.Острогорски, *Серска област,* 102; Р.Ми-хаљчић. *Крај Царства,* 141.
37 А.Соловјев, *Гречесме архонти* 283; Б.Ферјанчић, *Сер,* 76, 83, 89,91; PLP, Faszikel 5, 127, No 11183.
38 А.Соловјев, *исто;* А.Соловјев је погрешно прочитао акт и сматрао је да његово име заправо било Кардамис Палеолог, Б.Ферјанчић, *исто,* 91, нап. 439. 39 Б.Ферјанчић, *исто.* [40] Б.Ферјанчић, *Сер,* 24, 91, нап. 439.

МЕЛИК ДИЈАК

Налазио се вероватно на челу Угљешине дворске канцеларије. Сас-тављао је повељу о потврди дара Новака Мрасоровића руском светогор-ском манастиру јануара 1366.[41]

МИХАЈЛО СХУЛИС

Кир Михајло Схулис је био члан сената и један од учесника у раду мешовитог суда серске митрополије. У том својству учествовао је у решавању спора између манастира Кутлумуша и Есфигмена августа 1365. године, са другим великодостојницима из Сера.[42]

МИХАЛИС ИОСКУЛИС

Михалис Иоскулис је обављао функцију васељенског судије након одласка Ореста и Евдемонојоана. Он је сам издао и потписао једну повељу из јануара 1371. године, али је та повеља била само акт извршне пресуде светогорског протата, а издата је по наређењу деспота Јована Угљеше, што је у исправи и назначено.[44]

НИКИТА ПЕДИЈАСИМ

Међу најзначајнијом властелом за време владавине деспота Јована Угљеше у Серској области, извори спомињу Никиту Педијасима. Иако без титуле и нарочите функције, овај великаш угледног порекла налазио се у посебном пријатељском односу са деспотом Угљешом. То се види и из обраћања Јована Угљеше, који свог човека назива „премудрим и прав-дољубивим".[46] Он се први пут спомиње у оквиру једног суђења серске митрополије које се одвијало поводом спора између епископа града Јери-соа и манастира Зографа 1369. године. Том приликом Никита Педијасим је путовао у Солун, као поверљиви посланик Јована Угљеше, са поруком солунском митрополиту.[47] Током боравка у Солуну, Никита Педијасим је присуствовао седницама синода Солунске митрополије и на повратку поднео извештај о читавом случају свом господару деспоту Јовану Уг-

41 С.Новаковић, *исто;* Г.Острогорски, *исто.*
42 Б.Ферјанчић, *Сер,* 76, 83, 89, 91; PLP, Faszikel 11,158, No. 27310.
43Г.Острогорски, *Серска област,* 90; PLP, Faszikel 4,122, No. 8220.
43 Г.Острогорски, *Серска област,* 90-91.
44А.Соловјев, *Греческие архонши,* 283-284; Г.Острогорски, *Серска област,* 86.
45 *Исто.*
47 *Исто,85.*

љеши.[48] На крају судског процеса, деспот Угљеша овог великодостојника присно назива отроком, да земљу која је била спорна преда манастиру Зографу.[49] Именовање Никите Педијасима за деспотовог отрока било је предмет спора у историографији, с обзиром на двоструко значење овог термина.[50] У овом случају, као и у још неким случајевима називања влас-теле отроцима, речени термин није имао уобичајено социјално значење везано за једну категорију зависног становништва. Код случаја Никите Педијасима појам отрок имао је нарочиту породичну конотацију, тако да је обележавао однос изузетног поверења и готово рођачке приврже-ности сизерена према свом великодостојнику.

ОРЕСТ

У низу велможа које су обављале високу функцију кефалије Сера, налазио се и Орест. Након одласка са те функције, обављао је службу једног од двојице васељенских судија, августа 1365.[51] Годину дана касније, октобра 1366, Орест је заједно са Евдемонојоаном поново обављао дужност васељенског судије приликом рада суда Серске миторопилије. Он је, поред значајних функција које је обављао за време српске власти у Серу, остао запамћен и као градитељ куле на серској тврђави, о чему све-дочи и сачувани натпис на самој кули, узидан од цигала. Последњи његов спомен је из 1366. године.[52]

ПАЛЕОЛОГ МАКРОДУКА

Палеолог Макродука се спомиње у акту мешовитог суда Серске митрополије из августа 1365. године као један од световних чланова суда, припадника угледних људи града Сера.[53] Палеолог Макродука није поз-нат из других историјских извора.[54]

48 А.Соловјев, ВМошин, *Грчке повеље српских владара,* Београд 1936,276-277; Д.Кораћ, *Света Гора,* 158.
49 Г.Острогорски, *Серска област,* 86; Р.Михаљчић, *Отроци,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 239; Ђ.Бубало, *Шта значи отрок у српским повељама,* Зборник Матице српске за историју 56 (1997) 19-58.
50 А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Дуишнове државе,* Гласник СНД VII-VIII (1930) 160; Г.Острогорски, *Серска област,* 86; Р.Михаљчић, *Отроци,* 239-240; Б.Ферјанчић, *Сер,* 84-85.
5 А.Соловјев, *Греческие архонит,* 280-281; Г.Острогорски, *Серска обласш,* 87; PLP, Faszikel 9,17, No. 21097.
52 *Исто,90.*
53 Б.Ферјанчић, Сер, 76, 83,89,91.
54 *Исто,* 91, нап. 439.

РАДОСЛАВ ПОВИКА ТОРНИК

На месту кефалије града Сера од 1365. године налазио се зет царице Јелене, Радослав Торник.[55] Спомиње се у једном документу из августа 1365, у коме се први пут спомињу васељенске судије. Поред серског мит-рополита, наведена су и четири световна представника од којих су два ве-ома угледна властелина. Један је братучед царице, Алексије Асен, а други, Радослав Торник, који се спомиње као кефалија Сера са титулом челника.[56] Тада се, по први пут, на дужности кефалије престоног града ове специфичне државне творевине нашао један српски властелин. Он је вероватно и уједно последњи серски кефалија за време српске власти над овим градом и читавом облашћу, јер се до краја српске владавине 1371. године на овој функцији не спомиње више нико. Радослав Торник је изгледа био родбински повезан са познатом византијско-јерменском по-родицом Торника.[58]

Тези да се Радослав Торник у документима јавља под још једним фа-милијарним именом - Повика, Повић, требало би прићи са доста резерве. Радослав Повика је 1368. године Дубровчанима издао неки документ у „свом дому у граду Серу".[59] Њега је Константин Јиречек идентификовао са Радославом Торником, као братом Ђурђа, логотета цара Душана и та-кође братом челника Милоша Повића који је био у служби царице Је-лене и цара Уроша.[60]

СТАНИША

Станиша је био брат Георгија, кефалије града Јерисоа. Сасвим је јасно да је Станиша био Србин, а носио је титулу протостратора.[61] Јавља се у једној повељи коју му је издао, по свој прилици, цар Душан.[62] Из простагме се види да је Станиша био управитељ нетсог округа у грчким областима, у повељи названим термином *жуиа,* који се највероватније налазио у области реке Струме.[63] Године 1366. Станиша више није међу живом властелом, а када је тачно умро не може се прецизније датовати.[64]

[55] Г.Острогорски, *Серска област,* 93; Б.Ферјанчић, *Сер,* 73-74; PLP, Faszikel 10, 94 No. 24019.

56 Г.Острогорски, *Васељенске судије,* 259-260, нап. 11; Б.Ферјанчић, *Сер,* 89.

57 Г.Острогорски, *Серска област,* 93.

58 Исто.

[59] Јиречек, *Споменици српски,* Споменик 11 (1892) 35, бр. 19; Г.Острогорски, *исто,* 93, нап. 49

60 К.Јиречек, *Историја Срба* I, 245, нап. 45; *Историја Срба* II, 58; О Милошу Повићу детаљније је писао Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 103, 122, 140,185.

61 Г.Острогорски, *Серска обласш,* 95; PLP, Faszikel 11, 79 No. 26652, No. 26653.

62 *Исто.*

63 Исто.

64 Видети одељак о Георгију.

ТЕОДОР ОДУЈЕВИЋ

У хрисовуљи деспота Јована Угљеше из априла 1369. године спомиње се да је Теодор Одујевић држао село Неохори, које је деспот поклонио светогорском манастиру Кутлумушу.[65]

[65] Г.Острогорски, *Пронија,* Београд 1951, 144.

ВЛАСТЕЛА АЛЕКСАНДРА АСЕНА

Од докумената који су издавани у канцеларији Александра Асена, господара Канине и Валоне, остала је сачувана само једна повеља из 1368. године, којом се потврђује пријатељство између Александра и града Дубровника.[1] У завршној формули исправе наведена је листа сведока, списак који нам пружа бар површну слику организације и неких чинова и титула који су се задржали у областима које су некада улазиле у састав Српског царства. Уочљива је подела на војно племство и на чиновничку и дворску властелу. То су једини подаци које можемо искористити за реконструкцију хијерархије у овој области. Сва властела Александра Асена сачувана је од заборава само захваљујући овој исправи. Нека властела потписана на повељи није имала никакву титулу, нити друго друштвено или дворско обележје.

БОГОЈЕ

Један од великаша Александра Асена био је Богоје, који се само по имену спомиње у списку сведока.

БОРИШ

Још један властелин, сведок у исправи наведен без икакве титуле.[3]

БРАНИЛО

Бранило је обављао функцију кефалије Валоне, која је у случају територијалне организације области Александара Асена имала највиши административни статус.[4]

' Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 115.

Милош Антоновић сматра да су ови великаши наведени без титуле, чина или фун-кције заправо били властела-војници. М.Антоновић, *Област Валоне и Канине под српском влашћу (1343-1417)*, ЗФФБ XVIII (1994) 153. [3] *Исто.*

М.Антоновић, *исто.*

ГРУБОЈЕ

Наведен је у списку властеле без икакве титуле, чина или функције.

ДИМА

Био је сведок приликом сачињавања исправе о пријатељству, али је такође као поверљив Александров властелин био и доносилац писма у Дубровник. Такође није носио никакву титулу.[5]

ДРАГОМАН

Налази се на списку сведока, без било каквог епитета који би говорио о његовој функцији или угледу.

ЂУРИЦА

Ђурица је обављао функцију логотета, налазио се на челу дворске канцеларије господара Александра Асена и саставио је и написао споменуту исправу.

ЗГУР ДУКАИШЕРЕВИЋ

Згур Дукаишеревић, као и већина сведока наведен је без титуле. У исправи је остао забележен са презименом које у својој основи садржи име Дука. Нешто више се од тога о њему не може рећи.

КАСТРИОТ

Према подацима из повеље, Кастриот је обављао функцију кефалије града Канине.[7] Могуће да је био у некој родбинској вези са Ђурђем Кастриотом Скендербегом.

КОСТАДИН ШУРБОВИЋ

Споменут је у повељи без титуле.

5 Љ.Стојановић, *исто,* 115. [6] *Исто. 7 Исто.*

МИКЛЕУШ

Споменут је на другом месту у повељи одмах иза Продана војводе.[8] И он је имао војводску титулу, а пада у очи мађарски облик имена Ни-кола.

ОБРАД

Спомиње се као сведок, који је обављао функцију судије.[9]

ПРОДАН

Продан је био један од најзначајнијих властелина Александра Асена, с обзиром да је наведен као први од сведока у потврђивању прија-тељства са Дубровником. Носио је војну титулу војводе. Редослед сведока у повељи, где су на првом месту забележени истакнути војни представници, а потом и највиши представници локалне управе, па потом дворјани говори о хијерархијском устројству области којом је господин Александар Асен владао.

РАДИВОЈ

Забележен је у списку сведока, без икакве титуле.

РАИЧЕ

На двору господина Александра обављао је функцију двородржице, управника двора. Уз Ујећу ставиоца и Ђурицу логотета, био је припадник круга дворске властеле.

СМОКВА И

овај властелин се спомиње без титуле.

СТАМАТА

Као и Обрад, Стамата је извршавао судску функцију.

[8] *Исто.*
[9] *Исто.*
[10] *Исто.*
11 М.Благојевић, *Државна уирава,* 265-266.
[12] Љ.Стојановић, *исто.*

УЈЕЂА

У хијерархији властеле Александра Асена носио је титулу ставиоца, што значи да се налазио у његовој дворској служби.[13]

[13] *Исто.*

ВЛАСТЕЛА ДРАГАША

БОРОСЛАВ

Епископ Данило и епископ Григорије издали су 1376. године „в дане всеблагочастиваго господаина деспота Драгаша и брата му Костадина", повељу поводом пресуда око спорних граница хиландарских имања у струмичкој области.' Спор је вођен око међа неких поседа са монасима светогорског манастира Св. Пантелејмона.

Том приликом, у случају арбитраже око границе између села Бору-јева и Нежичина, били су позвани стариници који су положили заклетву да би праведно означили међе поседа. У исправи је назначено да је спор био вођен и између Хиландара и Борослава, „господара Нежичког".[2] Пристав Станко је дао потврду о одређивању међе коју су извели и уте-сали стариници.[3] Из споменутог места у повељи, види се да је Борослав држао у поседу село Нежичино, а како се оно налазило у области којом су владала браћа Драгаш, може се закључити да је Борослав био њихов властелин.

ВАСИЛИЈЕ БУДОВИЋ

Василије Будовић је био један од имућнијих људи из околине Штипа, који је обдарио манастир св. Вазнесења о чему сведочи повеља Константина Драгаша из 1388. године.[4] Василије је манастиру приложио врт, који је купио од Калојана каматника и Драгутина Бобина, а такође је приложио и два дела од врта који је купио од Радослава Паргана.[5] Његов посед се са једне стране граничио са Миховом градином.

[1] А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 169-171.
[2] *Исто.*
3 У повељи је подробно описано где се граница између ова два села простирала, *исшо,* 171.
[4] С.Новаковић, *Законски сиоменици,* 766.
[5] *Исто.*

ВОЈИН РАДИШИЋ

У повељи два епископа о регулисању граница црквених поседа из 1376. године, избила је у низу спорова и расправа између хиландараца и Војина Радишића и то пред Константином Драгашем, како у исправи стоји „на Пачкове о земљи црковној".[6] Да би решио овај спор, господин Константин Драгаш је послао два епископа, кефалију струмичког Да-бижива Спандуља, Теријана и старце из околине да утврде истину и пос-таве међе.

ВУЧИНА

У повељи Константина Драгаша којом потврђује дарове војводе Дмитра манастиру Св. Вазнесења, истиче се да је војвода купио одређени посед који се протезао од „Радомирова периволиа с намети и с кипуриами до Вучинине градине".[7] Да ли је у питању само топоним везан за градину, или се она налазила у власништву неког Вучине, тешко је одредити.

ДАБИЖИВ СПАНДУЉ

Дабижив Спандуљ се први пут спомиње у повељи из 1376. године Водочког епископа Данила и Бањског Григорија, око арбитраже о границама хиландарских имања у Струмичкој области.[8] Тада се Дабижив нала-зио на функцији Стумичког кефалије. Њега је уз два епископа и челника Теријана и старце, господин Константин Драгаш одабрао у комисију да одреди спорну хиландарску међу код села Пачкова.[9] У овој правној ра-дњи учествовао је и кефалијин пристав. Следећи помен Дабижива је из 1378. године када су браћа Драгаш потврђивала раније даровна имања манастира Св. Пантелејмона. Тада је господин Константин Драгаш при-ложио манастиру и село Злешево које је како каже, *узео* од свог власте-лина Дабижива.[10] У доцнијим повељама Драгаша, Дабижив се више не спомиње.

ДЕХО

У повељи браће Драгаш којом су потврдили стара и даровали нова имања руском манастиру Св. Пантелејмону на Светој Гори око 1378. го-

6 А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 170. 7
С.Новаковић, *Законски споменици,* 766.
8 А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 170; *М.Благојевић, Државна управа,* 224,261-262.
9 *Исто.* [10] *Исто,* 169.

дине, Константин Драгаш је манастиру приложио и свог човека Деха са његовом баштином која се налазила у Собри.[11] Какав је Дехо заправо имао статус и да ли је био поданик Драгаша из властелинског сталежа не може се ништа детаљније рећи.

ДМИТАР ВОЈВОДА

Војвода Дмитар јавља се први пут у изворима у повељи господина Константина, издатој 20. јуна 1379, којом су потврђена даровања неких села војводе Дмитра манастиру Хиландару.[12] У овој исправи Дмитар је назван „всесрдачним сродником и братом господства ми", чиме је ста-вљен акценат на родбинску везу са господином Константином Драгашем.[13] Дмитар је том приликом манастиру Хиландару даровао неколико села, а међу њима село Козијак са метохом, виноградом, млином и воћем (вероватно воћњаком), затим село Рурак и село Криви Дол. Споменута добра војвода Дмитар је раније добио од Константина Драгаша за „правоверно поработание".[14] Овом повељом му је допуштено да та села дарује манастиру Хиландару.

Следећи помен у документима је две године касније у повељи изда-тој 15. августа 1381. у Струмици.[15] Садржајем повеље, Константин Драгаш је манастиру Хиландару потврдио посед манастира Св. Арханђела у Леснову са свим селима и имањима. Једини милосник приликом записи-вања овог правног чина био је војвода Дмитар чије је име једноставно на-ведено, само уз војводску титулу и без било каквог другог епитета.

Шест година касније, 26. марта 1388, војвода Дмитар се поново јавља у једној исправи Константина Драгаша.[17] Овог пута сазнаје се много више о његовим поседима. Том исправом, Константин Драгаш је потврдио даровање које је војвода Дмитар начинио манастиру Св. Вазнесења у Штипу.[18] У овој повељи, војвода Дмитар, за разлику од повеље из 1381. године, поново се назива „всесрдачним братом господства ми".

Из штипске повеље се сазнаје да је даровану цркву војвода Дмитар сазидао на свом поседу у Штипу, који је купио још раније.[20] У исправи се

[11] С.Новаковић, *Законски споменици, 5*14.
[12] У издању повеља код Стојана Новаковића, у регесту повеље погрешно је одштампан датум 1389. уместо 1379. година. Такође, и сам Стојан Новаковић је нотирао да су место издаља повеље, Приштина, и потпис на повељи касније дописани и стога непоуздани. Приштина се 1379. године свакако није налазила у рукама Драгаша. С.Новаковић, *Законски сиоменици.456.*

13 С.Новаковић, *исто.*
[14] *Исто,* 456-457.
15 С.Новаковић, *Законски споменици,* 453-455.
[16] *Исто,455.*
17 Исто, 764-768; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 180-181.
18 *Исто,* 765; *Actes de Saint-Panteleemim, Actex Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.
19 *Исто.*
20 С.Новаковић, *исто,* 765; *Actes de Salnt-PanteUemon. Acte.i Serbes* ed. S.Cirkovic, 181

наводе међе поседа, као и дарована имања и села. Набројани су и људи који су, како је истакнуто, својевољно манастиру приложили поседе или каква друга добра. У ред тих људи спада властела, као и занатлије и духовна лица.[21] Војвода Дмитар је манастиру поред села даровао и млинове, вртове, ливаде, градине.[22] Дмитар је манастиру приложио и две воденице. Једну је купио од Рајка Неменова и Рајка Бугова с Драгињом, и Станка ковача за 20 перпера, а другу од Радомира Болића и његовог брата Владимира и сестрића Продана за 30 перпера.[23] Сам попис дарованих добара и поседа које је војвода Дмитар приложио манастиру Св. Вазнесења, као и сведочанство из исправе да је многе поседе откупио, говоре о великој имућности овог војводе Константина Драгаша. Свој посед је војвода Дмитар, судећи према овим подацима, ако не стекао оно свакако увећао куповином. Повеље које говоре о родбинским везама са сизереном и поклонима војводе Дмитра манастирима, сведоче о његовом богатству као и великом значају који је имао у властеоској структури Драгашеве области. Његов значај је подвучен у повељама, јер га господин Константин назива „всесрдачним сурودником и братом". У родбински однос са Константином Драгашем Дмитар је свакако ступио до 1379. године, али није познато по којој линији. Није нам остало познато ни на који начин је завршио свој живот и војничку каријеру.

Иако је од 1371. године турски вазал, Константин Драгаш је очигледно задржао неизмењену унутрашњу властеоску структуру своје области, на коју је сам могао утицати и мењати је.

ДМИТАР ХАРТОФИЛАКОВИЋ

Дмитар Хартофилаковић је био писар у служби браће Драгаш. У Струмици је саставио даровницу царице Јевдокије и њеног сина Константина манастиру Хиландару 1381. године.[24] Том приликом Хиландару је дарована црква Богородице у Архиљевици са свим својим имањима. Дмитрово презиме, изведено из звања хартофилакса црквеног великодостојника, сведочи о томе да је припадао кругу више властеле са традицијом.

[21] *Исто.*
21 *Исто.*
[23] *Исто.*
24 С.Новаковић, *Законски споменици,* 446-448.

ДОБРОСЛАВ ЛЕЛОТЕВ

Приликом увећања својих поседа ради даривања манастира Св. Вазнесења, војвода Дмитар је од Доброслава Лелотева и његовог брата Добромира, купио врт за пет венецијанских перпера, који је приложио цркви.[25] На другом месту у истој повељи Константина Драгаша којом се потврђују Дмитрови дарови, спомињу се и поклони других донатора. Међу њима је био и Лелотевић, који је манастиру приложио градину под манастиром. Његова градина се налазила код градине коју је војвода Дмитар откупио од извесног Семана.[26]

ДРАГИЋ МОМЕНИЋ

У исправи Константина Драгаша о потврди дарова војводе Дмитра манастиру Св. Вазнесења у Штипу, забележен је у склопу пописа дарованих имања, један готово аутономни правни чин. После навођења списка донатора и њихових прилога манастиру, остао је записан правни чин о куповини једног поседа, односно њиве, коју је војвода Дмитар откупио од Момчила Кастелановића за манастир.[27] Како је у повељи наведено, том правном чину присуствовали су сведоци међу којима се налазио и Драгић Моменић.[28] Осим овог спомена, о њему се ништа друго не може рећи.

ДРАГОСЛАВ

Драгослав се, као властелин браће Драгаш, изричито спомиње у том односу у повељи којом су деспот Јован и Константин даровали нова и потврдили стара имања манастиру Св. Пантелејмону око 1378. године. Константин Драгаш је приложио Богородичину цркву у Дренови са селима, а коју су, како је напоменуто, држала његова властела Јаковац и Драгослав. На списку наведених села налазила су се села Дреново, Ро-лово, селиште Свети Никола и села Пулулово, Халапатово и селиште Ђурђево са засеоцима.[30]

ДРАГУШ

Приликом даривања манастира Св. Пантелејмона око 1378. године, браћа Драгаш су приложила и низ баштинских цркви властеле. Међу

[25] *Исто,* 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.
[26] *Исто.*
[27] *Исто.*
[28] *Исто.*
29 С.Новаковић, *Законски споменици,* 513. [30] Исто,513-514.

баштинским црквама налазила се и црква Светог Николе која је припадала извесном Драгушу.[31]

ДРАГУТИН БОБИН

У повељи о потврди Дмитровог обдаривања манастира Св. Вазне-сења у Штипу, напомиње се да је Василије Будовић откупио врт од Калојана каматника и од Драгутина Бобина, који је потом приложен манастиру.[32]

ЂОРЂЕ КАЛУЂЕРОВИЋ

Приликом даровања манастира Св. Вазнесења у Штипу 1388. године, војвода Дмитар је купио од Момчила Кастелановића њиву која се граничила са поседом Ђорђа Калуђеровића.[33] На основу тог податка посредно се изводи закључак да је Ђорђе такође био властелин Константина Драгаша. Презиме овог властелина указује на његово порекло. Догађало се, да су се обудовели попови замонашивали, с обзиром да су им црквени канони забрањивали да се по други пут жене. Потомци тих „калуђера" имали су, поред отечества још два основа из којих су изводили своје презиме.[34]

ИВАН БАРБАРЕИ

У истој даровници манастиру Св. Вазнесења, у већ споменутом делу повеље који доноси забележен засебан правни чин, уметнут у исправу, као један од сведока о куповини њиве био је и Иван Барбареи.[35]

ЈАКОВАЦ

Јаковац је био властелин браће Драгаш који је тако и забележен у повељи издатој манастиру Св. Пантелејмону.[36] Константин Драгаш је тада руском манастиру приложио Богородичину цркву у Дренови, коју је држао Јаковац, његов властелин, заједно са Драгославом. Да ли су Јако-

[31] Исто,513.

32 *Исто,* 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actex Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

33 *Исто.*

34 Р.Михаљчић, *Презимена изведена од титула,* Расковник, пролеће-зима, Година ХХШ, 87-90(1997)12-13.

35 С.Новаковић, *исто 766; Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181; ви-дети одељак Драгић Моменић.

36 С.Новаковић, *Законски споменици,* 513.

вац и Драгослав били у некој вези, с обзиром на заједнички посед у Дренови, није јасно.

КАЛОЈАН

У повељи о даровању манастира Св. Вазнесења у Штипу, већ је споменуто да је Василије Будовић[37] купио врт од Калојана каматника и од Драгутина Бобина.[38] Ко је био Калојан каматник и какву су функцију обављали каматници, већ је било расправљано у историографији , али без коначног одговора ,[39] На основу имена може се закључити да Калојан каматник није био српског порекла.

КИРИЈАК

У даровници браће Драгаш манастиру Св. Пантентелејмона , деспот Јован и господин Константин су заједно приложили цркву Св. Стефана у Струмици са људима, виноградима и земљом, а која је припадала кнезу Киријаку.[40]

КОЛ

Још једна личност са кнежевском титулом међу властелом Драгаша био је Кол. Јавља се као сведок правног чина, којим је војвода Дмитар купио њиву од Момчила Кастелановића ,[41] Титула кнеза, коју је носио могла би да означава и племићки атрибут, али и функцију месног кнеза, који је стајао на челу локалне аутономије . Име овог кнеза указује на не-мачко, односно саско порекло.

КОЛЕ(ША)

Међу дарованим баштинским црквама руском светогорском манас-тиру у повељи браће Драгаш из 1378. године, налази се и црква Свети Ни-кола Колешин.

[37] Видети одељак Василије Будовић.

[38] С.Новаковић , *исто,* 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic ,181.

[39] Ђуро Даничић у свом Рјечнику појам каматника поистовећује са оним који даје ка-мату (fenerator),Ђ.Даничић,Рјечннк,Београд 1863,436;Л.Спавева заразлику од Тарановског сматра да је термин каматник у средњем веку имао исто значење зеленаша као и^данас. Л.Славева, *Дипломатичко -правните споменици за историјата на Полог и соседните краевиво XIV век,* Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980,355, нап. 34; С.Ћирковић каже да се по етимологији за каматника сматра да је зеленаш , мада се у једном од два постојећа помена каматника каже да он годишње испоручује 18 лисица. Такође, бављење зеленаштвом као признатим занимањем по речима С.Ћирковића , мало је вероватно , Лексикон српског средњег века, *Каматник ,* 273 (С.Ћирковић).

[40] С. Новаковић , исто,513.

[41] *Исто,* 767; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic ,181.

[42] С.Новаковић , *Законски споменици ,* 513.

КСЕНО

На истом списку дарованих баштинских цркви властеле Св. Пантелејмону је и црква Богородица Пречиста Ксенова.[43]

ЛЕО КИР

У повељи од 26. марта 1388, у делу у коме се говори о продаји њиве Момчила Кастелановића војводи Дмитру, наведен је међу сведоцима и извесни кир Лео.[44] Само на основу тога не може се рећи да ли је он био духовник или световно лице, односно да ли је „кир" означавало црквену функцију или атрибут као знак угледа.

МИЛОВАЦ РЕПОШ

Миловац Репош[45] је био један од сведока правног чина када је вој-вода Дмитар куповао од Момчила Кастелановића њиву коју је приложио цркви Св. Вазнесења.[46]

МИХО

У штипској повељи о дару војводе Дмитра, остало је забележено да је војвода купио од Миха градину за 2 перпера. Михова градина се налазила на „оној страни" код поседа Будовића.[47] Из даљег читања текста види се да је извесна Тиха, сестра протопопа Русина, који је био један од сведока приликом куповања њиве од Момчила Кастелановића, заједно са сином Михом цркви приложила њиву на Стражишту, више града.[48]

МОИША КЈУРАНИЋ

Име Моише се налази на списку сведока о продаји њиве Момчила Кастелановића војводи Дмитру за манастир у Штипу.[49]

43 *Исто,513.*

44 С.Новаковић је погрешно прочитао његово име као Пилуео, *Законски споменици,* 767; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

45 С.Новаковић, је погрешно прочитао име Миловац, као Милорад, исто, 767.

46 *Исто; Acte.i de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

47 С.Новаковић, *исто,* 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

48 С.Новаковић, *исто, 16T.;AttesdeSaint-Panteleemim,ActesSerbes ed.* S.Cirkovic, 181.

49 И овде је С.Новаковић име Моише Кјуранића прочитао као два имена Моиша и Уранић, *исто,* 767; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

МОМЧИЛО КАСТЕЛАНОВИЋ

Војвода Дмитар је од Момчила Кастелановића купио њиву за девет перпера коју је приложио цркви Св. Вазнесења у Штипу. У повељи Константина Драгаша од 26. марта 1388. пренесен је и записан правни чин куповине те њиве. Иако је остало у исправи забележено да је купопродаја извршена добровољно, уз пристанак Момчила Кастелановића, уметнута је имунитетна формула да уколико се нађе „ико од тогаи родства и поиште више писаноје, да плати владуштоме 80 перпер венетицех".[50] Та-кође је, независно од садржаја читаве даровнице, у овом уметнутом делу наведен и списак сведока тог правног чина. Презиме Момчила Кастела-новића изведено је из титуле кастелана.

МУЗГОВИЋ

Војвода Дмитар је од неког Музговића купио за пет перпера гра-дину коју је такође, уз остале дарове, приложио манастиру Св. Вазнесења 1388. године.[51]

НИКО РЕЗАНОВ

У истој повељи о уступању имања манастиру Св. Вазнесења, забележено је да је калуђерица Марда приложила цркви њиву од 6 вретена код Ника Режанова.[52]

НОВАК

Поред села Злешева које је Константин Драгаш узео од свог властелина Дабижива, узео је и село Плоторешце, такође од свог властелина Новака и приложио манастиру Св. Пантелејмону.[53]

ПАВЛЕ

У даровници војводе Дмитра, поред војводе, међу људима који су даровали манастир Св. Вазнесења у Штипу, био је и извесни Павле. Он је манастиру приложио њиву.[54] На основу недовољно речитог податка о Павлу, који се спомиње без титуле, не може се закључити да ли је он био грађанин или племић, односно властелин по поседу.

50 *Исто.*

51 *Исто.*

52 *Исто.*

53 С.Новаковић, *исто,* 514.

54 *Исто,* 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

ПРОДАН

Продан је имао баштинску цркву Свете Петке коју су деспот Јован и Константин Драгаш поклонили манастиру Св. Пантелејмону.[55]

РАДОВАН

Радован, као властелин Константина Драгаша, помиње се у једном запису датираном у 1386. годину. На основу тог записа види се да је „господин Радован" био учен човек који је за своју кућу тражио да му се препише *Хроника Георгија Хамартола у* манастиру Хиландару.[56] Из записа је такође уочљив веома срдачан однос монаха према господину Радовану.

РАДОСЛАВ ПАРГАН

У даровници војводе Дмитра, постоји податак да је Василије Будо-вић купио и део врта који се налазио у поседу Радослава Паргана.[57]

РАДУЛИН

Међа поседа који је војвода Дмитар купио од Момчила Кастелановића ишла је до њиве Радулинове и Ђорђа Калуђеровића.[58]

РОБАН

Црква Јована Претече која је припадала неком Робану, била је још једна у низу баштинских цркви које су браћа Драгаш поклонила Св. Пантелејмону.

СЕМАН

Војвода Дмитар је приликом обдаривања манастира Св. Вазнесења у Штипу откупио градину под манастиром од неког Семана, за кога се не може утврдити да ли је био властелин или не.[60]

[55] С.Новаковић, *Законски споменици,* 513.
56 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* 1,49-50, бр. 156; И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 44-45.
57 С.Новаковић, *исто,* 766, С.Новаковић је у свом издању повеље Парганово име прочитао као Фарган; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181. 58 С.Новаковић, *исто,* 767. 59 С.Новаковић, *исто,* 513.
60 Исто, 766; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovic, 181.

СТАНИСЛАВ ЧЕЛНИК

У заједничкој повељи деспота Јована Драгаша и његовог брата Константина, издатој 1. јуна 1377. потврђена је као дар Хиландару, црква Св. Власија, коју је, овом светогорском манастиру даровао челник Станислав.[61] У исправи се напомиње да је Станислав био челник у граду Штипу и да је даровану цркву сам подигао на својој баштини. Са црквом су Хиландару даровани и поседи који су јој припадали, а у њих су спадали: село Вардиште, село Благви, које је челник Станислав и населио. Се-лиште Тагахинци, такође приложено манастиру, како је у повељи наз-начено, „истрошио" је сам челник Станислав, а дао га је цркви да се насели.[62] Уз поклон ових поседа, црква и имања су били ослобођени од различитих обавеза и дажбина. О челнику Станиславу, нема других података.

У повељи из 1388. године о даровањима војводе Дмитра манастиру Св. Вазнесења у Штипу, у делу повеље у коме се говори о куповини њиве од Момчила Кастелановића, наведено је да је један од сведока тог правног чина био син челника Станислава, али му није забележено име.[63] Челник Станислав се у тој повељи не спомиње, па се не може ни одгово-рити на питање да ли је још тада био у животу.

СИН СТАНИСЛАВА ЧЕЛНИКА

У повељи из 1388. године о даровањима војводе Дмитра манастиру Св. Вазнесења, у делу исправе у коме се говори о куповини њиве од Мом-чила Кастелановића, наведено је да је један од сведока приликом те правне радње био син челника Станислава, али му име није забележено.

СТАНКО ПРИСТАВ

Пристав струмичког кефалије Дабижива Спандуља, Станко, поја-вљује се на овој функцији у повељи епископа Григорија и Данила о границама Хиландарских имања у Струмичкој области из 1376. године.[65] Осим податка да се пристав Станко налазио у директној служби струмичког кефалије, види се да је био ангажован и у споровима око проблематичних међа поседа, када је било потребно присуство „јавне вере". Станко је са осталим стариницима положио пред епископима заклетву да ће судити

[61] *Исто,* 452-453.
[62] *Исто,453.*
[63] *Исто,* 767; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovid, 181.
[64] *Исто,* 767; *Actes de Saint-Panteleemon, Actes Serbes* ed. S.Cirkovi<5, 181.
[65] А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 169.

како је право. У овом случају био је, како изгледа, гарант јавне вере у питању спора између Хиландара и Борослава господара Нежичког села, али су границу између ових имања утврђивали стариници.[66]

ТЕРИЈАН ЧЕЛНИК

У повељи епископа Данила и епископа Григорија о регулисању спорова о границама имања манастира Хиландара у струмичкој области из 1376. године, групу стариника, која је имала задатак да арбитрира у спору око границе између хиландараца и Борослава господара села Нежичина, предводио је челник Теријан.[67] У истој повељи приликом разрешавања спора између хиландараца и Војина Радишића око међа, у комисији која се бавила тим питањем наведено је и Теријаново име.

ТОДОР

У повељи о даровањима имања манастиру Св. Пантелејмону, браћа Драгаш су узела село Сушицу и село Торнијево од, како је у исправи наглашено „властелина нашег" Тодора и поклонили руском манастиру.[69]

[66] *Исто,* 171; О функцији и улози пристава, М.Костренчић, *Fides Publica у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века,* Београд 1930; Лексикон српског средњег века, *Пристав* (А.Веселиновић).
67 А.Соловјев, *исто,* 170; М.Благојевић, *Државна управа,* 224, 261-262.
68 А.Соловјев, *исто,* 170.
69 С.Новаковић, *Законски споменици,* 513.

ВЛАСТЕЛА БАЛШИЋА БУТКО

ЛОГОТЕТ

Логотет Бутко је, као начелник дворске канцеларије писао повељу Ђурђа II Страцимировића Балшића о потврди повластица Дубровча-нима, издату 27. јануара 1386. под Скадром.[1]

ВИТКО ЛОГОТЕТ

Спомиње се у повељи коју су издали Ђурађ I, Балша II и њихов сино-вац Ђурађ Страцимировић, 30. новембра 1373. у Дубровнику.[2]

ДАМЈАН ДЕСПОТОВИЋ

Дамјан се у документима јавља само као сведок приликом издавања разрешнице рачуна Јакете Колановића, 15. фебруара 1379. у граду Љешу.[3] Презиме Дамјана по отечеству, упућује на племенито, деспотско порекло, али се не може утврдити о коме је деспоту реч, већ само да је припадао првој генерацији српских деспота.[4]

ДМИТАР ДАБРЕТИЋ

Страцимир и Ђурађ I Балшић су 27. јуна 1368. послали свог човекај Дмитра Дабретића, Улцињанина, по Страцимиров појас који је био за-1 ложен у Дубровнику.[5]

[1] F.Miklosich, *Monumenta Serbica,* 204.
[2] *Исто,* 184.
3 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1,108.
4 Р.Михаљчић, *Презимена изведена од титула,* Расковник, пролеће-зима, Година XXIII, 87-90 (1997) 30. [5] *Исто,* 105.

ДРАГАШ КОСАЧИЋ

Повељом коју су 30. новембра 1373. издали Ђурађ I Балшић, Балша П и Ђурађ Страцимировић, заклели су се Дубровчанима на одржавање склопљеног пријатељства и старих уговора. Као милосник у повељи спомиње се Драгаш Косачић.[6] Уз његово име није забележена никаква титула нити функција. Већ следеће године, 9. јуна, Драгаш Косачић је поново био милосник, овог пута приликом давања разрешнице дуга извесног Думоње Дворниковића.[7] Последњи пут у документима, Драгаш Косачић се javља у разрешници рачуна Јакете Колановића издатој 15. фебруара 1379. у Љешу. Том приликом се поред њега као сведоци наводе Дамјан Деспотовић и старац Пахомије.

ЂУРАЂ КРВАВЧИЋ

У *Краљевству Словена,* Мавра Орбина, у одељку који се бави породицом Балшића, налазимо спомен војводе Ђурђа Крвавчића.[9] Он се налазио у служби Балше II. Описујући догађаје који су уследили по доласку Балше II на власт, стављајући тежиште на турску инвазију, извор који је користио Мавро Орбин описује и погибију Балше II у сукобу са Турцима. Стављајући у 1383. годину пресудну битку „код реке Војуше у покрајини званој Грекот и на Поповом пољу"[10], овај извор износи податке да је у бици храбро погинуо Балша, а са њим и његов „војвода Ђурађ Крвавчић, врстан ратник и Иваниш, син краља Вукашина". И хронолошки и географски подаци које Орбин у овој причи користи не подударају се са стварним чињеницама. Познато је да је Балша II погинуо у боју са Турцима, али две године касније него што то наводи Орбинов извор, дакле 18. септембра 1385, и то на Саурском пољу код Берата.[11]

ЖАНИН БАРЕЛИ

Жанин је био син Филипа Барелија, протовестијара Балше II. Спомиње се као поданик Ђурђа II Страцимировића приликом преговора са Дубровчанима 23. августа 1388. Том приликом је Жанин, као Ђурђев посланик, путовао у Дубровник ради преговора са Турцима.[12] Те 1388. године Турци су провалили са својим већим одредима под командом Шахина у Босну, те се Дубровник осетио угроженим.[13]

6 *Исто,* 184.

7 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 108.

8 *Исто,* 108.

9 М.Орбин, *Краљевство Словена,* 71.

10 *Исто. 11 Историја Црне Горе 11-2,*48 (С.Ћирковић); *Родословне таблице,* 144.

11 Исшорија Црне Горе И-2, 53 (И.Божић);

12 И.Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку,* Београд 1952, 9.

ЈАКЕТА КОЛАНОВИЋ

У разрешници рачуна,[14] Думоње Дворниковића, који је држао ца-рину под закуп (издату 9. јуна 1374), као један од сведока био је Јакета Колановић, највероватније Которанин.[15] Неколико година касније, у разрешници рачуна самог Јакете Колановића од 15. фебруара 1379. назначено је да је Јакета „држао кућу нашу", мисли се на Страцимирову, Ђурђеву и Балшину.[16] Наведена разрешница рачуна Јакете подразумевала је његово отпуштање из службе Балшића где је изгледа обављао функцију ризничара или протовестијара, односно да није имао неизмирене финансијске обавезе и дуговања према Балшићима.[17]

МЛАДЕН ИЛИЋ

У повељи Ђурђа Страцимировића, о потврди трговачких привилегија Дубровчанима, издатој под Скадром 27. јануара 1386, међу милосницима наведен је Младен Илић.[18]

НИКОЛА ВОЈВОДА

Војвода Никола се спомиње у улози милосника у повељи Ђурђа Страцимировића Балшића издатој 27. јануара 1386.[19]

РАДИЧ ЖИЛИЋ ВИНУЖИЛИЋ

Радич Жилић Винужилић је био логотет Константина Балшића. Он је био милосник и саставио је повељу којом се господин Константин куне Дубровчанима на пријатељство, издатој у „Уљарима више Скадра".

13 И.Божић, *исто.*

14 Разрешнице рачуна су представљале врсту аката, које су представљале потврду да, након извршеног обрачуна дотично лице коме се издаје разрешница, није имало дуговања према кући у којој је било на служби, С.Ћирковић, *Осумњичене повеље,* 140.

15 Љ.Сгојановић *Повеље и писма* 1-1, 108; М.Благојевић, *Државна управа,* 155.

16 Љ.Стојановић, *исто;* М.Благојевић, *исто,* 202.

17 М.Благојевић, *исто,* 202, нап. 62; С.Ћирковић, *Осумњичене повеље,* 140-141.

18 F.Miklosich, *Monumenta Serbica,* 204.

19 *Исто.*

20 RMiklosich, *Monumenta Serbica*, 228; С.Новаковић, *исто,* 210-211.

РАДИЧ КЕФАЛИЈА

Конавоски кефалија Радич први пут се на овој функцији спомиње 11. априла 1374. Том приликом је у једном писму обавестио Дубровчане да је примио њихово писмо и да је послао свог човека Милена Војихнића да обави неке приватне послове за њега.[21] У то време односи између Дубровчана и локалних власти у залеђу, које је представљао кефалија Радич, очигледно су били добри. До извесних проблема сигурно је долазило пре 31. јула следеће године, када је Дубровачка општина послала конавоском кефалији Радичу и Радоњи Куделиновићу из Требиња свог поклисара Цива Длшчића. [2] Посланство је било упућено локалним властима залеђа, поданицима Ђурђа Балшића, да би се по наређењу Ђурђа утврдила накнада штете коју су Дубровчанима починили Конављани и Требињани.[23]

РАДОЊА КУДЕЛИНОВИЋ

Радоња Куделиновић, припадник требињске властеле из рода Љубибратића, јавља се у служби Балшића као њихов најважнији човек у граду Требињу.[24] Као властелин Ђурђа I Балшића, „Radongna Cudellinouich de Tribigna", спомиње се 31. јула 1375. Тада су Дубровчани упутили посланика кефалији конавоском Радичу и Радоњи, да испуне наређење свог сизерена Ђурђа I и да надокнаде штету коју су њихови људи начинили Дубровчанима.[25] Већ 11. августа, Радоња Куделиновић са браћом спомиње се у документима приликом преговора са Цивом Длжићем, који су се заснивали на уговорима склопљеним приликом претходне Длжићеве посете Радоњи из јула месеца, када је био и код кефалије Радича.[26] Следеће године, 21. октобра, Радоња је послао писмо у Дубровник којим је тражио од Дубровчана да му пошаљу ствари умрлог требињског попа, а које је покојни претходно оставио код Дубровчанина Рендића.[27]

Радоња Куделиновић је касније добио титулу војводе са којом се ја-вља у дубровачким документима. У време када је Павле Раденовић за-господарио Требињем, Радоња Куделиновић је дошао у сукоб са њим па је морао да се склања на дубровачку територију, о чему сведоче и дубро-вачки извори.[29] Дубровчани су 5. априла 1399. писали кнезу Павлу Раде-

[21] Љ.Стојановић, *Повеље и писма 1-1*, 117-118.
[22] Ј.Тадић, *Писма и упутства* 1,311-312.
23 *Исто*.
[24] *Исто,* 312; М.Динић, *Хумско-требињска власшела,* 17.
[25] Ј.Тадић, *исто.*
[26] К Јиречек, *Српски цар Урош,* 345.
27 Љ.Стојановић, *Повеље и писма\-1*, 118.
[28] М.Динић, *Хумско-требињска властела,* 17, нап.
5.
[29] *Исто,* 17, нап. 3.

новићу да Радоњу неће примити у град и да су већ били наложили да напусти територију која је била под њиховом јурисдикцијом.[30] Радоња се ипак некако измирио са Павлом Раденовићем и потом вратио у Тре-биње.[31] На крају, изгледа да је Радоња добио и дубровачко право грађанства.[32] Радоња је имао браћу Мрђу, Милкуса и Јунка од којих су настале посебне породице. Имао је и два сина Сумина и Добрушка.

РАЈЧЕ ДИЈАК

Дијак Рајче писао је три разрешнице рачуна. Од тога су две разреш-нице Думоњи из 1374. године и једну разрешницу Јакете Колановића из 1379.[34] Раде Михаљчић сматра да је овај дијак могао да буде идентичан са логотетом Рајчетом, који се спомиње априла и маја 1391. године као „1о-gopheto domine Comninie de Avlona".[35]

САКАТ НИКОЛА И АНДРИЈА

У пресудним тренуцима када је погинуо Балша II, а Ђурађ II Стра-цимировић долазио на власт 1385. године, појавила се у Зети властела која је у том критичном периоду покушала да загосподари Зетом. О Ни-коли и Андрији Сакат као „зетској властели, паметним и оштроумним људима", говори Мавро Орбин.[36] Породицу Сакат, названу тако по једном селу изнад Дања, која је тада покушала да се осамостали, Иван Божић је идентификовао са властеоском породицом Закарија.[37] Опису-јући долазак Ђурђа II Страцимировића у Зету, Орбин износи причу о по-кушају два властелина да узурпирају власт. Ђурађ Страцимировић је затражио, по Орбину, савет од Дукађина, па је Андрију и Николу, по ње-говом наговору заробио и ослепео.[38] Даља судбина Николе и Андрије Са-кат није позната. Они су били властела албанског порекла.

Никола Закарија, у изворима се назива и Сакат, а носио је титулу војводе. Након убиства кастелана Будве, Површка, Никола Закарија га је заменио тој функцији на којој је остао више од две деценије, мада су Млечани за кастелана Будве сматрали Балшу II.[40] Од 1365. године вој-

30 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1,476.
31 М.Динић, *Хумско-требињска власшела,*
17.
32 *Исто,* 17,нап.6.
33 *Исто,* 25. Динић прилаже генеалошку табелу.
34 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1,108.
35 Р.Михаљчић, *Словенска канцеларија арбанашке властеле,* Прошлост и народно сећање Београд 1995,61.
36 М.Орбини,Краљевство Словена,71.
37 И.Божић, *Dominus Rex Constantinus*, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 199.
38 М.Орбин, *исто*, 72.
39 *Историја Црне Горе 11-2,* 22 (С.Ћирковић).
[40] Исто.

вода Никола Закарија добио је заједно са својом браћом дубровачко грађанство.[41] У одлукама већа Дубровачке Републике спомиње се Nicolao Sachat, чији је човек долазио у Дубровник. Дубровачка општина је 13. фебруара 1379. донела одлуку да се човеку Николе Сакета додели барка са једним човеком, вероватно лађаром, ради пута из Дубровника у Будву.[42] Из исте године је и одлука Општине од 28. јула којом је Nicolaus Sagat добио исправу са печатом Општине као потврду да је дубровачки грађанин.[43] Из истог времена потиче и податак да су Дубровчани, током млетачко-ђеновљанског рата, 1379. године, вршећи блокаду Котора, Николи Сакату, кастелану Будве доделили 15 лаката неке јефтине тканине, да један пристали брод у Будви, натоварен сољу намењеној Котору, проследи у Дубровник.[44] Никола Сакат је и доцније био у дослуху са Дубровчанима, па је на њихов наговор заустављао бродове задарских и других трговаца који су преносили со за Нови 1382. и 1383. године. У одлукама дубровачког Малог већа, Никола Сакат се помиње још крајем марта 1386. као значајна личност у Зети,[46] тако да се сукоб између Саката и Ђурђа II Страцимировића Балшића, о коме говори Мавро Орбин, вероватно збио нешто касније, с обзиром да се Никола Сакат касније више не спомиње.[47] Непосредни потомак Саката био је Која Закарија који се од 1396. године јавља као самостални господар Дања.

ФИЛИП БАРЕЛИ

Пореклом Млечанин, Филип Барели је ступио у службу Балше II као протовестијар. Балша II је и увео ту функцију у Зети и одмах је пове-рио једном млетачком трговцу. На овом положају Филип је служећи се финансијским трансакцијама стекао доста поседа које му је уместо новчаног дуга давао Балша II.[50]

У повељи издатој 24. априла 1385, којом је Балша са титулом дуке драчког потврдио Дубровчанима повластице које су имали за време цара Стефана, а које им је дао и његов брат Ђурађ I, као милосник је забележен протовестијар Филип.[51] Следеће године, 27. јануара 1386. Ђурађ II Страцимировић је издао повељу Дубровчанима којом је обновио раније

41 ИСТО.
42 *Monumenta Ragusina* IV, 195.
43 *Monumenta Ragusina* IV, 232.
44 *Историја Црне Горе 11-2,* 39 (С.Ћирковић).
45 *Исто,* 41-42 (СЋирковић).
46 М.Динић, *Одлуке већа* II, 259.
47 *Историја Црне Горе 11-2,* 50-51, нап. 2 (И.Божић).
48 *Исто,*
49 *Исто,* 33 (СЋирковић).
5° *Исто,* 46 (С.Ћирковић).
51 F.Miklosich, *Monumenta Serbica,* 203.

дате повластице. У списку милосника који су присуствовали записивању овог правног чина на првом месту налази се поново протовестијар Филип.[52] Филип је након службовања код Балше II, после његове погибије, прешао у службу Ђурђа II Страцимировића.

Протовестијар Филип Барели поново се јавља у документима на самом почетку деведесетих година XIV века. Вук Бранковић је 1390. године послао своје изасланике у Зету, обећавши Барелију 500 литара сребра у замену за предају одређеног града.[53] С обзиром да се не спомиње изричито име града, у историографији су прихваћене претпоставке да је реч о Улцињу.[54] Сама чињеница да је известан град зависио од добре воље протовестијара Балшића, упућује на веома важну улогу Филипа Барелија у служби код својих господара. Убрзо после тог догађаја, Ђурађ II Страцимировић је затворио свог протовестијара са његовом децом.[55] По свој прилици Барели је био умешан у унутрашње сукобе у Зети између Ђурђа и његовог брата од стрица Константина Балшића. Филип је био оптужен за „злочин против Ђурђеве власти" и била му је заплењена сва имовина. И поред залагања Венеције, Филип је остао неко време утамничен. Две године касније (1392), Филип Барели се, у јеку рата међу господарима Зете, нашао на слободи и прешао у Драч где је ступио у службу Ђорђа Топије.[57]

52 *Исто,204.*
53 *Историја Црне Горе* П-2,52 (И. Божић); М.Динић, *Област Бранковића,* Српске земље, 156.
54 *Acta Albaniae* II, 110; М.Динић, *исто,* 156, нап. 34; *Историја Црне Горе* Н-2, 54 (И. Божић).
55 *Историја Црне Горе 11-2,* 56 (И. Божић).
56 *Исто,* 56 (И.Божић).
57 *Исто,* 58 (И.Божић).

БОГУН БОЖИНОВИЋ

У сачуваним историјским изворима појављује се само једном, као сведок приликом исплате стонског дохотка јерусалимским калуђерима 17. септембра 1372. уз Марина Братославића. Том приликом ова два све-дока названа су људима жупана Николе, „hominibus cuppani Nicole de Altomagno".1

ВУКОСАВ КОБИЛАВЧИЋ

Вукосав Кобилавчић је 1371. године заједно са Радославом Обуганићем учествовао у разбојништву, отимачини стоке у Шумету. Против њих је и подигнута тужба од стране Дубровника. Овај догађај збио се у време када је Требиње, из кога су Обуганићи, било у саставу области жупана Николе Алтомановића, па се може закључити да је и Вукосав, који је заједно са Радославом учествовао у овој пљачки, био Николин човек.[2]

ДОБРИВОЈЕ ЗУБЕЦ

Добривоје Зубец из Драчевице је заједно са Степошем Масновићем примио 27. октобра 1372, у име жупана Николе, светодмитарски доходак у износу од 2000 перпера.[3] Само два месеца касније учествовао је у посланству Николе Алтомановића, заједно са Прибилом Попадићем и

[1] М. Динић, *О Николи Алтомановићу,* 21, нап. 28; Зборник у славу Ватрослава Јагића, 541.

[2] *Monumenta Ragusina* IV, 102; М. Динић, *Хумско-требињска властела,* 20.

[3] К. Јиречек, *Српски цар Урош,* 379-380, нап. 116; М. Динић, *Дубровачки трибути,* 231.

Милошем Степошевићем, са задатком да преузме новац од кумерка солског.[4]

ДРАГОЈЕ МИРОСЛАВИЋ

Био је посланик кнегиње Гоиславе, жене покојног кнеза Војислава Војиновића. Дигао је 900 перпера на име кумерка солског 14. новембра 1367.[5] О даљој његовој судбини и да ли је прешао у службу жупана Николе Алтомановића, нису сачувани подаци.

КРАЈША КЕФАЛИЈА

Милмана, кефалију Конавала и Требиња, који је погинуо 1361. године, још за живота кнеза Војислава Војиновића, највероватније је одмах заменио Крајша који се на тој функцији у документима јавља 1365. године.[6] Кефалија Требиња и Конавала који је 1362. године склопио примирје између Дубровника и кнеза Војислава, а на инсистирање цара Уроша, није остао забележен по имену.

Конавоски кефалија, „cephalia Canalis" Крајша, као изасланик кнегиње Гоиславе, примио је 28. марта 1367. на име трибута за кумерк солски 900 перпера.[8] Маја месеца следеће године, Крајша је заједно са Рујом из Требиња[9] примио поново за кнегињу Гоиславу из истоветног разлога исту суму новца.[10] Дубровачки кнез је том приликом гарантовао двојици Дубровчана за новац који су они исплатили овим српским поклисарима.[11] О Крајшином ступању у службу жупана Николе Алтомановића нема података, али се може претпоставити да је на том положају остао и непосредно након доласка Николе на власт. Према трагу који се може следити на основу докумената, Обрад Зорка, следећи кефалија Конавала, на овој функцији јавља се маја 1371. године.

МАРИН БРАТОСЛАВИЋ

Марин се у изворима јавља као сведок приликом исплате стонског дохотка јерусалимским калуђерима 17. септембра 1372.[12]

[4] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 46-6. М.Динић преноси читав документ из серије *Diversa Cancellariae* о овом посланству и исплати кумерка солског 30. децембра 1372.
[5] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 43-44.
[6] Р.Грујић, *Конавли од XII-XV века,* 11-12, нап. 41.
[7] *ИсШо,* 11-12, нап. 42/ *Monumenta Ragusina* III, 198.
[8] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 43-44, прилог VIII.
[9] Видети одељак о Руји Супчићу.
[10] М.Динић, *исто,* 8.
[11] *Исто,* 44-45.
[12] Видети одељак о Богуну Божиновићу.

МИЛАН АРБАНАС

Спомиње се 12. августа 1372. као сведок приликом некаквог спора.[13]

МИЛМАН КЕФАЛИЈА

Милман се јавља на функцији кефалије још августа месеца 1359. године, у служби кнеза Војислава Војиновића.[14] Он је дошао на место Рује Супчића, као кефалија Требињске и Конавоске жупе. У служби кнеза Војислава, Милман је испољавао изразито агресивну политику према дубровачким, па и млетачким трговцима. Посебне управне ингеренције и структура области којом је у оквиру Царства господарио кнез Војислав Војиновић управо се огледају и у организацији власти и односу према кефалији Милману. Милман је као кефалија био потчињен директно Војиславу Војиновићу, а не цару Урошу.[15] Кефалија Милман је у лето 1361. године, у време рата између цара Уроша и кнеза Војислава Војиновића против Дубровника, опљачкао и опустошио Жрновничку жупу.[16] У једном од тих похода 1361. године, на дубровачко залеђе, Милман је и по-гинуо.[17]

МИЛОШ СТЕПОШЕВИЋ

Налазио се у групи посланика жупана Николе Алтомановића који су примили доходак од кумерка солског 30. децембра 1372. 18

НЕИАН ЛОГОТЕТ

Логотет жупана Николе, под именом Неиан, записао је 10. новембра 1369. у Виталини, разрешницу рачуна за Брајана Ненадића, коју је по Радиши Предиславићу, Никола Алтомановић послао у Дубровник.

[13] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 21, нап. 28.
[14] Ј.Тадић, *Писма и упутства* I, 16; К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 356, нап. 38; Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 37, нап. 25.
[15] Р.Михаљчић, *исто,* 37.
[16] К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 358.
[17] *Monumenta Ragusina* II, 289; *Monumenta Ragusina* III, 60, 122; Р.Грујић *Конавли од XII до XV века,* 11, нап. 40.
[18] К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 379-380, нап. 116; М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 45-46.
[19] Љ.Отојановић, *Повеље и писма* 1-1, 115.

НЕПОЗНАТИ ИЗ ЧЕСТИНА

На основу оштећеног надгробног натписа сачуваног у порти Богородичине цркве у селу Годачици, сазнајемо за непознатог властелина који је држао утврђење Честин још у доба царства.[20] Богородичина црква у Годачици, у којој је био сахрањен овај властелин, удаљена је само 10 километара од Честина. Из сачуваног дела натписа може се ишчитати да је непознати властелин владао Честином у време „великога жупана Алтомана и његовог сина Николе".[21] Р. Станић, који је описао и коментарисао овај епиграфски споменик, сматра да је натпис настао вероватно негде око 1367. године када је Никола Алтомановић већ држао планину Рудник у свом поседу. Спомен Николиног оца у овом натпису, по мишљењу Станића, означава да је Алтоман још могао бити жив, али би могао да означи и временски континуитет власти овог непознатог властелина над градом Честином, који се протезао за живота и жупана Алтомана и жупана Николе. Село Годачица се вероватно налазило у баштинском поседу непознатог властелина, вазала Алтомановића, о чему би могла да посведочи мала територијална удаљеност Годачице од Честина.

ОБРАД ЗОРКА

Један од најзначајнијих великаша Николе Алтомановића био је његов кефалија Конавала, Обрад Зорка. Први пут се у документима јавља на функцији конавоског кефалије 22. маја 1371. У јеку рата између жупана Николе Алтомановића и Дубровника, са стране Дубровачке општине учињен је покушај да се склопи примирје са ратоборним жупаном. Дубровачки поклисар Лоне Држић упутио се са тим циљем конавоском кефалији Обраду, али се његово посланство завршило без очекиваног резултата.[22] Том приликом, Обрад је тражио да Дубровчани пошаљу свог курира жупану, на шта му је одговорено да је довољно да жупана Николу о читавој ствари извести Обрадов човек. Обрад је тада затражио да у време самих преговора између Дубровника и Николе Алтомановића буде склопљено сепаратно примирје између њега и Дубровника, на шта је поклисар Држић изјавио да ће то бити и учињено „из љубави према Обраду".[23] Склапање сепаратног примирја зависило је од испуњења неколико услова:[24]

1) да Обрадови људи не смеју долазити у Дубровник и обрнуто;

20 В. Јовановић, *Борач и Честин,* Прилог проучавању средњовековних градова у Ср-бији, ИГ 1-2 (1985;, 25-26; Р.Станић, *Натпис из Годачице код Краљева,* Старинар XXIV-XXV (1975) 131-138; С.Ћирковић, *Неваде,* 19-20, нап. 24.

21 *Исто.*

22 К. Јиречек, *Српски цар Урош,* 379.

23 М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 18-19.

24 *Monumenta Ragusina* IV, 124; М.Динић, *исто,* 18-19, нап. 23.

2) да заповедник дубровачке галије пред Драчевицом неће нападати Обрадове људе на копну, али да се ови такође не смеју отискивати на море;

3) примирје би трајало још три дана по повратку кефалијиног, односно Обрадовог човека од жупана Николе;

4) комуникација и кретање курира би се одвијало несметано;

5) уколико Обрад буде захтевао, Лоне Држић би положио заклетву на примирје у име Дубровачке Републике, а Обрад у име жупана Николе.

Ови преговори нису били довршени услед приближавања војске краља Вукашина која је кренула у војну против Николе Алтомановића.[25]

Почетком 1372. године Обрад Зорка је упутио посланство у Дубровник нудећи примирје.[26] Дубровачки поклисар Блаж Водопић уговорио је 10. фебруара са Обрадом примирје до Ускрса, али је рок продужен до Ђурђевдана. Главни захтев Николе Алтомановића, о пребацивању исплате светодмитарског дохотка на његово име био је испуњен.[27]

Судбоносну улогу по Николу Алтомановића је Обрад Зорка, као његов вазал, одиграо 1373. године. И поред изузетно важне функције, положаја и угледа који је имао у лествици властеле жупана Николе, Обрад Зорка је издао у одсутном тренутку Николу Алтомановића. У повлачењу пред баном Твртком, жупан Никола је затражио уточиште у граду Клобуку, у коме се тада налазио конавоски кефалија Обрад Зорка. Војни поход који су против њега предузели бан Твртко и кнез Лазар уз угарску подршку притерали су жупана Николу пред капије града Клобука које Обрад Зорка није отворио.[28] Политички преокрет конавоског кефалије натерао је Николу Алтомановића да се окрене ка северу, где је пошао право у сусрет својим непријатељима. Затворивши се у тврђаву града Ужица, жупан Никола је ушао у клопку и завршио свој отпор добро усклађеној војној коалицији. Није сасвим јасно због чега је Обрад Зорка поступио на овакав начин. Могуће да је поступајући прагматично прилагођавајући се очигледним политичким околностима, видевши неумитан скори крај жупана Николе, Обрад Зорка одбио да следи политичко самоубиство свог господара и самоиницијативно овако поступио. Обрад, који је још од раније био склон компромисима и споразумима са Дубровником, вероватно је и тада проценио да би даље подржавање Николе Алтомановића довело у питање и његов опстанак, па и голи живот. С друге стране, могуће је да је Обрад Зорка био део шире кампање Николиних непријатеља, те да је на неки начин био придобијен и наговорен да пос-

25 Видети поглавље *Превласт обласних господара.*

26 К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 379; М.Динић, *исто,* 20.

27 *Monumenta Ragusina* IV, 130; М.Динић, *исто,* 20.

28 М.Орбин, *Краљевство Словена,* 60; М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 25.

тупи управо на овакав начин, односно да изда свог господара. У сваком случају, разлози за поступак Обрада Зорке остају у домену домишљања и хипотезе, јер се ниједна од ових претпоставки не може утврдити ни поткрепити постојећим изворима.

Иако је био вазал Николе Алтомановића, Обрад Зорка је док се налазио на месту конавоског кефалије ипак доста самостално поступао, што се могло видети и на основу преговора о примирју између њега и Дубровчана 1371. и 1372. године. Непосредно по паду Николе Алтомановића и Обрад Зорка је уклоњен са ове функције јер се по освајању Конавала од стране Балшића на месту конавоског кефалије према сачуваним изворима од 1374, а могуће и раније, јавља Радич Ђурђевић.[29]

ПРИБИЛ БОЛОВИЋ

Налазио се у служби кнегиње Гоиславе, када се и спомиње августа 1367. године у случају око њене ризнице.[30] Да ли је потом прешао и у службу Николе Алтомановића, нема података.

ПРИБИЛО ГЛЕЧОВИЋ

Прибило Глечовић од Пиве, спомиње се 1370. године као „човек Николе жупана", у дубровачким документима. Он је 16. јула боравио у Дубровнику ради неког свог посла, у време када је у односима између Николе Алтомановића и Дубровника владало затишје.[31]

ПРИБИЛО ОБУГАНИЋ

Прибило Обуганић је припадао требињској властели с краја XIV века. Поред Прибила, извори спомињу и његову браћу Радослава и Радоњу.[32] Ситуација и политички догађаји који су одређивали судбину дубровачког залеђа у бурним временима седме и осме деценије XIV века, битно су се одразили и на улогу браће Обуганић, као властеле различитих сизерена. Они су се првобитно налазили у служби жупана Николе Алтомановића, а потом, по распаду његове области, прелазе у службу Балшића. Није сигурно да ли су на крају када је овим територијама завладао краљ Твртко I, завршили и као његови вазали.

29 М.Благојевић, *Државна управа,* 265. 30
М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 43. 31
Исто, 14, нап. 12.
J.Тадић, *Писма и упутства* I, 412; М.Динић, *Хумско-требињска властела,* 20-21.

Први помен у изворима је крајем априла 1372. године, када је под-нета тужба од стране Дубровчана против Прибила Обуганића из Требиња због неке отимачине коју је начинио Дубровчанима у Требињу.[33]

Његов следећи и последњи помен је из децембра 1376. године, када се ова област налазила у рукама Балшића. Тада се Прибил Обуганић из Требиња, на нешто обавезао.[34] Константин Јиречек је Обуганиће поистоветио са Куделиновићима, преко Радоње Куделиновића,[35] односно Обуганића, а оправданост овакве идентификације довео је у сумњу М. Динић.[36]Као браћа Радоње Куделиновића, познати су Мрђа, Милкус и Јунко, док уз Радоњу Обуганића налазимо Радослава и Прибила.

ПРИБИЛО ПОПАДИЋ

Прибило Попадић, Добривоје Зубец и Милош Степошевић, као посланици жупана Николе, примили су 30. децембра 1372. новац од кумерка солског.[37]

РАДАШИН ЛИСКА

По сачуваним дубровачким документима, Радашин Лиска је првобитно био човек кнегиње Гоиславе у чијој служби се помиње 11. новембра 1364, када долази у Дубровник по кумерк солски заједно са Милованом Станиловићем.[38] Вероватно је Радашин Лиска претходно био у служби кнеза Војислава Војиновића. Са истим задатком, он је и следеће 1365. године дошао у Дубровник, овога пута са Драгојем Мирославићем.[39]

Као вазал Николе Алтомановића, Радашин Лиска се у изворима спомиње тек приликом сукоба између жупана и Дубровника у јесен 1370. године. Он је том приликом дошао у Конавле где су се налазили заробљени дубровачки трговци, са циљем да од њих измами што већи откуп. Опис средстава која је он искусно применио, у виду сипања вреле масти на голо месо и вађења зуба, описују дубровачки документи, а исто тако преноси и Мавро Орбин.[40] Његова улога поклисара у мирнодопским, а

[33] J.Тадић, *Писма и упутства* I, 412; М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 41; М.Динић, *Хумско-требињска властела,* 20-21.
[134] М.Динић, *Хумско-требињска властела,* 21.
[35] Видети одељак о Радоњи Куделиновићу, властелину Балшића.
[36] К.Јиречек, *Историја Срба I,* 96; *Историја Срба* II, 41; М.Динић, *Хумско-шребињска властела,* 21.
[37] *Исто,* 45-46.
[38] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 41-42.
[39] *Исто,* 42-43.
Исто, 16; М.Орбин, *Краљевство Словена,* 59.

доцније џелата у ратним временима, сведоче о поверљивој, подобној личности са великим распоном задужења која је предано извршавао.

РАДИН ДУБРАВЧИЋ

У јесен 1370. године, у време преговора између жупана и Дубровчана, Радин Дубравчић, „стегоноша" или „војвода" Николе Алтомановића, нашао се по жупановом налогу са војском у околини Дубровника тражећи 6000 перпера на име дохотка за три протекле године. Пошто је Дубровачка Република чврсто стала иза своје одлуке да се паре не дају Николи Алтомановићу, Радин је са војском немилосрдно пустошио околину Дубровника.[41] Војска је палила куће, секла винограде и воћњаке, док је становништво убијано или заробљавано и стављано на муке ради откупа.[42] Радин Дубравчић се после тога више не спомиње у документима.

РАДИША ПРЕДИСЛАВИЋ

Радиша Предиславић био је поклисар жупана Николе приликом слања разрешнице рачуна Брајана Ненадића и његове браће у Дубровник, 10. новембра 1369.

РАДОСЛАВ ОБУГАНИЋ

Радослав Обуганић, брат Прибила и Радоње, јавља се у докумен-тима 1371. године у тужби која је поднета против њега и Вукослава Кобилавчића који су Дубровчанима отели неку стоку. Назначено је да су се са њима налазила још четворица људи *Буганића.* Да ли је реч о члановима породице, не може се утврдити.

РУЈА СУПЧИЋ

У време српско-угарског рата 1359. године, кнезу Војиславу Војиновићу замерио се властелин Руја Супчић. То је био разлог због кога је Руја Супчић са браћом и родбином избегао у Дубровник, али га је убрзо, зарад мира са кнезом Војиславом, Дубровачка општина протерала из града.[45]

[41] *Monumenta Ragusina* IV, 115; К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 372; М.Динић, *О Николи Алтомдновићу,* 15, нап. 15;
42 К.Јиречек, *исто,* 372.
43 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 115.
44 Monumenta Ragusina IV, 102; М.Динић, *Хумско-требињска властела,* 21.
45 Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 37, нап. 21, нап. 22.

Неколико година касније, конавоски кефалија Крајша, као изасланик кнегиње Гоиславе, заједно са Рујом из Требиња, маја месеца 1368, примио је за кнегињу на име кумерка солског суму од 900 перпера.[46] За овог Рују, Р. Михаљчић је претпоставио да би се могао идентификовати са евентуалним сином Рује Супчића.[47]

СТЕПОШ СТЕПАНОВИЋ

У једној вести из 1372. године, каже се да је у ропство Степоша Степановића из Драчевице, човека Николе Алтомановића, пао Милош Повић, челник цара Уроша.[48] Степош Степановић је челника Милоша држао у тамници у утврђењу Обод, крај Цавтата, где је био заповедник. Пустио га је тек након примања откупа. Осим тих вести, нема других помена о овом властелину.

СТЈЕПОШ МАСНОВИЋ

Стјепош Масновић је био посланик Николе Алтомановића и заједно са Добривојем Зубцем из Драчевице, примио је 27. октобра 1372. у име жупана Николе светодмитарски доходак у износу од 2000 перпера.[49]

ЦРЕП РОГАТИЋ

Једини помен Црепа Рогатића, босанског властелина, као човека у служби Николе Алтомановића, датира из јесени (новембар-децембар) 1369. године, када га је жупан Никола послао као поклисара по кумерк солски, који је раније примала кнегиња Гоислава. Цреп је стигао у Дубровник где је на име дохотка примо 900 перпера.[50] Претходно се власте-лин Цреп, син Рогате, налазио у служби Вука, брата и супарника босанског бана Твртка. Он се спомиње приликом устанка који је избио против Твртка 1366. године, као Вуков човек. Тада је Цреп долазио у Дубровник, али Дубровчани са њим, као Твртковим противником, нису хтели да преговарају.[51] Вероватно је после пропасти побуне, марта 1366,[52] Цреп прешао у службу наследника Војислава Војиновића, те се тако нашао и у служби Николе Алтомановића, три године касније.

[46] М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 8.
[47] Р. Михаљчић, *исто,* 37, нап.23.
[48] М.Динић, *исто,* 17, нап. 17; Р.Михаљчић, *исто,* 122.
[49] К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 379-380, нап. 116.
[50] Љ.Стојановић, *Повеље и писма* I-1, 116; К.Јиречек, *исто,* 371.
[51] *Monumenta Ragusina lV*, 91; М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 14,нап. 10.
[52] *С.Ћирковић, Исшорија средњовековне босанске државе, Београд* 1964. 130-131.

БОГДАН КАЗНАЦ

Казнац Богдан се спомиње у два историјска извора. Један је натпис пронађен у нишком граду из кога се види да је Ненад, син казнаца Богдана подигао град Копријан.[1] Други податак је временски старији, а потиче из повеље којом се регулише замена жупа Звечан за Брвеник из 1363. године, између кнеза Војислава Војиновића и челника Мусе.[2] У исправи се спомиње да је казнац Богдан држао село Глушце у брвеничкој жупи, које је имао у свом поседу и извесни Белобрадић.[3] Очигледно је да је ту на снази био систем поделе села између два пронијара.[4] Није познато у чијој је служби Богдан био казнац и да ли је доживео владавину кнеза Лазара.[5] У тренутку када је брвеничка жупа прешла у руке челника Мусе и сви поседници који су у њој држали своја села и имања прешли су под новог господара. Казнац Богдан је могао доцније доспети и под Лазареву власт уколико је јрш био у животу, као што је то био случај са његовим сином Ненадом.

БОГОСАВ ЉУДИНА

Приликом оснивања раваничког властелинства, кнез Лазар је манастиру приложио у Смедереву, „људину Богосава с општином и с баштином".[7] Када је реч о општини, мисли се на неподељену имовину породице, а да ли је реч о баштинику или властелину, остаје отворено питање.

[1] Г.Томовић, *Морфологија,* 78; Ђ.Сп.Радојичић, *Казнац Богдан,* Прилози КЈИФ 11 (1931) 156; Ј.Калић, *Ниш у средњем веку,* ИЧ XXXI (1984) 30.

2 А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 166-167.
[3] *Исто.*
[4] Ђ.Сп.Радојичић, *исто,* 156; А.Соловјев, *Једна српска жупа за време царства,* Гласник СНД Ш(1928)39.
5 Питање да ли је казнац Богдан био у служби цара Уроша што је вероватније или кнеза Лазара, поставио је још Ђ.Сп.Радојичић, *Казнац Богдан,* 156.
6 Видети одељак о Ненади. [7] С.Новаковић, *Законски сиоменици,* 769.
8 С.Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку,* Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића V, Пријепоље 1978, 81-88.

БРАТАН

У Богородичиној цркви манастира Велуће, задужбини имућније властеле подигнутој крајем осме деценије XIV века,[9] сачувани су портрети властеле која није позната у другим историјским изворима. Ктиторка овог храма такође није идентификована. У цркви је представљен лик кнеза Лазара као главног сизерена и кнегиње Милице. У припрати се налазе портрети млађе властеле, вероватно синова главних ктитора, односно властелинке.[10] Имена ове властеле данас нису сачувана, али су у време открића ових фресака још била видљива. Према тадашњем читању, они су се звали Оливер, Дејан, Братан и Константин." Оно што је посебно занимљиво је да је судбина ове младе властеле читљива са фресака. Представе четири властелина, могуће браће, претрпеле су измене услед њихове заједничке судбине, погибије, вероватно у Косовском боју. Живопис и њихови портрети су започети и насликани док су ови још били живи. Накнадно су свој четворици ратника досликани у рукама крстови, а најдрастичнији пример је на портрету властелина Дејана који је у руци држао тоболац са стрелама. Њему је поново досликана рука уз тело у коју му је стављен крст.[12] Из свега овога се закључује да је живопис настао 1389, односно да је Косовски бој затекао цркву у живописању и да су том приликом унете ове измене. Тиме би и вредност ове фреске као историјског извора за властелу која је учествовала у Косовској бици била велика.

ВИТОМИР

Име овог властелина, јавља се у неким од летописа који говоре о боју на Дубравници искључиво уз име Црепа Вукославића, добро познатог војсковође кнеза Лазара.[13] За разлику од Црепа, о Витомиру не знамо готово ништа. Није познато каквује титулу носио, уколико ју је уопште и имао, нити знамо где су се налазили његови поседи.[14] Летописачке вести пружају само обавештења о исходу битке са Турцима. То је била акција српске властеле, највероватније из тога краја, с обзиром да се у околини Параћина налазио посед Црепа Вукославића.[15] Вероватно је и Витомир, као и Цреп, био властелин крајишник. Других података о

[9] Г.Бабић, *Владарске инсигније кнеза Лазара,* О кнезу Лазару, 71, нап. 39. Б.Тодић, *Прилог бољем познавању најстарије историје Велућа,* Саопштења XX-XX1 (1988/89) 67-76; В. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Брапковић*. Зборник Матице српске за ликовне уметности 26 (1990) 25; В.Ђурић, *Византијске фреске,* 75.

[10] J.Ковачевић, *Средњевековна ношња,* 60-61; Б.Тодић, *исто,* 74.

[11] J.Ковачевић, *исто;* Б.Тодић, исто, 74, нап. 62.

[12] Г.Бабић, *Владарске инсигније кнеза Лазара,* 71, нап. 39; Б.Тодић, *исто.*

[13] Љ.Стојановић, *Родослови и летописи,* 214 бр. 589.

[14] ИСН II, 41 (Р.Михаљчић).

[15] Видети одељак о Црепу Вукославићу.

овом властелину нема. Константин Јиречек је, међутим, у војводи Николи који се спомиње у одлукама дубровачког Великог већа јула 1425, и млетачким документима десет година касније, под именом Nicolaus Vitomire, препознао сина Витомира, учесника боја на Дубравници.[16]

ГОИСЛАВ КЕФАЛИЈА

Кефалија Гоислав се први пут спомиње у повељи кнеза Лазара из 1387. године, којом је кнез Дубровчанима потврдио трговачке повластице.[17] Уз логотета Ненаду, жупана Петра и челника Миху, кефалија Гоислав се наводи као један од милосника. У писму Дубровачке општине од 1. октобра 1388, Дубровчани су се обратили Гоиславу, кефалији кнеза Лазара и пургарима Новог Брда, што су дубровачког трговца Куделина Дабојевића везали за туђи дуг, односно наплатили су му више него што је било предвиђено.[18] Из наведеног писма се види да је непуну годину пре Косовске битке, на месту новобрдског кефалије био Гоислав, као вазал кнеза Лазара. Сведочанство да је Гоислав био човек од великог кнежевог поверења представља управо податак да се налазио на функцији кефа-лије Новог Брда, и економски и стратешки значајног града и рударског места, у тренутку када се турска опасност надвијала над границе Лаза-реве области.

ГРУБАЦ ПРОТОВЕСТИЈАР

У једном документу из Дубровачког архива, сачуван је помен извес-ног протовестијара Групца из августа 1377. године. У парничном поступку између извесног Милуна превозника и Бенедикта Квирина из Венеције, сазнаје се да је дотични Милун направио уговор са Кузмом, слугом протовестијара Групца из Новог Брда да га превезе из Улцињa у Котор. Како се у парници наводи, Милун се задржао у Будви због споменутог Кузме, чиме је уговор о превозу који је склопио са Бенедиктом био прекршен. Сам ток парнице је ирелевантан, већ је битан спомен протовестијара Групца из Новог Брда и његовог слуге Кузме.

Из тог помена се може назрети да је 1377. године - у време када су у Зети господарили Балшићи, а када је бан Твртко, освајањем Конавала и Драчевице од Балшића заокруживао своју територију и утирао пут свом крунисању за краља - кнез Лазар био у пријатељским односима са Балшићима, јер је његов протовестијар слободно пословао у приморју.

[16] К.Јиречек, *Историја Срба* II, 386.

[17] С.Новаковић, *Законски споменици,* 203.

[18] Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 168.

[19] Део овог документа објавио је М.Благојевић, *Државна управа.* 191. нап. 22.

Овај податак сведочи и о везама Новог Брда са Котором и Улцињем као и о везама Лазара са Балшићима 1377. године, у тренутку када су они били у сукобу са баном Твртком.

Узгредни спомен протовестијара Групца у овом извору, једини је податак о овом високом финансијском чиновнику кнеза Лазара, који се 1377. године налазио у Новом Брду. Везивање протовестијара, као чиновника надлежног за финансије, за Ново Брдо указује и на значај Новог Брда у економској структури области кнеза Лазара.[20] Увођењем функције протовестијара у организацији своје области, кнез Лазар је, изгледа, покушао да следи владарске обичаје и тиме тежио да се бар формално изједначи са краљем Вукашином, а тиме посредно и са Немањићком традицијом.[21] О питању идентификације Лазаревог протовестијара Групца и Груба из Котора који је био *comes camerarius* цара Душана, расправљао је М.Благојевић.

ДЕЈАН

Један од четири властелина насликана у припрати Богородичине цркве манастира Велуће.[23]

ДЕСИВОЈЕ

Спомиње се у повељи из 1379/80. године којом кнез Лазар потврђује поседе свом властелину Црепу Вукославићу, приликом његовог спорења са манастиром Хиландаром.[24] Међа поседа Црепа Вукославића код Лешја једним својим делом пружала се до села Ирана, које се налазило у поседу Десивоја. То је једини податак на основу кога се може претпоста-вити да је и Десивоје био међу властелом кнеза Лазара.

ДЕТОШ

Својевремено му је припадала Богородичина црква у Драгобиљи са свим селима и метосима.[25] Не зна се када је живео, а заправо је био властелин из времена пре кнеза Лазара.[26] Цркву је касније у посед добио ло-

20 М.Динић, *За историју рударства* II, 45.
21 М. Благојевић, *Државна управа,* 191.
22 *Исшо,* 191, нап. 22.
23 Видети одељак о Братану.
24 Р.Михаљчић, Прилог дипломатару, 105.
25 С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.
26 С.Ћирковић, *,,Црна Гора" и ароблем српско-угарског граничног подручја,* Ваљево, постанак и успон градског средишта, Ваљево 1993, 65.

готет Лука који ју је приложио манастиру Св. Пантелејмона ,[27] Име овог властелина остало је сачувано у угарским документима у склопу топонима Dettosfelde (Детошево поље, Детошевина), који је означавао област у Мачви.[28] Та погранична српска област према Угарској је, судећи по имену, припадала Детошу који је и организовао властелинство , али није познато када. У њен посед је, не зна се на који начин, дошао Лазарев зет Никола Горјански млађи, који је и покушао 1392. године да је замени за неки посед у Угарској .[29] Позитивна идентификација Детоша по коме је властелинство добило име и Детоша који је поседовао цркву у Драгобиљи није потврђена, мада истоветност имена и територијална блискост Dettosfeld-а и Драгобиље упућују на исту особу.[30]

ДОРОТЕЈ

У Жичи, 2. марта 1382, пред патријархом Спиридоном и уз одобрење кнеза Лазара, монах Доротеј издао је повељу у своје име и у име свог сина јеромонаха Данила о оснивању манастира Дренче, посвећеног култу Светог Ваведења Богородичиног ,[31] Приликом оснивања манастира, Доротеј је као ктитор приложио, како се види из уобичајене формуле, реку Дренчу са свим селима и засеоцима и међама и правима тога места, укључујући и велики број других поседа. Управо обим поседа и број дарованих села, заселака, укључујући и двор у Неупари с придворицом, као и неке реке и тргове, сведочанство су изузетног световног значаја и имућности дародавца ,[32] Доротејеву првобитну баштину изгледа да су чинила села у крушевачком крају.[33] Иза импозантног пописа даро-ваних добара очигледно се крије личност од великог угледа, високог властеоског ранга и економске снаге која је у време кнеза Лазара доми-

27 *Исто.*
28 Ј.Радоњић , *Споразум у ТаШи 1426 и српско -угарски одњжи од ХШ-XVl века,* Глас САН CLXXXVII (1941) 139; С.Ћирковић , *исто,* 63; М.Исаиловић , *Ваљево и околне области у средњем* веку,Ваљево 1989, 174.
29 СЋирковић, uсто,63.
30 *Исто,65.*
31 С.Новаковић , *Законски споменици ,* 761-764; С.Новаковић је погрешно приписао ову повељу кнезу Лазару и патријарху Спиридону , Ђ.Сп.Радојичић , *Избор патријарха Данила,* 77.
32 Даровани поседи обухватали су: село Ражаницу , реку Тулечу са свим селима и засеоцима, на Расини село Нугиале и село Лукари и двор у Неупари с придворицом , и реку Ломницу са свим селима и засеоцима и међама и село Сгароноге , село Сеземче на Модрој и село Слатину и село Мађев на Српској. Још је приложио и Влахе Шиљеговце са засеоцима и међама и у Загрлати трг на Морави са бродом . Затим, село Врлницу , село Брези и село Битино, и реку Ијешчаницу , блато Бигле са свим селима и засеоцима и међама, село Лубешу више Зарве и у Браничеву на реци Вителници село Дражане , село Бегуновци , трг Вула, село Хмелиаци , село Жрновницу , село Алтоманце , село Кобилије , село Дубоки , село Бунеи, село Драголевац , село Буковаче , село Гарове, село Лазни. С.Новаковић додаје овде још два села из доцнијег преписа Градиште и село Чремокамча . И још у Новом Брду сваке године по 10 литара сребра. С.Новаковић , *Законски споменици ,* 761-764.
33 Ђ.Сп.Радојичић , *Избор патријарха Даннила,* 77.

нирала централним областима Моравске Србије. У модерној историографији, покушај одговора на питање ко се крио иза личности овог загонетног велможе, покушали су да дају Радослав Грујић и Владимир Петковић.[34] Извесан путоказ за било какаве конструкције представљао је поред сведочанства о великом поседу који је Доротеј приложио Дренчи и један сачувани, а недатирани запис.[35]

Према том запису који је објавио Љ. Стојановић, а Р. Грујић га подробно рашчланио у својој расправи,[36]месеца јануара, не зна се које године, умро је велики деспот који је по замонашењу понео име Доротеј, а као великосхимник је добио име Јован Каливит. Нажалост, у запису није споменуто световно име монаха Доротеја. Значај и обим поседа дарованих манастиру послужили су као веза између високе деспотске титуле Доротеја-властелина и Доротеја, ктитора манастира Св. Ваведења у Дренчи. У сваком случају, деспот који се замонашио као Доротеј ово достојанство за световног живота добио је од српског цара. Како запис није датиран, може се само претпостављати који га је цар доделио. Ипак, уколико се прихвати да је Доротеј из Дренче претходно био високи властелин са титулом деспота, а с обзиром да је даровницу цркви Св. Ваведења кнез Лазар потврдио 1381. године, десет година по Урошевој смрти, већ тада замонашеном Доротеју, хронолошки посматрано, највероватније је деспотску титулу добио од цара Уроша. Покушаји Р. Грујића да у Доротеју порепозна деспота Јована Оливера, и В. Петковића, с друге стране, да у њему види деспота Иваниша остају натегнути и неубедљиви. У случају монаха Доротеја, по свему судећи, требало би не прибегавати идентификацијама са познатим, већ тражити у њему неког, нама до данас непознатог велможу-деспота. Његов син, јеромонах Данило, игуман Дренче, постао је након одласка Јефрема са патријаршијског трона после Косовске битке 1389. године следећи српски патријарх Данило III.[37]

ДРАГОСАВ ПРОБИШЧИЋ

Драгосав Пробишчић се јавља само у хроници византијског писца Јована Дуке. Његова историјска подлога није извесна. Њему је приписана кључна улога у преокрету који је настао током Косовске битке, када се пронела вест да је подигао побуну и окренуо се против хришћана. Он је према Дукином казивању био „капетан деспотов". Ова прича о Драгосаву коју доноси Дука, не терети директно Лазаревог „капетана", већ само ис-

34 Р.Грујић, *Који је српски деспот умро као великосхимник Јован Каливит?,* Гласник СНД XI (1932) 233-237; В.Петковић, *Ко је био оснивач манастира Дренче,* Старинар II (1951) 57-58.
35 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* II, 466, бр. 4602.
36 Р.Грујић, *исто.*
37 Ђ.Сп.Радојичић, *Избор патријарха Данила,* 33-83.

тиче да се пронео глас о његовој побуни.[38] Александар Соловјев је покушао да га идентификује са чланом властеоске породице Пробиштитовића, али у томе није успео.[39]

ДРАГОСЛАВ ВЕТЕР

У повељи кнеза Лазара којом се закључује спор између Црепа Вукославића и манастира Хиландара, спомиње се у оквиру дарованих поседа манастиру село Сини Вир са старим границама које је држао Драгослав Ветер са децом.[40] Осим податка да се споменуто село некада, није назначено када, налазило у поседу Драгосава Ветера и његове деце, о овом властелину се ништа друго не зна, као ни када је његово село прешло у руке Црепа.

ЖАРКО МЕРЕШИЋ

Жарко Мерешић се помиње у вести Мавра Орбина којом се описује сусрет и атентат Николе Алтомановића на кнеза Лазара. Овај сусрет тада већ два непријатеља одиграо се по свој прилици после 1371. године. Међу петорицом људи који су дошли на састанак као Лазарева пратња налазио се и „властелин рашки", Жарко Мерешић.[41] Приликом напада на кнеза Лазара, Жарко Мерешић је погинуо. У коментарима *Краљевсшва Словена,* С. Ћирковић је назначио да презиме Мерешић непознато у другим изворима тога доба подсећа на презиме Мркшић, чиме би се могло везати за властелина Жарка Мркшића са ушћа Бојане. С.Ћирковић напомиње да није јасно како је властелин Жарко, познат из 1357. године, могао доспети у пратњу кнеза Лазара 1372-3. године.[42]

ИВАНИШ, АНЕПСЕЈ КНЕЗА ЛАЗАРА

Иваниш, унук деспота Иваниша, а син Алтоманов, био је у родбинским везама са кнезом Лазаром и свакако је припадао кругу његове властеле. У једном сачуваном натпису на надгробној плочи у манастиру Дечанима, види се да је Иваниш био анепсеј, вероватно нећак, или какав други сродник кнеза Лазара.[43] Иако унук деспота Иваниша који је имао своје поседе у Топлици, у натпису није спомената његова титула уколико ју је носио.[44] Деспот Иваниш је био властелин и великодостојник из вре-мена цара Душана.[45] Њега је цар Душан у повељи манастиру Св. Ар-

38 Опширније, Р.Михаљчић, *Јунаци,* 140.
39 А.Соловјев, *Судбина једне властеоске породице из средњевековне Србије,* Старинар VIII-X (1933-1934) 71.
40 Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 105.
41 М.Орбин, *Краљевство Словена, 59.*
42 Исто, 316. коментари (С.Ћирковић).
43 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* I, 55, бр. 174, овај натпис датира веома широко између 1372 и 1389. године; М.Благојевић, *Јединство и подвојеност српских земаља ире битке на Косову,* ЗФФБ XVIII (1994) 78-79, нап. 36; В.Ћоровић, *Стари сриски записи и натписи,* Беофад 1997, 22; *Родословне таблице,* 111.
44 М.Благојевић, *исто,* 78.
45 Б.Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама,* Београд 1960, 158-159.

ханђела код Призрена, издатој 1348. године, назвао „родитељем царства ми", што је упућивало на висок степен сродства.[46] Сродство Иваниша, деспотовог унука и сродника Немањића, са кнезом Лазаром, могло је кнезу вишеструко користити.

ЈУГДА

Приликом оснивања манастира Раванице и формирања манастирског властелинства, кнез Лазар је у повељи из 1381. године црквеном имању приложио и винограде које је откупио од Црепа и властелина Југде.[47] Питање идентификације између властелина Југде од кога је кнез Лазар откупио винограде и Југе, властелина који се као дародавац села Дубочице јавља у повељи Лазаревића манастиру Св. Пантелејмону 1400. године, остаје отворено. Сличност имена у овом случају узимајући у обзир и временски размак, не пружа довољно могућности за позитивно поистовећивање.

КОНСТАНТИН

Један од четири властелина насликана у припрати Богородичине цркве манастира Велуће.[49]

КРАЈМИР ВОЈВОДА

Константин Михаиловић из Островице у својим успоменама, извору који је настао читав век после Косовске битке, доноси предање према коме је на Косову пољу поред цркве Самодреже био је заробљен кнез Лазар заједно са, у оновременим историјским изворима непознатим, војводом топличким Крајмиром. Они су пре погубљења доведени пред Муратовог сина Бајазита.[50] У драматичној причи о заробљавању и погубљењу кнеза Лазара, Константин Михаиловић развија разговор са херојском подлогом између Бајазита, кнеза Лазара и легендарне личности, војводе Крајмира. У околностима које су непосредно претходиле Лазаревом погубљењу, Крајмир покушава да разумним саветом херојском кнезу продужи живот: „Мили кнеже, одговарај цару, (Бајазиту) јер глава није као врбов пањ да по други пут израсте."[51] Након јуначког одговора кнеза

46 Исто, 159.

47 С.Новаковић, *Законски споменици,* 769.

48 О проблему идентификације Југде из 1381. године и Југе из 1400. са епском личношћу Југ Богдана видети, Р.Михаљчић, *Јунаци,* 99-100. 49 Видети одељак о Братану. 50 К.Михаиловић, *Јаничарове успомене,* 99. [51] *Исто.*

Лазара Бајазиту, уследила је одлука о погубљењу. Последња Крајмирова жеља у том тренутку била је да му се омогући да прихвати главу кнеза Лазара како она не би пала на земљу. Последње речи топличког војводе су исказ моралне обавезе оданости према погубљеном господару: „Заклео сам се Господу Богу: где буде глава кнеза Лазара, ту и моја мора лежати".[52] По одрубљивању Крајмирове главе, уз његову и Лазареву, према речима Константина Михаиловића, придодата је и глава Милоша Обилића.

Константин Михаиловић ову епизоду завршава реченицом једног јаничара: „Срећни господару, ово су главе твојих најстрашнијих непријатеља." Дакле, према предању које је у својим успоменама пренео Константин, Крајмир се убраја међу највеће јунаке и непријатеље турског султана. С обзиром да не постоји позитивна идентификација у провере-ним и поузданим историјским изворима, није познато одакле је топлички војвода Крајмир ушао у предање.[53] По мишљењу Ђорђа Живановића, топлички војвода Крајмир доцније је у народној традицији постао Милан Топлица.[54]

ЛАЗАР МУСИЋ

О Лазару Мусићу, средњем сину челника Мусе и Драгане, сестре кнеза Лазара, сачувано је знатно мање података него о његовом брату Стефану. Лазар је рођен неколико година после Стефана, а пре најмлађег брата Јована за кога се претпоставља да је рођен до 1358. године,[56] вероватно у граду Звечану, који се до 1363. године налазио у поседу челника Мусе. Лазар Мусић је име добио по свом ујаку, кнезу Лазару. Обичај средњег века је био да се прва два сина васпитавају и припремају за световну, властеоску каријеру. Такав је био случај и са Стефаном и Лазарем Мусићем. Лазар је исто као и старији брат Стефан носио титулу господин. У домаћим изворима, Лазарево име се редовно спомиње уз Стефаново. Први пут се јавља у повељи кнеза Лазара из 1381. године, у којој се његов отац, челник Муса спомиње последњи пут. После Мусине смрти, Стефан Мусић, иако је био глава породице, није уп-

[52] *Исто.*

[53] *Исто,* Ђ.Живановић, *Константин Михаиловић и његово дело,* 61; О улози Крајмира у народном предању и преласку Милоша Обилића на његово место у народној традицији, Р.Михаљчић, *Јунаци,* 150-151.

54 К.Михаиловић, *Јаничарове успомене,* Ђ.Живановић, 62.

[55] Видети одељак о Стефану Мусићу.

[56] С.Милојевић, *Мусићи,* 33.

[57] С.Милојевић, *Мусићи,* 31. Милојевић је као вероватну годину рођења изнео 1365. С обзиром да претпоставља да се Лазар Мусић родио у Звечану који је у поседу челника Мусе био до 1363. године, највероватније да се ради о штампарској грешци.

[58] С.Новаковић, *Законски споменици,* 516.

рављао властеоским добрима самостално. Уз њега су стајали његов млађи брат Лазар и мајка Драгана, која је надживела свог мужа. Судбина Лазара Мусића везана је за старијег брата. Заједнички ктиторски портрет у цркви Св. Ваведења у Новој Павлици, то на неки начин и обележава. Погибија браће у Косовској бици судбински је означила и крај јаког упоришта власти кнеза Лазара и његове породице. Из једног дубровачког акта из 1402. године, спомиње се да је у Дубровнику тада боравио Стефан Мусић са мајком Јеленом.[59] Уколико бисмо се уплели у претпоставке, реч би могла бити о Лазаревој удовици и сину, који је добио име по стрицу. Они су у Дубровнику били још и следеће године.

Трећи, најмлађи син челника Мусе, Јован, био је предодређен за црквени позив. У свом духовничком звању, Јован је досегао ранг топличког митрополита. Са овим црквеним чином, Јован се јавља један једини пут у изворима, на натпису реликвијара браће Мусић. Према канонима, Јован је приликом рукоположења за митрополита морао имати најмање 30 година. С обзиром да је натпис из 1388. године, вероватно је рођен око 1358. године.[61] Година смрти митрополита Јована није позната.

МИЛОШ КОБИЛИЋ

Пут који је лик Милоша Кобилића, најчувенијег јунака Косовског боја, прешао кроз историјске изворе веома је чудан. Први и временски најближи извори боју на Косову нису спомињали његово име, иако су говорили о убиству султана Мурата или само споменом о његовом убици.[62] Чак се први пут, до тада у изворима само безимени српски херој, спомиње под тим именом код страних писаца.[63] Његов лик у народној традицији и легенди имао је сасвим доследну путању и надградњу. Када су историјске чињенице у питању извесно је да је Милош Кобилић, Лазарев властелин, учествовао у боју на Косову 15. јуна 1389, где је извршивши убиство султана Мурата I и сам био погубљен. Других релевантних историјских података о њему нема. Први Србин који је забележио име Муратовог убице био је Константин Михаиловић из Островице. Он је у свом делу

59 К.Јиречек, *Историја Срба* II, 382, нап.8; С.Милојевић. *Мусићи,* 33-34.

60 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* I, 56, бр. 175.

61 С.Милојевић, *исто,* 33.

62 Р.Михаљчић, *Јунаци,* 8-16; Раде Михаљчић је у наведеном дслу дао потпуни увид у све најраније изворе који говоре о бици, њеном исходу и убиству султана, као и о изворима који се директно тичу спомена Милоша, као Муратовог убице.

63 Р.Михаљчић, *Јунаци,* 16.

64 О Милошу Обилићу свеобухватно и најпотпуније је писао Раде Михаљчић осветљавајући еволуцију и надградњу његовог лика од историјског до легендарног јунака и окоснице једног правца у народној традицији. Зато смо у одељку о овом Лазаревом властелину изнели само основне податке. Р.Михаљчић, *Јунаци,* 315; Ј.Ређеп-Р.Михаљчић, *Бој на Косову,* Нови Сад 1995.

познатом као *Јаничареве усиомене,* написао крајем XV века да је Милош Кобилић убио цара Мурата.[65] Милошево име тек је накнадно нашло своје место и у житију деспота Стефана Лазаревића, које је саставио Константин Филозоф. Унето је на маргини једног од сачуваних рукописа тик уз место на коме се спомиње „благородни ратник" који се устремио на „гордога и страшнога самодршца". Место рођења и крај за који се везује Милош Кобилић остали су сачувани у народу само у виду легенде.[67] За његово родно место отимали су се Тјентиште, код Новог Пазара, Тјентиште у Хуму, Поцерина, Рудник, село Копилиће код Дренице и још нека друга места.

Због испуњења идеала жртвовања за слободу и победу, народно предање је у епској поезији, од овог иначе у другим оновременим догађа-јима и изворима непознатог властелина, створило највишу етичку врлину и узор у борби за ослобођење од Турака у доцнијим временима.[68]

МИХАИЛО

Војвода Михаило први пут се спомиње у даровници монахиње Евге-није и њених синова манастиру Св. Пантелејмона из 1400. године.[69] У историографији се већ расправљало о личности војводе Михаила и његовој идентификацији у историјским изворима.[70] Из наведене повеље сазнајемо да је војвода Михаило руском манастиру приложио Хлапову пољану[71] са свим засеоцима, метохом и међама, и на Морави половину брода.[72] О личности војводе Михаила не зна се много. Изузев убикације његових поседа не може се утврдити када је постао војвода у служби Лазаревића. Проблем идентификације ове личности настаје укључивањем у круг извора дела Константина Филозофа. Биограф деспота Стефана Лазаревића у житију посвећеном деспоту спомиње Михаила на два места. Први помен везан је за побуну и заверу Николе Зојића и Новака Белоцрквића против кнеза Стефана Лазаревића из 1398. године, а други, доцнији, за ратовање деспота Стефана против Турака 1413. године. Хронолошки, помен у повељи манастиру Св. Пантелејмону 1400. године, био би дакле између ова два догађаја о којима говори Константин Филозоф. Поистовећивање Михаила из 1398. године са војводом Михаилом из 1413. године је до данас било оспоравано.[73]

65 К.Михаиловић, *Јаничареве успомене,* 98; Р.Михаљчић, *Јунаци,* 17-18.

66 Р.Михаљчић, *исто,* 18-20.

67 Р.Михаљчић, *исто,* 27-33.

68 Р.Михаљчић, *исто,* 23-82.

69 С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.

70 М.Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић,* 47-48; К. Јиречек, *Исиїрија Срба* II, 383; ИСН II, 62 (С.Ћирковић).

71 Данашње Лапово.

72 СНоваковић, *исто,* 519.

73 М.Пурковић, *исто,* 47-48.

Улога Михаила у побуни властеле 1398. године веома је занимљива. У заметку завере против тек стасалог кнеза Стефана, Михаило се нашао у кругу људи који су ковали заверу. Као један од поверљивих људи главних конспиратора, Михаило је вршио улогу гласника који је султану Бајазиту требало да пренесе поруку о „издајству" кнеза Стефана и о његовим везама са Угрима. У одсудном тренутку, Михаило се окреће против завереника и Стефану саопштава вест о завери. Говорећи о овом Михаилу, Константин Филозоф напомиње да је он био „увек благородан и веран Стефану", али не наводи да је имао било какву титулу, нити га повезује са војводом Михаилом који је касније ратовао са деспотом Стефаном про-тив султана Мусе. Мишљење да је реч о два Михаила, једном, Стефановом доушнику и другом војводи, заступали су М. Пурковић и Г. Бабић.[74] Уколико је реч о два Михаила, остаје и даље отворено питање њиховог положаја за време кнеза Лазара и израњања на политичку сцену у догађајима који су уследили по Лазаревој погибији.

МИХАЈЛО ДАВИДОВИЋ

Михајло Давидовић је још један Лазарев властелин чије је име остало сачувано на основу сведочења извора који је користио Мавро Орбин. Описујући сусрет и атентат жупана Николе Алтомановића на кнеза Лазара, Орбин, набрајајући Лазареву властелу, поред Жарка Мерешића спомиње и Михајла Давидовића. Међу петорицом људи који су према договору, ненаоружани дошли на састанак-преговоре као Лазарева пратња, нашао се и „властелин рашки", Михајло Давидовић. Искористивши тренутак, на превару, Никола Алтомановић са својим људима напао је кнеза Лазара, тешко га ранио, а Михајло је у том сукобу погинуо заједно са властелином Жарком.

МИХО ЧЕЛНИК

Као један од Лазаревих поданика, челник Михо се уз другу властелу спомиње јануара 1387. у повељи кнеза Лазара којом потврђује старе повластице Дубровчанима. Осим да је био чиновник централне државне управе,[76] о Миху се више ништа не може рећи.

[74] М.Пурковић, *исто,* 47-48.
75 М.Орбин, *Краљевство Словена,* 59-60; види одељак о Жарку Мерешићу. 76 М.Благојевић, *Државна управа,* 229, 267.

МЛАДЕН ПСИСИН

Једини помен овог властелина је из доцнијег доба. Деспот Стефан Лазаревић, у својој, првој по реду, сачуваној повељи из 1405. године, дарује село Јабучје деспотици Јевпраксији и потврђује њен дар тог села Хиландару.[77] У исправи се напомиње да је село Јабучје у Левачкој жупи за живота његовог оца, кнеза Лазара, држао извесни Младен Псисин. Деспот Стефан Лазаревић напомиње да је Младен Псисин ту пронију држао за време кнеза Лазара, али не говори у чијем се она поседу налазила у тренутку када ју је уступао својој мајци да би она тај посед даровала Хиландару.

МУСА ЧЕЛНИК

У политици ослонца на своју властелу, кнез Лазар је врло јако упориште имао у породици Мусића. Властеоска кућа Мусића, чији је родоначелник био кнежев зет, челник Муса, својим територијалним и савезничким положајем, заузимала је веома важно место у Моравској Србији после распада Царства. Време у коме су се Мусићи издигли у ред најзначајније властеле, истовремено је и доба нарастања територијалних претензија појединe господе. Насупрот непокорној властели, на челу са Николом Зојићем и Новаком Белоцрквићем о којима говори Константин Филозоф,[78] улога и односи породице Мусића према кнезу Лазару јасно су одређени пре свега родбинском приврженошћу, а затим и јасним местом у вазалској хијерархији Лазареве области.

О личности, пореклу и за ову средину нетипичном имену челника Мусе, не знамо ништа. Зет кнеза Лазара се први пут помиње у доба владавине цара Уроша у повељи из 1363. године. Том повељом, цар Урош је допустио замену градова и жупа Звечан за Брвеник између челника Мусе и кнеза Војислава Војиновића.[79] У хрисовуљи се уз Мусино име налази и титула челника која је хијерархијски била виша од титуле ставиоца коју је у истој повељи носио као милосник, Лазар Хребељановић. Челник Муса је био ожењен Лазаревом сестром Драганом. На тај начин, родбинска повезаност је била залог за посебно место у будућој држави кнеза Лазара. Са Драганом је Муса имао три сина: Стефана, Лазара и Јована. Да ли су имали и кћер, у изворима нема података.[80] Године рођења или женидбе челника Мусе, такође нису познате. На основу претпоставки, С.Милојевић је у својој студији о Мусићима, као највероватнију годину

[77] С.Новаковић, *Законски споменици,* 461-2; А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 190-191; Г.Острогорски, Пронија, Београд 1951, 146.
[78] К.Филозрф, *Жишије деспота Стефана, 88;* В. Јагић, 266.
[79] А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 166-167.
[80] С.Милојевић, *Мусићи,* 24.

Мусиног рођења узео 1330. док је за годину венчања са Лазаревом сестром Драганом поставио најкасније 1355. годину.[81] Име породице, односно Мусиног оца није остало забележено, мада су неки историчари изнели претпоставку да је Муса могао бити потомак Немањића. Да је то тачно, с обзиром на значај везе са владарском породицом у средњем веку, вероватно би сами Мусићи то истакли због привилегија, угледа и владарско-идеолошког наслеђа које би из тих веза проистицало, или би бар податак о томе остао негде чак и узгредно забележен.[83] Присуство имена Муса у Србији шездесетих година XIV века представља загонетку, када се зна да то име долази са Истока. Уколико се дословно чита из повеља ово име гласи Мл'са. Највероватније да то није било право име родоначелника Мусића.[84] Мало је вероватно да би један хришћански властелин рангиран титулом челника у властеоској структури Српског царства, био турског порекла, у време када се турска опасност надвијала над државом. Највероватније да се ради о надимку необичном за средину у којој је Муса живео, а на који начин га је стекао, остаје неразјашњено.

Челник Муса се први пут јавља у историјским изворима 1363. године приликом замена жупа, при чему је замена извршена ипак у корист тада најмоћнијег властелина Српског царства кнеза Војислава, чиме је он, поседовањем Звечана, заокружио своју област. Његов последњи помен у документима је у једној даровници манастиру Св. Пантелејмона из 1381. године.[85] *Terminus ante quem* његове смрти је 1388. година када Дубро-вчани говоре о његовом сину Стефану као о глави породице.[86]

НЕНАДА ЛОГОТЕТ

Први помен логотета Ненаде је из 1372. године, када се Ненада спомиње у натпису на једном каменом надвратнику. У натпису је остало забележено да је Ненада син казнаца Богдана и градитељ града Копријана који се налазио јужно од Ниша.[87] Убикација Копријана још није коначно извршена. Претпоставља се да је овај град истоветан са данашњим Курвинградом, 11 километара јужно од Ниша, али постоји претпоставка да је

81 Исто.
82 *Исто,25.*
83 Разлог за ову претпоставку био је податак из неког летописа, по коме је у Звечану почивало тело Милутиновог сина Константина, а Звечан се до 1363. године налазио у рукама челника Мусе.
84 Милица Грковић претпоставља да је реч о хипокориснику имена које је садржавало корен "мисл", слично именима Добромисл, Мисла и слично, С.Милојевић, *Мусићи*, 25.
85 С.Новаковић, *Законски споменици,* 516.
86 С.Милојевић, *исто,* 26.
87 Г.Томовић, *Морфологија,* 78; А.Дероко, *Средњевековни градови у Србији,* Београд 1950,121; Ј. Калић, *Ниш у средњем веку,* ИЧ XXXI (1984) 30; Р.Михаљчић, *Град у преломном раздобљу,* Социјална структура градских насеља (XII-XVIII века), Смедерево-Београд 1992,

то „Градиште" на Добричу, на западној страни Мораве.88 Изградња овог града доводи се у везу са наглим напредовањем и приближавањем Турака после Маричке битке, у низу градитељских подухвата које је предузео или покренуо кнез Лазар.[89]

Логотет Ненада споменут је и као први милосник у повељи кнеза Лазара којом је кнез потврдио старе повластице Дубровчанима из 1387. године. Уз Ненаду, као милосници су пописани жупан Петар, челник Михо и кефалија Гоислав.[90] Ненадино име остало је забележено и у поменику манастира Богородице Љевишке.[91] Из поменика сазнајемо имена његове најуже породице. Имао је синове Станимира, Владислава и Николу, док му се жена звала Јерина.[92]

НИКОЛА ЗОЈИЋ

Војвода Никола Зојић, загонетни властелин-обласни господар, избио је на политичку сцену Моравске Србије у превирањима с почетка осме деценије XIV века. Судбина овог значајног властелина позната је на основу приповедања Константина Филозофа и посредно података који се налазе у *Краљевству Словена,* Мавра Орбина.[93]

Текст житија деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа, предочава слику о времену и догађајима у којима је учествовао Никола Зојић.[94] Иако извор из четврте деценије XV века, житије деспота Стефана је први извор у коме се спомиње да су Никола Зојић и Новак Белоцрквић били вазали кназа Лазара. Невољно ступање под Лазареву власт могло је бити узрок каснијег деловања Николе Зојића који је покушавао да се издигне на ранг обласног господара кујући заверу са другом властелом против кнеза Стефана.

Током осме деценије XIV века кнез Лазар је градећи своју област са политичке позорнице уклонио жупана Николу Алтомановића и Растислалиће. За те године индиректно се може везати и први помен властеле Николе Зојића и Новака Белоцрквића.

Константин Филозоф Николу Зојића спомиње само у контексту завере против кнеза Стефана која се одиграла 1398. године. У свом изла-гању о побуни, без ближе хронолошке одреднице, Константин Филозоф јасно предочава да је у време ширења Лазареве власти и стварања његове

88 А.Дероко, *исто;* Љ.Стојановић, *Гдеје био град Копријан?,* Прилози КЈИФ 7 (1927) 217-218.
89 Р.Михаљчић, *исто,* 119.
90 С.Новаковић, *Законски споменици,* 203.
91 Ђ.Сп.Радојичић, *О поменику Богородице Љевишке,* 54-55.
92 *Исто*
93 К.Филозоф, *Житије деспоша Стефана,* 88. В. Јагић, 266. М.Орбин, *Краљевство Словена,* 93.
94 К.Филозоф, *Жишије десиоша Сшефана,* 88; R Јагић, 266.
95 Детаљно о завери и историјској улози Николе Зојића, М.Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године,* ИГ 1-2 (1997) 7-25.

државе, било властеле која се успротивила Лазаревој сизеренској улози и наметању врховне власти. Он повезује догађаје о којима ће говорити са временом ширења власти кнеза Лазара и именује предводнике побуњене властеле, а то су били „Никола Зојић и Новак Белоцрквић са другим неким".[96] Аутор житија, описујући „велику борбу" коју је ова властела касније заметнула против кнеза Стефана, напомиње да је ту властелу још кнез Лазар „покорио под своје ноге". Овакав исказ Константина Филозофа не пружа довољно простора да се јасно може рећи на који је начин Лазар конкретно покорио ту властелу. Кнез Лазар их је без сумње могао покорити силом, али претпоставке за другачији начин ступања под његову власт пружа један други извор који уопштено говори о Лазаревој новој властели тог доба.

Мавро Орбин у одељку свог *Краљевства Словена* којим започиње историју кнеза Лазара и његове породице, говорећи са каквим се проблемима у односима са властелом сусрео кнез Лазар док није учврстио своју власт напомиње да је он (Лазар) „у младости био дворјанин поменутог цара, а после је (како рекосмо) заузео Земљу краља Стефана све до Дунава, покоривши Расиславића и другу властелу која је држала речене покрајине: једне је затворио у тамницу, друге протерао, а неке путем разних уговора потчинио својој власти".[98]

Међу властелом која је тада потчињена путем разних уговора можда је могуће препознати баш Николу Зојића чија се област налазила на територији планине Рудник који је више пута прелазио из руку Николе Алтомановића у руке кнеза Лазара." О каквим је уговорима реч не може се ништа ближе рећи, али није искључено да се тада Никола Зојић родбински везао за кућу кнеза Лазара, што је назначено у повељи Св. Пантелејмону. Као једна од могућности којој је кнез Лазар могао прибећи остаје обдаривање властеле одређеним земљишним поседима. Извесно је да се потчињавањем Николе Зојића у саставу Лазареве области коначно нашла територија овог властелина лоцирана у рудничком крају, са тврђавом Островицом и рудничком ковницом, о чему пружа податке и даровница кнегиње Милице и њених синова издата манастиру Св. Пантелејмона из 1400. године.[100]

96 К.Филозоф, *исшо,* 88; В. Јагић, 266.
97 *Исто.*
98 М.Орбин, *Краљевство Словена,* 93.
99 М.Шуица, *Завера властеле,* 10.
100 М.Динић, *Област централне Србије у средњем веку,* Српске земље, 62; М.Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II, Београд 1962, 21; *Akty russkago na svjatom Afone monastyrja sv.velikomucenika i celitelja Panteleimona*, Kiev, 1873, 395-399; *Сфиара српска писма,* Гласник XXIV, 271-276, издање Ј.Шафарик; С.Новаковић, *Законски сиоме-нищи,* 519; *Actes de Saint- Panteleemon*, ed. diplomatique par P.Lemerle, G.Dagron, S.Cirkovic, Paris 1982, Actes Serbes ed. S.Cirkovi<5, Paris 1982, no. 13 p. 185-187; Професор Сима Ћирковић сматра да ову повељу треба датовати у 1400. годину, а не како је С.Новаковић сматрао у 1395, пола-зећи од године која је у препису 6908, јер је година у оригиналу нечитљива. Проф. Ћирковић такође сматра да садржај текста повеље није у противречности са овим датовањем.

У овој даровници руском светогорском манастиру међу властелом--донаторима спомиње се војвода Никола. Донације властеле у овој повељи представљају реминисценцију и потврду већ раније дарованих цркви и поседа, приложених вероватно у време кнеза Лазара.[101] Војвода Никола је са својом женом Видославом приложио манастиру цркву Св. Николе у Сребрници и Сребрницу са свим селима и метосима.[102] Михаило Динић је поменуту Сребрницу, аргументовано, лоцирао у близини Рудника, напомињући да је данас под тим именом сачувана само речица која се са Рудника слива у Јасеницу.[103] Деликатност положаја и улоге властелина Николе Зојића управо одређује геостратешки и економски важан положај његових поседа на Руднику. Сасвим је могуће да је Никола Зојић почетком седамдесетих година XIV века био вазал жупана Николе Алтомановића или његов савезник у рату против кнеза Лазара на шта упућује исказ Константина Филозофа, да га је кнез морао потчинити. С друге стране, могуће је да је Никола Зојић у време коначног слома жупана Николе окренуо њему леђа, и потчинио се кнезу Лазару.[104] Снага Николе Зојића вероватно да у то време није била занемарљива, ако се узму у обзир област којом је Никола Зојић управљао и чињеница да је био у сродству са породицом кнеза Лазара. О Николи Зојићу у догађајима из наредних година Лазареве владавине нема података, што може значити да се једном потчињени властелин није супротстављао свом сизерену.

За реконструкцију слике односа кнеза Лазара према Николи Зојићу, сликовит је податак из споменуте повеље где се уз војводу Николу спомиње и његова жена Видослава „сродница наша" (Лазаревића).[105] Ос-таје неразјашњено у каквом је сродству Видослава била са Лазаревићима, односно по којој линији је Никола Зојић био везан за свог сизерена. Удаја Видославе, сроднице Лазаревића, за рудничког властелина могло је бити и политичко средство чвршћег везивања за сизеренску кућу, којем је врло често прибегавао кнез Лазар.[106] У повељи Св. Пантелејмону је Никола записан са титулом војводе, коју ни Константин Филозоф не спомиње, као ни дубровачки извори.

У годинама после Косовске битке, све до 1397, нема података о Николи Зојићу, када поново израња на политичку сцену, овог пута већ са прерогативима обласног господара.

101 *Actes de Saint - Panteleemon* , *Actes Serbes* ed.S.Cirkovic, no. 13 p. 185-187; М.Шуица, *исто,* 11
102 С. Новаковић, *Законски споменици,* 519.
103 М. Динић, *За историју рударства* II, Београд 1962, 18-19.
104 М. Шуица, исто, 13-14.
105 С. Новаковић, *исто,* 519.
106 Своје кћери, кнез Лазар је удао за крупну властелу. О кћерима кнеза Лазара и његовим зетовима писао је М.Пурковић, *Кhери кнезаЛазара,* Мелбурн 1957.

Ипак, улога Николе Зојића у годинама иза Косова није била занемарљива. У јесен 1389. краљ Жигмунд је организовао војни поход и упао у српске земље, када је и 6. новембра издао повељу под градом Борчем у којој је назначио да се овај град нашао у његовим рукама.[107] Између Угарске и града Борча на путу угарској војсци испречиле су се земље којима је управљао Никола Зојић. Краљ Жигмунд је 24. новембра издао повељу поред реке Ломнице, која се највероватније налазила на Руднику, којим је господарио Зојић.[108] Сасвим је извесно да је Никола Зојић поново дошао у сукоб са Угрима, већ следеће, 1390. године. Угарски краљ Жигмунд је 3. новембра издао повељу под Островицом, тврђавом за коју се зна да је припадала Николи Зојићу.[109] Нема података да ли је том приликом Островица пала у руке угарског краља. У једној доцнијој повељи краљ Жигмунд спомиње да су му приликом похода 1390. године једини непријатељи били Срби,[110] што би подразумевало да је ратовао против Николе Зојића који је држао област Рудника под својом влашћу. Поново су се поседи Николе Зојића нашли на удару краља Жигмунда 1397. године када су Угри заузели Борач о чему сведочи и Константин Фило-зоф.[111] Том приликом војска коју је предводио мачвански бан Петар Перењи опсела је градове Честин и Неваде. Војска је прошла кроз руд-ничку област која се географски испречава поменутим градовима.[112] Никола Зојић је тада вероватно учествовао у борби против угарске војске приликом њиховог проласка кроз рудничку област, или је чак можда учествовао у одбрани тврђаве Неваде, која је представљала неку врсту истуреног упоришта Островице. Никола Зојић је био у нарочито добрим односима са Турцима, па је сасвим могуће да је поход угарске војске био директно усмерен против њега, као обласног господара и пода-ника Турака.[114]

Прерогативи и положај Николе Зојића као обласног господара посведочени су у једном писму Дубровачке општине упућеном овом властелину. Дубровчани су и поред обраћања кнезу Стефану Лазаревићу, овим писмом упутили посебну молбу Николи Зојићу да помогне својим утица-јем и угледом код Турака, ради регулисања односа према дубровачким трговцима.[115] Тон и начин на који су се Дубровчани обраћали Николи Зојићу, указује на веома пријатељске односе, као и на чињеницу да су трго-

[107] В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402,* ИГ 1-2 (1959) 98.
[108] *Исто,99-100.*
[109] *Исто,* 105.
[110] *Исто,* 107.
111 К.Филозоф, *Житије деспота Стефана,* 91; В. Јагић, 271; Хронолошки поредак у причању Константина Филозофа који је довођен у питање када је ово заузимање Борча у пи-тању разрешио је професор Сима Ћирковић у својој расправи *Неваде,* 19-20.
112 В.Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402,* 115; С.Ћирковић, *Неваде,* 16.
113 С.Ћирковић, *Неваде.,* 18.
114 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, Београд 1929, 252;С.Ћирковић, *Неваде,* 20.
115 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 252.

вци Републике често боравили на земљама овог властелина. Нарочит, виши тон обраћања Дубровчана изражен епитетом „всепочтеном" указује на висок углед овог властелина, док се по истом питању Дубровчани обраћају Милици као „всечестнои и богу љубимои кир Евгенији", а Стефану као „почтеном кнезу".[116] Ово писмо сведочи о добрим односима између Николе Зојића и Турака, јер су Дубровчани тражили његово посредовање код њих, да би се дубровачки трговци поштедели „забаве".[117] Писмо Дубровачке општине говори о угледу Николе Зојића и његовој политичкој оријентацији која се огледала у присним односима са Турцима, у години када су Угри извршили упад преко његових терито-рија, чиме се индиректно сврстава у угарске непријатеље.

Почетком 1398. године, после катастрофалног похода Турака на Босну, у коме је учествовао Стефан Лазаревић,[118] Никола Зојић и Новак Белоцрквић су организовали заверу против кнеза Стефана Лазаревића. 119 Завереници су искористили као добар моменат настало нерасположење Турака према кнезу Стефану после споменуте неуспешне војне на Босну, у првој четвртини године.[120] Завера се огледала у покушају осамостаљивања у односу на централну власт Лазаревића и како изгледа директном потчињавању под власт султана Бајазита.[121] Константин Филозоф детаљно описује ову заверу властеле „Али не беше све савршено, јер ђаво који одувек сеје кукољ, подјари велику борбу неких великаша, које отац његов покори под своје ноге - они су гледали да се са њиме изједначе и измакну испод његове власти; и измислише многе тешке кривице против њега (Стефана), износећи их пред Бајазита, једни говорећи како подиже Угре против њега, а други су говорили да су самостални и да хоће да служе његовој (Бајазитовој) држави..." да би у наставку споменуо и њихова имена „...а ови беху Никола Зојић и Новак Белоцрквић са другим неким".[122] Према овом исказу Никола Зојић је требало да поткаже Стефана Лазаревића Бајазиту за подстицање Угара против Турске.[123]

О овој побуни на посредан начин говори још један извор. Осећање издаје које је побуна за собом оставила, остало је забележено у запису који је на покрову кнезу Лазару извезла монахиња Јефимија. Она је у обраћању кнезу Лазару затражила његову молбу богу за „вазљубљена ти

[116] *Исто,* 183.
[117] *Исто,252.*
[118] К.Јиречек, *Историја Срба* I, 335; К.Јиречек, *Историја Срба* II, 383; ИСН II ,62.
[119] М.Шуица, *Завера властеле,* 16-20.
[120] *Исто,* 17, нап. 50.
[121] К.Филозоф, *Житије деспота Стефана* 88; В. Јагић, 266; С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века* Београд, 1960, 346.
[122] К.Филозоф, *исто,* 88; В. Јагић, 266; за цитат коришћен превод Лазара Мирковића, К.Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989, 88.
[123] М.Шуица, исто, 17-18.

чеда и за све који с љубављу и вером служе њима, јер бригом многом спутана су вазљубљена ти чеда. Они који једу хлеб њихов подигоше на њих буну велику и твоје добро у заборав ставише о мучениче".[124] Чини се да је ова велелепна похвала и настала из нужде у најтежим тренуцима после Косова, проузрокованим унутрашњим страдањем, насталим низом издајстава[125] и коначно завером властеле 1398. године.

Дознавши за заверу, Стефан Лазаревић је погубио једног од виновника, Новака Белоцрквића, док се Никола Зојић повукао са читавом породицом, женом и четири кћери у тврђаву Островицу на Руднику, где се по свој прилици покајао, а потом и замонашио како би избегао смрт.[126] Тај чин условио је удаљавање из политичког живота и губљење обласне самосталности и свих властеоских привилегија. О даљој судбини Николе Зојића - у ком се манастиру замонашио и када је умро - нема сачуваних података.

НОВАК БЕЛОЦРКВИЋ

Војвода Новак Белоцрквић је био властелин кнеза Лазара који се у изворима искључиво спомиње заједно са Николом Зојићем. [7] Константин Филозоф га спомиње уз Николу Зојића као организатора завере против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године, напомињући да и он спада у властелу коју је својевремено кнез Лазар „покорио под своје ноге".[128] Узимајући у обзир извор којим се служио Мавро Орбин, описујући заокруживање области кнеза Лазара, сазнајемо да је кнежева политика према властели била спровођена на три начина: протеривањем, утамничењем и склапањем некаквих „уговора". Како је Новак вероватно припадао истом кругу властеле као и Никола Зојић, може се претпоставити да је и са њим кнез Лазар имао неку врсту нагодбе.

Поседи војводе Новака познати су на основу повеље монахиње Евгеније и њених синова Стефана и Вука, манастиру Св.,Пантелејмону из 1400. године.[129] Налазили су се на два места: у долини Топлице и на Хвосну, у Црколези око 20 километара северозападно од Пећи.[130] Посед Новака Белоцрквића у Црколези на Косову, до краја 1371. године налазио се у држави краља Вукашина, а после слома Мрњавчевића на Марици, није сасвим јасно у склопу чије области се овај посед нашао. Звечан

[124] Љ.Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1982, бр.198.
[125] Видети одељак о Обраду Драгосаљићу.
[126] М. Шуица, *исто,* 19.
[127] К.Филозоф, *Житије деспота Стефана,* 88; R Јагић, 266; С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.
[128] К.Филозоф, *исто,* 88; В. Јагић, 266.
[129] С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.

[130] ИСН II, 14. (Д.Богдановић); М.Шуица, *исто,* 11-12.

који је као утврђени град Црколезима био најближи, био је до 1372. године у рукама челника Милоша Повика, када га је највероватније за кратко време заузео Никола Алтомановић.[131] По уклањању Николе Алтомановића, ова област постаје део области кнеза Лазара. После Лаза-реве погибије 1389. године Вук Бранковић је увећао своју област у Полимљу[132] и на Косову, чиме град Звечан и Црколези улазе у границе његове области. Посед Новака Белоцрквића око Топлице - Беле Цркве (Куршумлије), био је од самог почетка у саставу Лазареве области. Константин Филозоф је сасвим јасно назначио да је Новак Белоцрквић признао Лазареву сизеренску власт. У годинама после Косова, локација дела поседа Новака Белоцрквића ушла је у састав области Вука Бранковића. Могуће је да је тада војвода Новак признао Вукову врховну власт, али за то нема потврде у изворима.

У споменутој даровници кнегиње Милице манастиру Св. Пантелејмону, цркву Св. Јована Претече у Црколези са селима, метосима и правима која је црква уживала још за време цара Стефана приложила је поред војводе Новака (Белоцрквића) и Видослава.[133] Њихов заједнички дар руском манастиру, отвара питање да ли је ова Видослава била Новакова жена или његова рођака, јер у повељи то није назначено. Ова Видослава, која се спомиње у споменутој повељи, била је сахрањена у дарованој цркви Јована Претече. О томе сведочи и надгробна плоча на којој се налази уклесан натпис који говори да је Видослава умрла 30. јуна, непознате године, а да је била унука „рабе божие Марте", умрле 2. јуна, такође непознате године.[134] Цркву је вероватно подигао у време цара Душана извесни челник Радич који је сахрањен у цркви,[135] а када је црква доспела у посед Новака Белоцрквића и да ли је био у сродству са челником Радичем нема потврде у изворима.

На другом месту, у исправи је назначено да је војвода Новак приложио Св. Пантелејмону село Бисерку на Топлици са метохом, у области где се вероватно налазио и Новаков баштински посед (Бела Црква - Белоцрквић).[136] Овај посед Новак је даровао самостално. Како се види из повеље, поседи Новака Белоцрквића налазили су се једним делом на Косову, а делом око Топлице.

[131] М.Динић, *Област Бранковића,* Српске земље, 150; Р.Михаљчић. *Крај Царства,* 103, 121-122.
[132] ИСН II, 48. (С.Ћирковић)
[133] С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.
[134] К. Ћоровић, *Прилози за нашу стару књижевност и хисторију,* Зборник за историју Јужне Србије, Скопље 1936, 90-91; С.Смирнов-Ђ.Бошковић, *Археолошке белешке из Метохије и Прекорупља,* Старинар VIII-IX (1933-1934) 258-260.; И.Ђорђевић, *Зидно слчкарство српске властеле,* Београд 1994, 187.
[135] И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 187.
[136] С.Новаковић, *Законски* споменици, 519; М.Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић,* 50; К. Јиречек, *Историја Срба 1,* Београд 1991, 149.

Неуспела завера против кнеза Стефана[137] завршила се различито по Николу Зојића и Новака Белоцрквића. Док је Никола замонашењем спасао свој живот, Новак је, дошавши на Стефанов двор, незнајући да је неверство откривено, био одмах погубљен.

У поменику цркве Богородице Љевишке остао је забележен извесни двородржица Новак кога је Ђорђе Сп. Радојичић покушао да идентификује повезујући га са три личности које су постојале у време када се јавља ова титула. Између три варијанте: Новака Белоцрквића, Новака Павловића, властелина Ђурђа Бранковића из 1417. године и Новака Куманчића из 1422. године, Радојичић је највише изгледа дао Новаку Белоцрквићу, с обзиром на његове поседе у Црколези, као и због вероватноће да је осуда на смртну казну донесена због Новаковог присуства на двору где је обављао функцију двородржице.[139] Ова идентификација ипак ос-таје само у домену претпоставке.

НОВАК ЛОГОТЕТ

Као један од Лазаревих поданика забележен је у повељи кнеза Лазара светогорском манастиру Лаври од 8. августа 1381, са седиштем у племенитом граду Align Koзнику. Град Козник се налазио 8 километара западно од данашњег Александровца.[141] С обзиром да је Новак носио титулу логотета, овај податак отвара питања резиденција и канцеларија кнеза Лазара, односно да ли је логотет Новак био стално намештен у граду Align Кознику или је мењао места боравка пратећи кнеза и његову канцеларију.[142]

ОБРАД ДРАГОГАЉИЋ

Обрад, властелин из краја око Брвеника код Ибра, чије се презиме у изворима и литератури различито интерпретира: Драгосаљић, Драгослалић, Драгојлалић, Дебиндић, Декиндић, помиње се у три повеље чији се оригинали и данас чувају у манастиру Хиландару.[143]

Прву повељу овом властелину издао је кнез Лазар, 1387. или 1388. године. Њом је кнез потврдио Обрадову задужбину, цркву Св. Ваведења Богородичиног у Кукњу. Другу повељу је издао патријарх Спиридон 19. јануара 1389. поводом истог чина, а у складу са претходном повељом кнеза Лазара. У њој се Обрад помиње као војвода.[145]

137 Видети одељак о Николи Зојићу.
138 Ђ.Сп.Радојичић. *О поменику Св. Богородице Љевишке.* 61-62.
139 *Исто,* 62-63.
140 С.Ћирковић, *Две српске повеље за Лавру,* Хиландарски зборник 5 (1983) 92-3; *Actes de Lavra*: IV, Paris 1982, 5. Acte du Prince Lazar, 184-5.
141 А.Дероко, *Средњевековни градови.* 119-120.
142 Е. Јовановић, *Борач и Честин.* ИГ 1-2 (1985) 20.
143 С.Милојевић, *Мусићи*, 14. 144 С.Новаковић, *Законски спомешици,* 775-6 [145] *Исто.*

Баштински поседи војводе Обрада налазили су се у Брвеничкој об-ласти и обухватали су село Кукањ и засеоке Чајетину, Шипачно и Ново Село, које је Обрад приложио својој задужбини . Та места су се налазила у баштини породице Драгосаљића још за време живота Обрадовог оца и деде. Кнез Лазар у својој повељи каже да је Обрад о томе изнео хрисовуље записане у доба „светих краљева", дате „његовим родитељима и прародитељима" ,[146] Овом исправом је потврђено да се спомената црква Богородичиног ваведења у Кукњу, коју је подигао Обрад, и сви у повељи наведени поседи налазе у Обрадовој потпуној својини. Обрад је њима могао да располаже како је желео, односно повељом су се потврђивала његова баштинска права. Ова област је имала значајан економски потенцијал у рудницима о чему сведоче и локалитети Суво Рудиште и поток Рудница.[147]

Од стране Цркве, патријарх Спиридон је 19. јануара 1389. фактички потврдио садржај раније издате повеље кнеза Лазара о истом дару. У повељи патријарха Спиридона, Обрад се помиње под презименом Декиндића, а испред његовог имена се налази титула војводе.[148] Споменути поседи војводе Обрада Драгосаљића административно су улазили у жупу Брвеник, која се од 1363. године нашла у рукама породице Мусић. Положај његове баштине отвара питања везана за вазалство породице Драгосаљић и самог Обрада. Обрад или његов отац су вероватно пре извршене замене жупа Звечан за Брвеник 1363. године, били вазали кнеза Војислава Војиновића, у чијем поседу се до тада налазила Брвеничка жупа, да би након размене жупа постали вазали челника Мусе. Остаје дилема да ли су доцније Мусићи. били сизерени Обрада Драгосаљића, или је он градио непосредан вазалски однос према кнезу Лазару. У попису поседа и властелина који су се у време размене жупа налазили у оквиру Брвеничке жупе под кнезом Војиславом Војиновићем, наведено је кнежево село Кукно, које је, иако слично по звучности, ипак различито од Обрадове баштине села Кукња.[150]

I

[146] *Исто,715.*
[147] С.Милојевић , *исто,* 14.
[148] С.Новаковић , *исто,* 776.
[149] М.Динић, *Југозападна Србија у средњем веку,* Српске земље,74
[150] А.Соловјев, *Одабрани споменици* , 16-167. Уколико се пак узме у разматрање , што је мало вероватно да је село Кукно идентично са селом Кукњем Обрада Драгосаљића , вероватно је да се и сам Обрад или његов отац, налазио под сизеренском влашћу кнеза Војислава . Проблем о Обрадовом статусу , настаје када се сагледа читава повеља . Међу наведеним поседима у оквиру Брвеничке жупе уз поједина села наведено је да су она припадала одређеним властелинима , док је уз село Кукно изричито напоменуто да је оно кнежево . Из повеље кнеза Лазара Обраду, којом потврђује његову задужбину 1387. или 1388. године, дакле двадесет пет година по замени жупа, наведено је да је Обрад кнезу Лазару на увид поднео доказе који сведоче да се село Кукан, налазило у рукама његових предака , још за време Царсгва . То уноси извесну недоумицу о вазалном положају овог властелина , односно , с обзиром на временску разлику од 1363. до 1387. године, његовог оца, у седмој деценији XIV века у области кнеза Војислава Војиновића .

У прилог претпоставци да се Обрад, односно његова породица, од 1363. године нашла у вазалном положају према челнику Муси, који није дирао њихову баштину, иде и једна одлука Малог већа Дубровачке општине од 11. јануара 1388. у којој се спомиње посланик Стефана Мусића по имену Обрад, а кога су Дубровчани обдарили са 10 перпера.[151] Хронолошки распон, као и податак да је обдарени посланик Мусића вероватно био властелин, коме су Дубровчани били из неких разлога захвални, отварају могућност за овакву идентификацију.[152] Обрад Драгосаљић је заиста могао бити вазал Мусића, али се нигде изричито не помиње у том односу према господарима Брвеника, већ је у наведеној исправи кнеза Лазара именован као „властелин господства ми Обрад Драгосаљић".[153] Могуће да је Обрадова баштина била изузета из области коју су добили Мусићи, јер се наведено село и засеоци не спомињу у хрисовуљи цара Уроша из 1363. године.[154]

Трећу повељу у којој се помиње Обрад, овог пута под фамилијар-ним именом Драгославлић, издао је кнез Стефан Лазаревић манастиру Хиландару око 1392. или 1395. године.[155] У њој кнез Стефан испуњава захтев хиландарског братства да му се уступи црква Св. Ваведења Богородице с поседима које је Обрад Драгославлић „обрекао" тј. обећао њиховом манастиру. О томе је наводно у време кнеза Лазара била састављена повеља, али из неких разлога није била званично издата.[156] Кнез Стефан у исправи напомиње да је Обрад Драгославлић своју баштину изгубио, да му је он одузео због „невере" и дао у пронију неком властелину чије се име не спомиње. Коначна одлука о даровању цркве Св. Ваведења Богородице са селом Кукњем и засеоком Чајетином, селом Шипчином, засеоком Новим Селом, селом Присојком и три засеока у Храштанима с уљаницима (пчелињацима) манастиру Хиландару, донесена је после договора са кнегињом Милицом, властелом, митрополитима и игуманима, а уз благослов патријарха Данила III.[157] О каквом је издајству војводе Обрада реч нема ближих података. Обрадово неверство могло се тицати

151 М. Динић, *Одлуке* II, 450.

152 Овакву претпоставку изнео је Србобран Милојевић у свом раду о Мусићима, на-помињући да је посланик Стефана Мусића сигурно био властелин, а једино је Обрад Дра-госаљић био познат властелин тога краја. Мотиви Дубровчана да обдаре овог изасланика са 10 перпера могуће је да су били мотивисани значајем Обрада на чијој се баштини налазио рудник о чему сведоче топоними Суво Рудиште и поток Рудница. још један аргумент Мило-јевића је приближно исто време јављања у историјским изворима изасланика Обрада и Обрада Драгосаљића. С.Милојевић, *Мусићи,* 14.

153 С.Новаковић, *Законски споменици,* 775.

154 А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 166-167.

155 С.Новаковић, *Законски сиоменици,* 458-459; Око датирања ове повеље постоје неслагања између Стојана Новаковића који је време датовања повеље свео на 1392. без ближег образложења, док је Ђорђе Сп. Радојичић дошао до закључка да је повеља издата пре 8. јуна 1395. Ђ.Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила,* 40.

156 С. Новаковић, *исто,* 458-9, 777.

157 *Исто,* 458-459; М.Пурковић, *Српски патријарси средњега века,* Гласник СНД XV-XVI (1936) 312.

приклањању Вуку Бранковићу непосредно после Косовске битке. А. Соловјев је без чвршће аргументације повезао Обрадово неверство са косовском издајом.[158]

Титула војводе коју је Обрад носио упућује на војничку каријеру овог властелина и природу његовог узлазног пута у хијерархији властеле у оквирима Лазареве области.

ОГЊАН

У оснивачкој повељи за манастир Раваницу, кнез Лазар је приложио код Крушевца у Спизлех, Огњана с Бранком сином и општином и баштином. [9] Не може се утврдити као ни са Богосавом Људином,[160] да ли је реч о Лазаревом властелину или просто о баштинику.

ОЛИВЕР

Један од четири властелина насликана у припрати Богородичине цркве манастира Велуће.[161]

ПЕТАР ЖУПАН

Жупан Петар, један од Лазаревих вазала спомиње се у исправама само једном, као милосник у повељи кнеза Лазара којом потврђује старе повластице Дубровчанима 1387. године.[162] У једном дубровачком акту из фебруара 1388. године, спомиње се извесни Петар Војиновић из Радоиње заједно са кнезом Лазаром, поводом неке штете учињене дубровачким трговцима. Село Радоиња налазило се на левој обали доњег тока реке Увца. М. Динић је овог Петра Војиновића идентификовао са жупаном Петром, властелином кнеза Лазара, претпостављајући да је реч можда о једном сину Војислава Војиновића. Исту идентификацију између жупана Петра и Петра Војиновића, подржао је и Ђорђе Сп. Радојичић сматрајући да је он можда био у вези са челником Војином који се спомиње у поменику манастира Богородице Љевишке.[165] Претпоставка да је жупан

158 А.Соловјев, *Судбина једне властеоске породице из средњевековне Србије,* Старинар 8-9 (1933-1934) 71.

159 С.Новаковић, *Законски споменици,* 770.

160 Видети одељак о Богосаву.

161 Видети одељак о Братану.

162 СНоваковић, *Законски споменици,* 203; С.Ћирковић, *Две српске повеље за Лавру* Хилиндарски зборник 5 (1983), 93, 97.

163 М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 10, нап. 25; М. Благојевић, *Државна управа, 229,* нап 89.

164 МДинић, *исто.*

165 Ђ.Сп.Радојичић, *О спменику богородице Љевишке,* 50.

Петар, Лазарев властелин, био ктитор припрате манастира Добруна код Вишеграда, доведена је у питање датирањем фресака у 1343. годину, чиме је померено и датовање градње припрате.[167]

ПРИЈЕЗДА

У близини села Сињи Вир које је држао Драгослав Ветер са децом, ишла је граница Црепoвог поседа, како повеља каже „...до велике цесте и низ луг мимо Приездино село и през луг на Мораву у Чрвене бреге..."[168]С обзиром да су се ова села налазила у близини Петруса, сасвим је јасно да се ради о властелину из Петруског краја, мада није сасвим јасно да ли је он споменут као оновремени власник тог села или је његово име остало сачувано и с временом постало топоним.

СТЕФАН МУСИЋ

Хронолошки најранији помен Стефана Мусића, најстаријег сина челника Мусе, везан је за догађаје с почетка осме деценије XIV века који су одредили прерасподелу снага и обима територија обласних господара. У сукобе између жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара који су се у неколико наврата водили око планине Рудник, вероватно су били укључени и Мусићи. Жупа Брвеник која се налазила између Рудника и Звечана, који је неко време држао Никола Алтомановић,[170] мо-гуће да се тада нашла на удару младог жупана. То би најлакше оправдало исказ Мавра Орбина који пише да су Мусићи били жупанови „смртни непријатељи".[1'1] На крају обрачуна између кнеза Лазара и босанског бана Твртка с једне стране и Николе Алтомановића с друге, 1373. године поражени и заробљени жупан Никола био је, према Орбиновом извору, предат на чување Стефану Мусићу. О томе Орбин говори следећим речима: „И тако пакосни Никола би заробљен са својом имовином. Као заробљеник био је предан на чување некој властели, смртним својим неп-ријатељима. Њихов поглавица је био Стефан Мусић који му је, по тајном одобрењу кнеза Лазара, дао ископати очи..."[172] Политички и војни крах жупана Николе Алтомановића био је праћен физичким сакаћењем, које

[166] А.Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњевековној Србији,* Београд 1953, 216; Овај натпис је у 1383. годину датовао и Љ.Стојановић, *Записи и нашиси* I, 49, бр.154.

167 И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 6, 20, 143-145.

168 Р.Михаљчић, *Прилогдиiломашару,* 105.

169 *М.Орбин,Краљевство Словена, 61.*

170 Р.Михаљчић, *Кнез Лазар и обнова Српске државе,* О кнезу Лазару, Београд 1975, 6.

171 М.Орбин, *исто,* 61.

[172] *Исто.*

је према овом извору извршио Стефан Мусић. Интересантно је да се као поглавица неке властеле помиње Стефан, а не његов отац челник Муса и то већ 1373. године, читавих осам година пре последњег помена челника Мусе у историјским изворима. Могуће је да се челник Муса у међувремену због болести или старости постепено удаљио из политичког живота и самим тим извршио предају власти у оквиру породице свом најстаријем сину Стефану.

У домаћим изворима Стефан Мусић, као и његов брат Лазар, јавља се само под личним именом, док се у дубровачким документима помиње и породично име. Оно је писано различито и постоји неколико варијанти: Musich, Molsich, Mosich и Mulsich. Стефан Мусић је рођен пре 1356. године, јер се већ 1373. спомиње као поглавица савеза властеле у рату про-тив Николе Алтомановића. Тада би према овој рачуници имао 17 година, а вероватно је имао и више. После смрти родоначелника, челника Мусе, по принципу прворoдства, најстарији син Стефан преузео је улогу главе породице. Као један од најзначајнијих властелина у оквиру државе кнеза Лазара, Стефан Мусић је наставио породичну традицију и преузео вазалске обавезе које су биле утврђене још за време његовог оца. Стефан није мењао очеву политику верности и оданости према мајчиној родној, односно ујаковој кући.

Стефан Мусић није имао посебну титулу, већ се на натписима уз његово име јавља искључиво епитет господин, карактеристичан за доба обласних господара, који због своје титуларне скромности не пружа довољно простора за прецизније одређивање ранга носиоца овог звања у властеоским друштвеним и државним круговима.[174] Ипак, положај Стефана Мусића, као Лазаревог сестрића, веома блиског рођака и поузданог властелина, могао је бити нешто другачији у односу на осталу крупну властелу кнежеве области. Посебан статус Мусића огледао би се и у, можда од Лазара контролисаној, али ипак аутохтоној монетарној емисији, уколико би новац са натписом Стефан припадао Стефану Мусићу, што је било могуће с обзиром на веома блиске рођачке везе као и на рудничко богатство у Стефановој области.[175]

У документима Дубровачке Републике, Стефан Мусић се помиње неколико пута и то у вестима које упућују на добре везе између Дубровника и Лазаревог сестрића. Први помен је 2. марта 1378. у вези са неким заложеним појасом. Следећи је 9. јануара 1388. у једној не баш јасној вести у којој је Веће умољених једногласно одлучило да се пошаље један „ex nobilibus qui sunt in Sclavonia usque ad Stephanum Mosich". Два дана кас-није, 11. јануара, Мало веће је одлучило да се упути поклон од 20 перпера

[173] М. Динић, *Одлуке* II, 415,429,450, 504; С.Милојевић, *исто,* 6.

[174] Р.Михаљчић, *Владарска титула господин,* ИГ 1-2 (1994) 29-37.

[175] Видети поглавље *Материјални ослонци властеле.*

„pro parte communis" који је Стефану Мусићу однео Фрања Бавжелић, а том приликом је и Обрад, изасланик Стефана Мусића, обдарен са 10 перпера.[176]Из 1388. године потиче и трећа вест, одлука Великог већа које је опуномоћило ректора да пошаље поклон Стефану и Лазару Мусићу поводом венчања у њиховој кући.[177] Највероватније да је реч о венчању млађег Лазара, с обзиром да је Стефан са својих 35 година био већ прилично стар за свадбу према средњовековним схватањима.[178] Велико веће је 9. фебруара 1389. решило да се Стефану Мусићу поклони ратничка оп-рема.[179] То је последња одлука неког од већа Дубровачке Републике у којој се спомињу Мусићи. Овај поклон Дубровчана могао би се тумачити гестом захвалности или појачавањем добрих веза, с обзиром да су дубро-вачки трговци често посећивали трг Остраће и Брвеник који су се нала-зили у области Мусића. Ратничка опрема која је послата Стефану на поклон, можда је била и симболичан поклон везан за развој политичке ситуације и турску опасност која се надвијала над српске земље.

Одговарајући на своје војничке обавезе према кнезу Лазару, Сте-фан и Лазар Мусић су учествовали у боју на Косову у коме су и погинули.[180] Њихово учешће није директно споменуто у изворима најближим бици. Стефаново учешће у боју се ипак може наслутити из историје Мехмеда Нешрије, турског историчара с краја XV или почетка XVI века. Нешрија је, описујући распоред српске војске, на десно крило са Вуком Бранковићем, ставио и Лазаревог братанца или сестрића, свакако Стефана Мусића.[181] Податак о распореду српских велможа вероватно је исконструисан, али је Нешрија сигурно знао главне учеснике битке. Стефан Мусић сигурно није преживео бој на Косову. О томе сведочи и патријарх Данило III који спомиње погинулу браћу Стефана и Лазара приликом описа преноса моштију кнеза Лазара у Раваницу.[182]

УГЉЕША ДЕСИСАЛИЋ

У рушевинама цркве Богородице Пречисте сағрађеној средином XIV века, код манастира Горњака, налази се надгробни натпис из кога сазнајемо за војводу Угљешу Десисалића, властелина Лазаревића који је преминуо 20. октобра 1394, а монашко име му је било Сава.[183]Ктитори

[176] М. Динић, *Одлуке* II, 429, 450.

[177] *Исто,415.*

178 Хронолошке односе у породици Мусића подробно је у својој студији о овој породици обрадио С.Милојевић, на кога се овде позивам. 179 М. Динић, *Одлуке* II, 504.

180 И. Руварац, *О кнезуЛазару,* Бој на Косову, старија и новија сазнања, Београд 1992, 241; Ђ.Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју,* Крушевац 1968 60-61.

[181] С. Милојевић, *Мусићи,* 40.

[182] Р. Михаљчић, *Крај Царства,* 209; Ђ.Трифуновић, *исто,* 60.

Д. Мадас-А. Гајић, *Надгробне Плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у комплексу Ждрела у Горњачкој клисури,* Саопштења ХВ (1983) 234.

цркве су били извесни монах Илија и његова жена Теодора који су такође сахрањени у цркви.[184] Да ли је велики војвода Угљеша Десисалић био у каквом сродству са првим ктиторима ове цркве, није познато. У цркви су сахрањене још три особе од којих је једна Вук Угљешић, преминуо 1438. године, а могао би бити син великог војводе Угљеше. Друга је Вуков син, Стефан Угљешић, који је преминуо 27. јула 1452.[185]

ЦРЕП ВУКОСЛАВИЋ

Цреп Вукославић био је властелин и војсковођа кнеза Лазара чије се властеоско порекло и поседи могу пратити још из времена цара Душана. Црепов отац, жупан Вукослав, носио је ту титулу за време цара Душана, од кога је поред титуле, у баштину добио и Петруско власте-линство, око тврђаве или града Петруса, не зна се тачно када, између 1346. и 1355. године.[186] Локација утврђења Петрус налази се источно од Параћина и геостратешки представља доминантну тачку на путу из По-моравља у тимочку долину, односно из долине Тимока, преко Честобродице за Равно (Ћуприју) и Паракинов Брод (Параћин).[187] Породична добра удељена као „пустош", насељена су и обновљена. Жупан Вукослав је са својим синовима Црепом и Држманом, који је по замонашењу добио име Дионисије, саградио цркву Св. Богородице у селу Лешју на подручју Петруског крајишта.[188] Жељу жупана Вукослава да дарује ову задуж-бину, са поседима и другим добрима, манастиру Хиландару потврдио је цар Урош у хрисовуљи издатој 15. октобра 1360. После смрти жупана Ву-кослава још за владавине цара Уроша, Цреп је са братом због пропасти дарованог поседа, услед немарности и неумешног управљања хиландарског братства, покренуо спор за повраћај поклона. Нехат и небрига ду-ховног власника био је повод дугогодишњег спора између браће Вукославића и светогорског манастира.[189] Ове податке пружа повеља кнеза Лазара којом је правни спор коначно решен у Црепову корист.[190] Подаци из те повеље омогућили су и убикацију града Петруса чији је положај дуго времена био споран. На тај начин лоцирани су и поседи Црепа Вукославића, Лазаревог властелина.[191] Иако је пресуђено у Црепову ко-

[184] *Исто,230.*

[185] *Исто,236.*

[186] Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 104; Р.Михаљчић, *Где се налазио град Пешрус?,* Прилози КЈИФ 34, св. 3-4 (1968) 264-267. М.Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371 до 1459,* ИГ 1-2 (1978) 35.

[187] Р.Михаљчић, *исто;* М.Благојевић, *Крајишта,* 34.

[188] С.Новаковић, *Законски споменици, 437-439;* Љ.Стојановић, *Цреп и Витомир,* Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929, 356.

[189] Опширно о овом спору уз издање исправе писао је Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 99-106.

[190] *Исто,* 104-105.

[191] Р.Михаљчић, *Где се налазио град Петрус?,* Прилози КЈИФ 34, св. 3-4 (1968) 264-267.

рист, нека врста продужетка правог решења спора око дарованог добра протегла се и на следећу генерацију. Један податак из повеље деспота Стефана Лазаревића из јуна 1411. године, говори да је деспот том приликом манастиру Хиландару даровао нове поседе уместо села Лештија, које је вратио ктитору попу кир Венедикту Цреповићу, очигледно сину Црепа Вукославића. Уз податак о Црепововом сину Венедикту, остао је још је-дан везан за његове потомке. У једном поменику манастира Лавре св. Атанасија, кога је Цреп својевремено обдарио, остао је помен Венедикта и помен његове кћери монахиње Анисије која је умрла 1426/27. године.[193] Цреп је 1375/76 године даровао манастир Лавру на Светој Гори неким поседима, што је својом повељом потврдио и кнез Лазар.[194] Међу селима која је даровао Цреп, наводе се Мутница Горња, Петра Горња и трг Пара-кинов Брод. Црепова улога у држави кнеза Лазара и његов статус међу осталом властелом били су посебни, о чему сведочи један помен у раваничкој повељи кнеза Лазара. У делу исправе у којем је кнез наводио своје дарове Раваници, спомиње се да је Лазар откупио од Црепа и Југде, неке винограде које је приложио својој задужбини.[195] Црепов виноград је у састав раваничког властелинства ушао још пре него што је кнез Лазар издао оснивачку повељу. Тада је међа раваничког властелинства доди-ривала и неки Дионисијев виноград. У раваничкој повељи се помињу и Црепове „царине" које су се налазиле на међама црквених села. Ове царине нису подразумевале одредишта за убирање дажбина већ су представљале обрадиве површине које су бесплатно обрађивали зависни људи својим феудалцима.[197]Поред ових спомена у исправама, Цреп је остао забележен под именом Чрепа и у поменику манастира Богородице Љевишке.198

У односима између кнеза Лазара и Црепа, посебну пажњу привлачи епитет који је кнез упућивао свом вазалу. У наведеној повељи о спору Црепа са Хиландаром из 1379/80. године, кнез се Црепу обраћа називајући га „братом". Овакав тон обраћања не сме се тумачити као директно, најближе ородство са вазалом,[200] јер је кнез Лазар „братом" називао и свог зета, челника Мусу. У случају Црепа, тај начин обраћања

[192] С.Новаковић, *Законски споменици,* 466; Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 103.

193 Ђ.Сп.Радојичић, *О поменику Богородице Љевишке,* 49, нап. 10; Ђ.Сп.Радојичић, *Похвала кнезу Лазару са стиховима,* ИЧ V (1955) 241.
194 С.Новаковић, *Законски споменици,* 495; Љ.Стојановић. *Цреп и Витомир.* 356; К.Јиречек, *Историја Срба* II, 382-383.
195 С.Новаковић, *исто,* 495;Љ.Стојановић, *Цреп и Витомир.* 357; М.Благојевић, *Крајишта* 36.
196 С.Ћирковић, *Раваничка хрисовуља,* Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, 74-75.
197 М.Благојевић, *Привредне прилике,* 468.
198 Ђ.Сп.Радојичић, *О иоменику Богородице Љевишке.*49.
199 Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 105.
200 Р.Михаљчић, *КнезЛазар,* 109.

Могао је означавати епитет за посебно пријатељство, блискост, или какав други нарочит однос обележен можда захвалношћу за неке Црепове зас-луге или је можда то био знак некаквог орођавања као што је био случај са челником Мусом. Извори не пружају могућност да се утврди ко је била жена Црепа Вукославића и да ли је она могла бити нека рођака кнеза Лазара. У сваком случају епитет „брата", означавао је посебну врсту блиског односа између господара и његовог властелина, који је дошао до пуног изражаја у Црeповој војничкој улози чувара граница Лазареве области.

У сачуваним летописачким изворима, Цреп Вукославић се најчешће спомиње као учесник и победник боја на Дубравници. Битка која се по неким летописима одиграла 25. децембра 1380/81. године између Црепа и Витомира с једне и Турака с друге стране, завршила се победом српских ратника.[201] Вести ових летописа су једини подаци у којима се Цреп помиње у улози војсковође. Његово присуство у Лазаревој војсци код Плочника 1386. године и учешће у Косовском боју није могуће пратити у изворима. Битка која се одиграла на Дубравници у близини Параћина, на територији крајишта Црепа Вукославића, како се може пратити према сачуваним изворима, била је први значајнији сукоб између српске властеле и Турака после битке на Марици 1371. године. Турски упади и окршај какав је био овај, само су бледо наговестили косовску драму. Положај области на којој се одиграла битка на Дубравници, упућује на крајишку пограничну територију, која је имала своје специфичности и посебан статус у оквирима области кнеза Лазара. На њеном челу се налазио властелин крајишник, који је спроводио контролу и обез-беђење граница, а у овом случају ту улогу је обављао Цреп Вукосла-вић.[202]

Свој властеоски печат, Цреп је, као један од најзначајнијих Лазаре-вих властелина, оставио вероватно као ктитор манастира Сисојевац.

[201] Љ.Стојановић, *Родослови и летописи,* 214, бр. 589. [202] Видети поглавље *Материјални ослонци властеле.* [203] Видети поглавље *Властела и Црква.*

ВЛАСТЕЛА ВУКА БРАНКОВИЋА

БРАИКО ПЕКПАЛ

Име Браика Пекпала остало је сачувано у манастиру Дечани, на надгробном натпису његове жене, монахиње Марине, а лаички зване Витослава.[1] Она је преминула априла 1374. године. На основу овог епитафа, Витослава је била кћи Угљеше Ненадића, жена Браика Пекпала и сестричина деспота Оливера, дакле потицала је из веома угледне породице. У натпису није споменуто да ли је Браико Пекпал 1374. године био међу живима, тако да се само може наслућивати да ли је и у чијој служби био након распада Царства и државе Мрњавчевића.

БРАНИСЛАВ РИЗНИЧАР

Бранислав ризничар се налазио у служби госпође Маре Бранковић и њених синова. Он је заједно са дијаком Добровојем ишао у Дубровник јануара и марта 1401. и фебруара 1402. године да би подигли поклад Бранковића који је био тамо депонован.[2] Није познато када је ступио у службу Бранковића и да ли се можда налазио међу Вуковом властелом и дворанима пар година раније.

ВЛАТКО ХРАНОТИЋ

Влатко Хранотић, властелин Вука Бранковића, јавља се под пуним властитим и фамилијарним именом експлицитно само у једном запису, у једном рукопису с почетка или из прве половине XVI века.[3] Вест у којој се он спомиње везана је за присуство Турака на територији његовог гос-

[1] Г.Томовић, *Морфологија,* 80.

[2] Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 143-147.

3 Ђ.Сп.Радојичић, *Влатко Хранотић-властелин Вука Бранковића,* Гланик МКМ 1 (1956) 230.

подара Вука Бранковића. Према сачуваном запису, Влатко Хранотић је обавестио Вука да се турска војска „сабрала" на Владову код Мораве. С обзиром да се није могло утврдити да ли је реч о окупљању Турака уочи Косовске битке, или из времена Вукове самосталности после ње, а да је то једини писани историјски извор који спомиње Влатка Хранотића, не може се ништа поуздано хронолошки рећи ни о Влатку Хранотићу.[4]

Слику о Вуковом властелину употпуњује и новац који је ковао властелин Влатко. Постојање две врсте новца са натписом Влатко унело је међу историчаре и нумизматичаре недоумице коме би их требало приписати. Прве две врсте новца објавио је још Шиме Љубић на основу отисака које је добио од Ј. Шафарика. Прва врста има само натпис Влатко. Друга врста има на лицу новца испод имена Влатко ситнији натпис ВУОС. Различита мишљења су се кретала од Влатка Ђурђевића-Радивојевића, преко Влатка Херцеговића, до коначно Влатка Хранотића, чији би то новац вероватно и био.[5]

ДОБРОВОЈ ДИЈАК

Дијак Добровој се налазио у истом посланству са ризничарем Браниславом које је путовало у више наврата у Дубровник да би подигли поклад Бранковића.[6] Том приликом је Добровој потписао и потврде о подизању поклада.

ДРАГОСАВ

Личност Вуковог властелина Драгосава само је делимично освет-љена историјским изворима. Познато је да је овај Вуков властелин као и већина његове властеле ковао свој новац. Нумизматички извори су једини поуздан пут за утврђивање вазалства овог великаша у односу према Вуку Бранковићу.[7]

Сачувана је једна врста новца овог Вуковог властелина. Нумизматичке карактеристике Драгосављевог новца указују на велику сличност са новцима које је ковао Вук Бранковић, остали његови вазали, као и градови Призрен и Скопље.[8] Идентификација Драгосава који је ковао свој новац са личностима које препознају писани историјски извори није нимало једноставна и само отвара пут смелим хипотезама без правог извор-

4 *Исто.*

5 *Исто;* С.Димитријевић, *Нове серије*. Старинар 23 (1972) 92-3; видети поглавље Материјални ослонци властеле.

6 ЈБ.Стојановић, *Повеље и Гшсма* \-\, 143-147.

7 С.Димитријевић, *Нова серија нових врста српског средњовековног новца,* Старинар 19(1969)220-221.

8 *Исто.*

ног утемељења и покрића. Уз овај непобитан нумизматички извор о постојању Вуковог властелина Драгосава, међу писаним изворима сачувани су и неки записи, које је Љубомир Стојановић датирао у период око 1389. године, у којима се спомиње на више места име Драгосав.[9] Ниједан од ових записа не дозвољава безрезервно повезивање са властелином који је ковао новац.

У једном запису, делимично сачуваном, у коме се спомиње „госпо-дин велики Вук", највероватније Бранковић однос у коме се јавља Драгосав према њему је работник, а сам запис гласи: „Господину ми великому Влку од работника ти Драгосава да си...", [10] при чему би овај Драгосав можда могао бити Вуков властелин који је ковао новац. У друга два записа текст гласи слично: „Од Влка брату ми Драгосаву..."" Осим да је реч о присном односу не може се ништа више рећи о овом запису. Још један запис спомиње Драгосава, али овога пута са титулом господин, и то невезано за Вука.[12]

Сергије Димитријевић је направивши листу потенцијалне властеле која је можда ковала новац са натписом Драгосав, системом елиминације дошао до неодрживог закључка да је у питању Драгосав Пробишчић, Ла-зарев војвода кога спомиње само хроничар Дука (византијски извор позног доба) као издајника на Косову.[13] Сергије Димитријевић је при том одбацио могућност да је реч о личности која се јавља у споменутим записима.

ЂУРЂЕ ОСТОУША ПЕКПАЛ

У манастиру Дечанима сачуван је надгробни натпис Ђурђа Остоуше Пекпала, који је умро 3. септембра 1377.[14] Претходно се замо-нашио и добио име Јефрем. Припадао је породици Пекпала која је била родбински повезана са деспотом Јованом Оливером.[15] У време када је умро 1377. године, Дечани су се налазили у области Вука Бранковића. О служби и вазалским односима Ђурђа Остоуше Пекпала, за његовог световног живота нема података.

9 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* III, 141-2.

10 Љ.Стојановић, *исто,* 141, бр. 5548.

11 *Исто,* 142, бр. 5553, бр. 5555.

12 *Исто,* 141, бр. 5549.

13 С.Димитријевић, *исто,* 220-221; видсти одељак о Драгосаву Пробишчићу.

14 Г.Томовић, *Морфологија,* 81.

15 *Исто,* 80; *Родословне таблице.* Грчинићи, 70.

ЈАКОВ

Властелин Вука Бранковића Јаков познат је само на основу сачуваних примерака новца који је овај властелин ковао. Сачуване су четири врсте његовог новца. На две врсте јавља се као вазал Вука Бранковића.[16]

Јаков се на новцу поред две вазалне врсте са Вуком Бранковићем јавља и на две самосталне врсте новца на којима је његово име исписано у два хоризонтална реда.[17] Нумизматичари су утврдили постојање потпуног паралелизма између новчаних врста Вука Бранковића и новчаних врста властелина Јакова, тако да свакој новчаној врсти Јакова одговара слична врста новца Вука Бранковића. Према Сергију Димитријевићу то указује да су оба властелина, и господар и његов вазал, ковали новац у истој ковници, а посредно и на њихове међусобне добре односе. На једној вазалној врсти новца Јакова, симболично је приказан и његов однос према сизерену Вуку. На том новцу се налази шлем окружен именом Јакова, а такав шлем се налази и на новцу Вука Бранковића који је ковао са Лазаревим именом као и на новцу где Вук наступа сам.[19]

Сергије Димитријевић је покушао да без чвршћих аргумената, ослањајући се на интуицију и идентичност имена, идентификује Јакова, Вуковог властелина, са дубровачким властелином Јаковом Соркочевићем,[20] који је уз Марина Бенешића и Циве Пуцића, узео од краља Вукашина 1370. године у закуп ковницу у Призрену.[21]

НИКОЛА КЕФАЛИЈА

Из времена око 1389. године, захваљујући сачуваним записима о куповини неке књиге, остала је забележена личност Николе кефалије, који је ту функцију највероватније обављао на територији Вука Бранковића, или кнеза Лазара.[22] Осим тога није могуће прецизирати за које место и ког господара се може везати.

НИКОЛИЦА ДИЈАК

Име дијака Николице познато је само на основу два фрагментарно сачувана записа, датирана око 1389. године. Први гласи: „Господину ми Вуку од работника ти Николица да знаш...."[23] и сличан је са записом у

16 С.Димитријевић, *Нова серија нових врста српског средњовековног новца,* Стари-нар 17 *(1966)* 85-6; Р.Марић, *Сшудије из сриске нумизмашике,* Београд 1956, 106, 434-5.

17 С.Димитријевић, *исто. 18 Исто. 19* С.Димитријевић, *исто,* 86-7.

20 С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара,* Q кнезу Лазару, Београд 1975, 207, нап. 51. 21 К. Јиречек, *Историја Срба* II, 202-203.

22 Љ.Стојановић, *Записи и нашписи* I, 55, бр. 172, бр. 173; III, 142, бр. 5551, бр. 5556; 23 М.Благојевић, *Државна управа,* 271.

23 Љ.Стојановић, *исто* III. 142, бр. 5550.

коме је сачувано име работника Драгосава.[24] Други запис гласи: „Помените мене грешнаго диака Николица. Пиши руко, многогрешнаго диака Николица."[25]

ПРИБИЛ КУЋИНИЋ

Прибил Кућинић се у једном дубровачком документу спомиње као човек, односно властелин Вука Бранковића. Документ који носи даум 9. јула 1392. односи се на дубровачку караванску трговину, а Прибил Кућинић се спомиње као власник куће у коју су пристизали каравани у Полимљу, вероватно у Комаранима или негде у близини.[26] С обзиром да је Прибил име које је веома често у крајевима око Полимља и горњег тока Дрине, вероватно је његова породица пореклом из тих крајева, па је он постао Вуков властелин када је Вук Бранковић загосподарио овим крајевима. Није искључено да је и породична традиција била да дубровачки каравани одседају и ноће у њиховој породичној кући. У Полимљу је остао сачуван и топоним села Кучин, које се налазило у близини села Џурова и Избичана.[27]

ПРЊАК ВОЈВОДА

Једини помен војводе Прњака је у повељи Вука Бранковића о потврди трговачких повластица Дубровчанима од 20. јануара 1387.[28] Уз Тодора Хамировића као милосници су забележени и војвода Прњак и челник Смил.

СМИЛ ЧЕЛНИК

Властелин Вука Бранковића о коме је сачувано највише података био је челник Смил. Први помен челника Смила је у повељи Вука Бранковића којом је он 20. јануара 1387. Дубровчанима потврдио трговачке повластице.[29] Том приликом су се у Приштини као милосници овог правног чина задесили Тодор Хамировић, Прњак војвода и челник Смил.

Пуних осам година о челнику Смилу нема вести у сачуваним документима. Поново искрсава на површину историјских збивања 19. јануара 1395. када обавља поверљиво посланство у Дубровнику за свога госпо-

24 Видети одељак о Вуковом властелину Драгосаву.

25 Љ.Стојановић, исто Ш, 142, бр. 5557.

26 М.Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина,* Српске земље, 309, нап. 19: М.Динић, *Област Бранковића,* Српске земље, 151.

27 М.Динић, *Земље херцега Светога Саве,* Српске земље, 200.

28 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1,136-139.

29 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 136-9.

дара Вука Бранковића.[30] Тада је челник Смил, уочи већ лако предвидљивих догађаја, наговештених турским ширењем по Вуковој области и губитком самосталности, пренео у Дубровник 197 литара финог сребра и једну златну чашу тешку пет литара и четири и по унце. Боравећи тада у Дубровнику челник Смил је Дубровчанима саставио неку врсту упутства о коришћењу пренетог сребра и злата. У дубровачкој признаници за примљено благо напомиње се да су тај „лист" примили од челника Смила за њихову архиву, а да тај „лист уписа његов логотет Стефан и челниковим печатом печати како и ми си лист нашом печатио печатисмо..."[32] Челник Смил је дошао у Дубровник послом за свог сизерена Вука Бранковића, водећи са собом како је назначено свог логотета, дакле човека који се налазио на челу канцеларије и на лицу места саставио документ који је челник Смил својим печатом тада и оверио. Логотет Стефан је, иако би према овој признаници могао да се изведе закључак да је канце-лар челника Смила, ишао као представник Вукове канцеларије, јер се пре свега радило о Вуковом новцу и о Вуковом условно говорећи упутству за расподелу тог блага у случају његове смрти. За челника Смила се може рећи да је имао свој печатни прстен којим је и оверио овај документ.[33]

Већ 30. маја исте године, челник Смил се истим послом затекао по други пут у Дубровнику.[34] Овог пута је челник Смил донео 493 литра финог сребра. И тада је поновљена процедура са састављањем признанице од стране логотета Стефана и пречаћењем Смиловим печатом.

Из дубровачких извора сазнајемо и да је крајем априла 1396. године Вук Бранковић слао челника Смила преко Дубровника у Зету.[35] Тада су му Дубровчани дали барку да се превезе у Котор, као и препоруке за „господу" за коју би Смил то тражио. Челник Смил се посредно помиње још једном у вези са пренетом имовином Бранковића, после Вукове смрти, септембра 1409. године.[36]

Челник Смил је био још један од Вукових блиских сарадника и властелина који је ковао свој новац. Његов новац је нађен у остави из Малог Боњинца и има исто наличје као и једна бројна врста новца Вука Бранковића.[37]

30 Љ.Стојановић, *исто,* 142-143.
31 *Исто.*
32 *Исто,* 143.
33 *Исто,* 143.
34 исто, 143-144.
35 М.Динић, *Област Бранковића*, Српске земље, 160. нап. 49.
36 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 159.
37 С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара,* О кнезуЛазару, Београд 1975, 185, 187-194.

СТЕФАН

Стефан се налазио на челу Вукове канцеларије у позним годинама његове владавине, када је већ био признао турски суверенитет над својом облашћу. Стефан је заједно са челником Смилом путовао у Дубровник да би састављао признанице о преносу Вукових драгоцености у Дубровник, а које је оверавао челник Смил. Спомиње се у документима јануара и маја 1395. године.[38]

ТОДОР

Један сасвим сумаран епитаф на гробном камену у цркви Св. Парас-кеве у Призрену пружа податке према којима је на том месту сахрањен извесни Тодор, син Жегра номика, који је умро 27. августа 1387.[39] У то време Призрен се налазио у области Вука Бранковића. На основу овог натписа није могуће било шта више рећи о Тодору, као ни о социјалном слоју коме је припадао. Титула или функција номика која се јавља уз име његовог оца, упућивала би на чињеницу да је Жегар обављао посао писара, нотара у српским канцеларијама тога доба, тако да је мало вероватно да је реч о властелину.[40] С друге стране остало је забележено да је извесни Жегар кога помиње краљ Стефан Дечански у својој повељи цркви Богородици Љевишкој, био отимач црквених добара.[41] Краљ Милутин је њиве отео Жегру и предузео одмазду. Касније у поменику исте цркве остало је забележено име Жегра. Ђорђе Сп. Радојичић извео је с правом идентификацију ова три помена Жегра и препознао их је у једној личности.[42] Присуство његовог имена у манастирском поменику може се тумачити само на тај начин, да је Жегар постао црквени приложник. Жегар је имао поседе на Лепенцу, северозападно од Скопља, па је стога његов син Тодор сасвим могуће припадао властеоском слоју.[43] Временски распон између 1387. када је Тодор умро и првих помена Жегра са почетка XIV века, по Радојичићу говори или о Тодоровој дуговечности или о Жегровој одметничкој активности у раним годинама.[44]

38 Љ.Стојановић, *исто,* 143-144; видети одељак о челнику Смилу.
39 Љ.Стојановић, *Записи и натписи* 1,51, br. 158.
40 О номицима: С.Станојевић, *Канцеларије,* 57; Р.Михаљчић, *Изворна вредносш записа и натписа,* Право и лажно народно песништво, Деспотовац 1996, 41; Лексикон српског средњег века, *Номик* (Ђ.Бубало).
41 Ђ.Сп.Радојичић, *О поменику Богородице Љевишке,* 60-62.
42 *Исто.*
43 *Исто.*
44 *Исто.*

ТОДОР ХАМИРОВИЋ

Једини помен властелина Тодора Хамировића је у повељи Вука Бранковића којом је 20. јануара 1387. Дубровчанима потврдио трговачке повластице.[45] Том приликом су се у Приштини задесила властела-милосници овог правног чина, Тодор Хамировић, Прњак војвода и челник Смил.

[45] Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 136-139. 128

Непознати ктитори, црква светог Николе у Рамаћи

Видосава (?), жена војводе Николе Зојића, црква светог Николе у Рамаћи

Кесар Новак, Мали град на Преспи

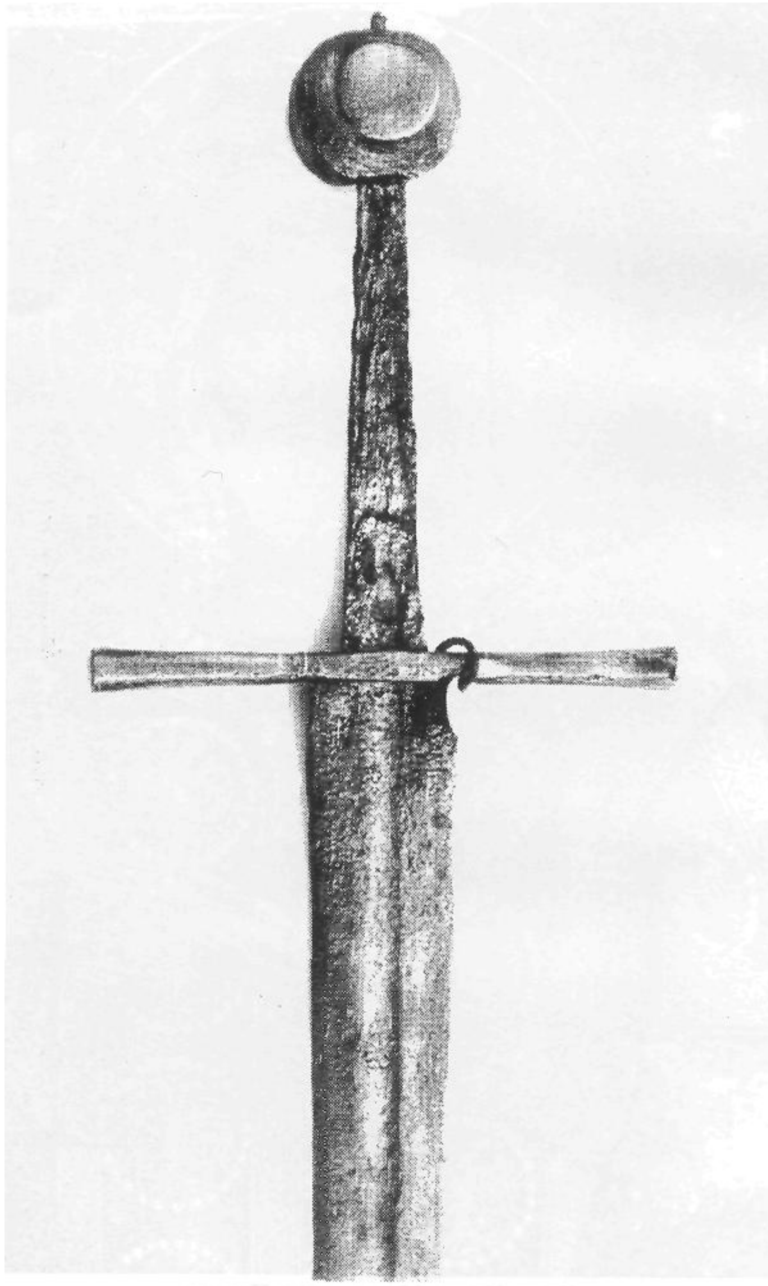

Српски мач, крај XIV века (Војни музеј, Београд)

Новац властелина Драгосава

Новац властелина Јакова

Новац с натписом СТЕФАН

СРПСКО ЦАРСТВО 1359. г.
УГАРСКА
ВЛАШКА
БОСНА
БУГАРСКА
ВИЗАНТИЈА
АЛБАНИЈА
ЈАДРАНСКО МОРЕ
ЈОНСКО МОРЕ
ЕГЕЈСКО МОРЕ
ИТАЛИЈА
ПЕЛОПОНЕЗ
ТЕСАЛИЈА
ЕПИР
ЕУБЕЈА
Београд
Браничево
Голубац
Дмитровци
Дебрц
Липник
Рудник
Ужице
Видин
Ниш
Софија
Призрен
Скопље
Штип
Охрид
Солун
Кострур
Јањина
Трикала
Арта
Лепант
Патрас
Атина
Теба
Коринт
Дубровник
Котор
Скадар
Драч
Авлона
Крф
Левкас
Кефалонија

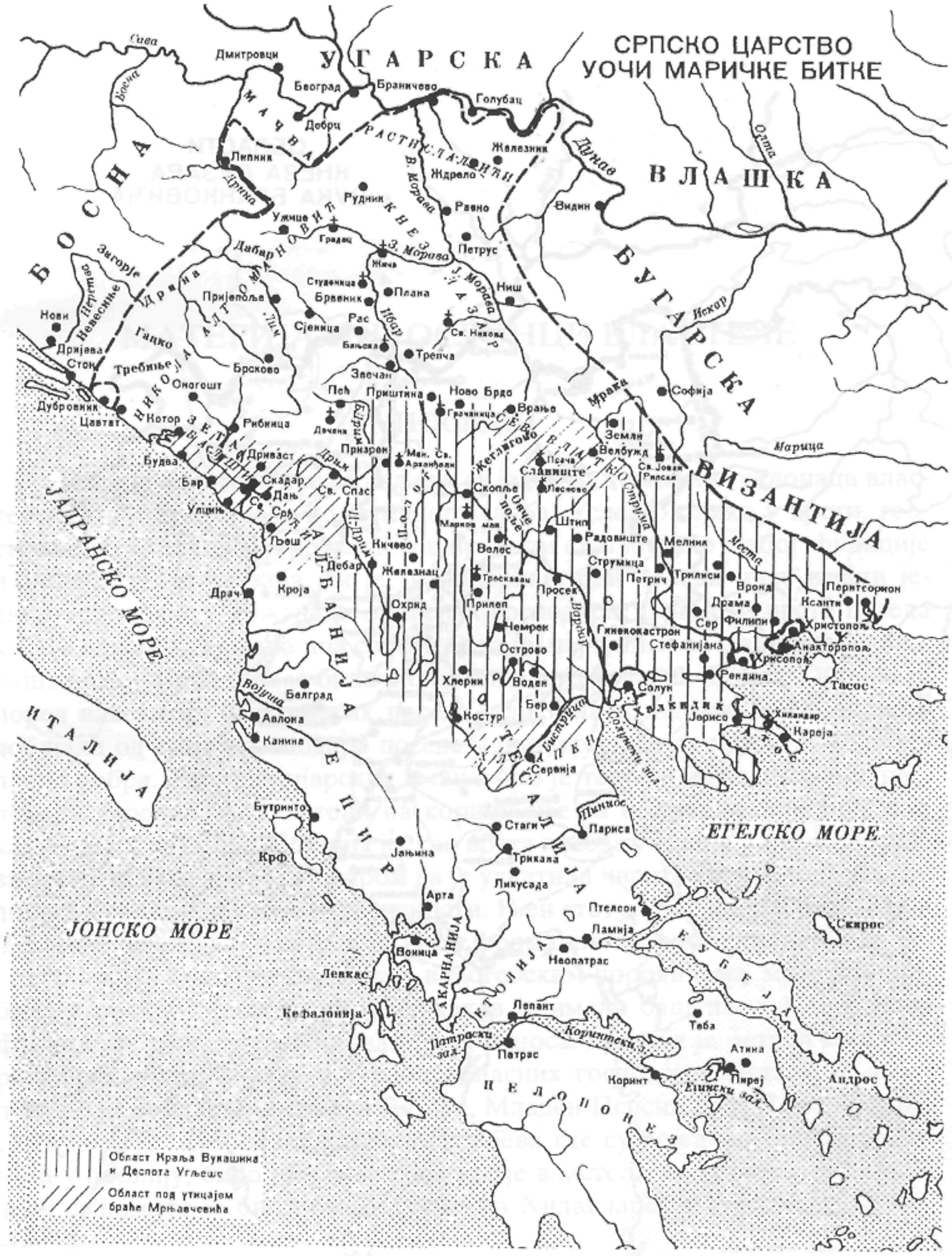
СРПСКО ЦАРСТВО
УОЧИ МАРИЧКЕ БИТКЕ
УГАРСКА
ВЛАШКА
БУГАРСКА
ВИЗАНТИЈА
БОСНА
ЈАДРАНСКО МОРЕ
ЈОНСКО МОРЕ
ЕГЕЈСКО МОРЕ
ИТАЛИЈА
Област Краља Вукашина и Деспота Угљеше
Област под утицајем браће Мрњавчевића

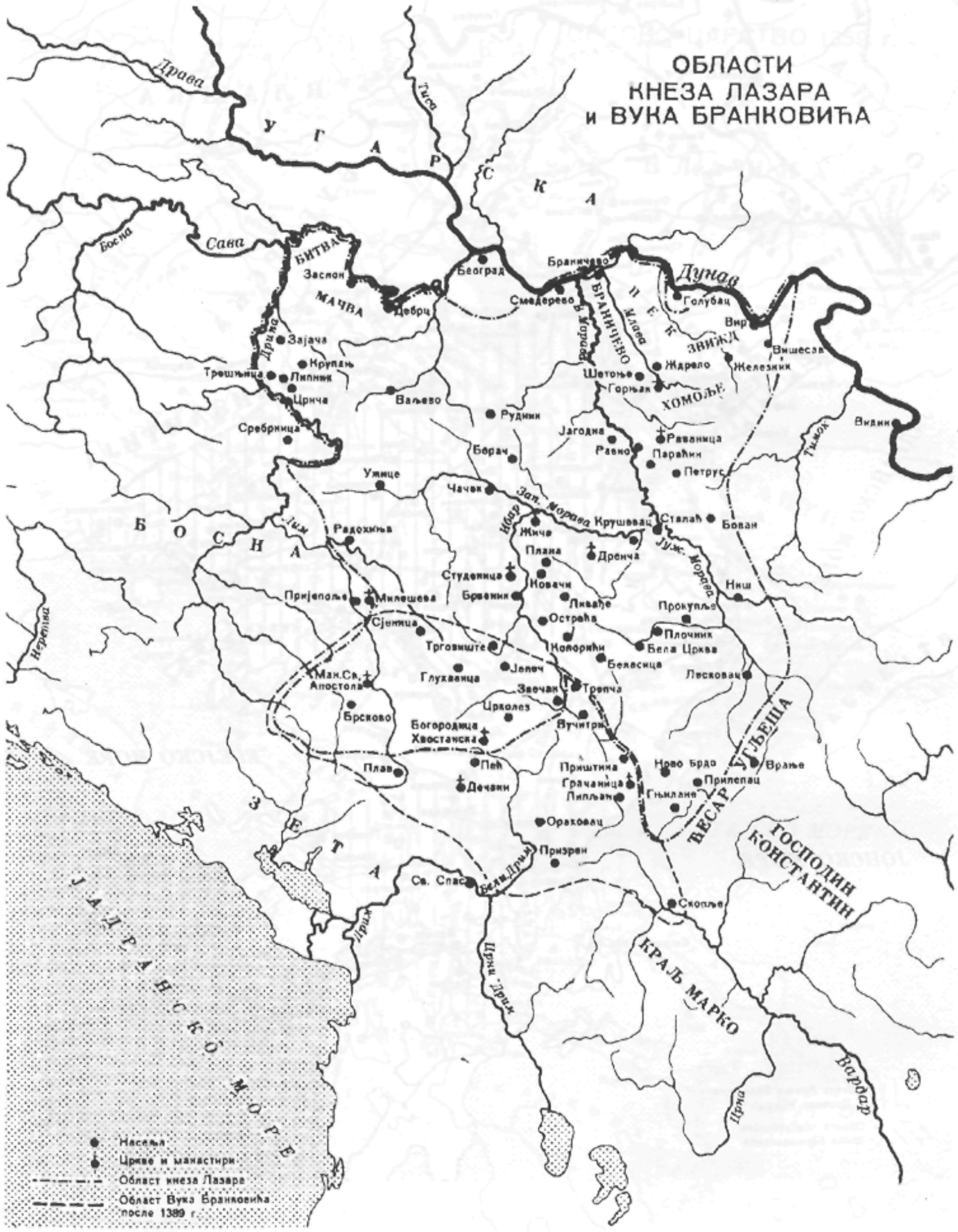
ОБЛАСТИ
КНЕЗА ЛАЗАРА
И ВУКА БРАНКОВИЋА
УГАРСКА
БОСНА
ЗЕТА
ЈАДРАНСКО МОРЕ
БРАНИЧЕВО
ХОМОЉЕ
ЗВИЖД
МАЧВА
ВЕСАР УГЉЕША
ГОСПОДИН КОНСТАНТИН
КРАЉ МАРКО
Дунав
Сава
Драва
Дрина
Београд
Смедерево
Голубац
Видин
Ваљево
Рудник
Ужице
Чачак
Жича
Крушевац
Сталаћ
Ниш
Студеница
Милешева
Пријепоље
Сјеница
Трговиште
Звечан
Трепча
Вучитрн
Пећ
Дечани
Приштина
Грачаница
Липљан
Ново Брдо
Врање
Призрен
Скопље
Насеља
Цркве и манастири
Област кнеза Лазара
Област Вука Бранковића после 1389 г.

МАТЕРИЈАЛНИ ОСЛОНЦИ ВЛАСТЕЛЕ

ПОСЕДИ

Поседи властеле представљали су један од темељних ослонаца властеоске моћи и њиховог политичког залеђа. Услед разлика у врсти, геостратешком положају, државном и правном статусу, као и због функције и значаја властеле која им је господарила, ови поседи нису имали јединствен статус у државама обласних господара. Основна врста поседа коју је властела држала под собом, била је, најчешће, наслеђена очевина, баштинског типа, која је била и окосница поседованих имања. Обично је поред властитих баштинских поседа, властела уз одговарајуће обавезе добијала од својих господара поседе у пронију, које су представљале условна добра. Тип пронијарских имања био је тековина византијског наслеђа, а даровано је властели на коришћење за обављање војничке или какве друге службе.[1] Пронија је, као врста поседа уведена у српске земље за време Немањића, а с обзиром да је ухватила чврсте корене, опстала је до краја српске државне независности. Њен статус и права регулисао је и Душанов законик.[2] Пронија је иако формално-правно одређена као условно добро, постала наследна у властеоским породицама, мада није добила карактер приватне својине какав је имала баштина.[3] Као основа функционисања сизеренско-вазалних односа, пронија је остала карактеристичан облик поседа и у доба обласних господара. Остало је забележено да је властелин кнеза Лазара, Младен Псисин држао као пронију село Јабучје.[4] Поред најчешћих случајева где су поједина села додељивана у пронију, било је и ситуација где је властела морала међусобно да дели села, што је био познат случај из Хиландарског практика.[5] У по-

1 Г.Острогорски, *Пронија,* 148.

2 *Исто, 121; Душанов законик* чл, 59.

3 Г.Острогорски, *Пронија,* 147.

4 Г.Острогорски, *исто;* С.Новаковић, *Законски споменици,* 461 -462; А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 190-191.

5 А.Соловјев, *Једна српска жупа за време царсшва,* Гласник СНД III (1928) 15.

вељи цара Уроша о замени жупа и градова Звечан за Брвеник из 1363. године, налазимо податак да је више села било подељено између два властелина. Тако је у саставу брвеничке жупе, село Белци било подељено између неког Михата и Мироносића, село Глушци између казнаца Богдана и Белобрадића, село Дебрхава између Мутиводића и Гојака.[6] У случајевима када је село са свим својим мећама припадало само једном господару, властелин се сам или преко свог представника старао о економским и одбрамбеним потребама одређеног села или свог поседа, док у другим случајевима, где је село било подељено, није могао сам контролисати сеоску општину и имати исту одговорност.[7] Међе села су се тачно обележавале, првенствено због утврђивања одговорности у случају крађе или неког разарања поседа, али и због питања власништва.[8]

Састав одређених територија свакако је утицао и на вредност поседа који се налазио у власништву одређене властеле. Тако се у саставу области Мусића налазила брвеничка жупа која је имала јаке економске ресурсе и представљала значајан трговачки центар. У оквиру ње су се налазили рудник Копорић, трг Остраће, а у самом Брвенику се, као стецишту дубровачких трговаца, налазила и католичка црква посвећена Св. Трифуну.[9] У време када је извршена замена жупа између кнеза Војислава Војиновића и челника Мусе 1363. године, у брвеничкој жупи су се налазиле три врсте села: дворска, жупска и властеоска, док је како се чини посебну целину представљала баштина војводе Обрада Драгоса-љића или његовог оца.[10] Мусићи су, поред брвеничке жупе, имали и своје поседе на Лабу који нису били баштина, већ их је челник Муса добио у „државу" од кнеза Лазара.[11] Поседи Мусића су заузимали релативно ве-лику територију која је обухватала средњи ток и поречје реке Ибра, доњи и средњи ток реке Рашке, горњи и део средњег тока реке Лаба, укључујући ту и већи део Копаоника са рудником Копорићем и тргом Остраће, који су у њихове руке доспели после смрти цара Уроша.[12]

6 А.Соловјев, *исто,* 15; А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 166-167.

7 С.Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку,* Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића V, Пријепоље 1978, 84. [8] К.Јиречек, *Историја Срба* II, 161.

9 Р.Ћук, *Прилог проучавању рударства на Копаонику у средњем веку,* ИГ 1-2(1989) 27-28; С.Милојевић, *Муси.hи,* 11-12; М.Динић, *Југозападна Србија у средњем веку,* Српске зе-мље, 71.

10 А.Соловјев, *Једна српска жупа,* 29-41; састав брвеничке жупе по питању лоцирања још неких села употпунио је С.Милојевић, *Мусиhи,* 7-10.

11 Р.Михаљчић, *Крај Царства,* 216; М.Благојевић је оповргнуо мишљење С.Милојевића који је у својој студији о Мусићима изнео становиште да су ови поседи на Лабу били баштина челника Мусе. М.Благојевић је показао да је челник Муса ове поседе добио од кнеза Лазара у „државу", а кнез их је доцније поклонио светогорском манастиру Св. Пантелејмону. М.Благојевић, *Српско краљевство и „државе" у делу Данила II,* Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 152, нап. 100.

12 С.Милојевић, *Мусиhи,* 11-12; Р.Ћук, *Прилог проучавању рударства на Копаонику у средњем веку,* 27-28.

У области кнеза Лазара налазио се још један велики властеоски комплекс поседа и тргова који сведочи о великом богатству његовог власника. Нама непознат под лаичким именом, монах Доротеј са својим сином монахом Данилом основао је манастир Дренчу коме је приложио више поседа.[13] Број приложених добара која је Доротеј доделио својој задужбини упућују на имућног и веома значајног велможу чији су поседи захватали велика пространства у околини Крушевца, у областима Загрлате и Расине.

Приликом оснивања манастирских властелинстава, обласни госпо-дари или њихова властела, обично су увећавали посед који су наменили својим задужбинама. Они су откупљивали села или поседе од својих вазала или друге властеле и потом их прилагали манастирима. Кнез Лазар је тако од своје властеле Црепа и Југде откупио неке винограде приликом заснивања раваничког властелинства.[15] Војвода Дмитар, властелин и сродник Драгаша је, приликом оснивања властелинства своје задужбине цркве Св. Вазнесења у Штипу, 1388. године овом манастиру приложио велике поседе које је увећао откупом имања од друге, ситније властеле.[16] Поседи највећег дела ситније властеле састојали су се из једног или два села са засеоцима.

Поред свог обима и економске подлоге, властеоски поседи су у државама обласних господара посебан статус и кључну улогу стицали и својим геостратешким положајем, нарочито у кризним тренуцима када се истицао њихов одбрамбени значај. Сликовит је пример великих властеоских целина у оквирима области кнеза Лазара, о чему сведоче сачувани извори.

Брвеничка жупа, посед челника Мусе, добила је изузетан стратешки значај у време рата између кнеза Лазара и жупана Николе Алтомановића на почетку осме деценије XIV века. Ова област била је укљештена двема зараћеним странама и с обзиром да су Мусићи били рођаци и савезници кнеза Лазара, њихова територија се вероватно нашла на удару Николе Алтомановића.

Посебна врста области са одбрамбеном наменом и функцијом била су крајишта, која Душанов законик још назива и „државама".[17] Ове „државе" нису биле везане само за погранична подручја, већ су биле различите по величини, а представљале су и територијалне целине унутар области.[18] Најпознатије и у стручној литератури је до сада најбоље

13 С.Новаковић, *Законски споменици,* 761-764.

14 М.Динић, *Југозападна Србија у средњем веку,* Српске земље, 74-75; М.Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја,* Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 38-39.

15 С.Новаковић, *Законски споменици,* 769.

16 *Исто,* 765-768.

17 М.Благојевић, *Српско краљевство и „државе",* у делу Данила II 150.

18 *Исто,* 151.

обрађено Петруско крајиште којим је управљао Цреп Вукославић, властелин кнеза Лазара.[19] Земљиште које је Цреп држао као баштину, наследио је од свог оца. Из посебног положаја ове територије проистицале су и особености које су улазиле у домен одбране и управе. На челу крајишта се налазио властелин-крајишник.[20] Средиште петруског властелинства налазило се око тврђаве или града Петруса који се налазио код села Лешја, источно од Параћина, геостратешки веома важне тачке на путу из Поморавља у тимочку долину, односно из долине Тимока преко Честобродице за Равно и Паракинов Брод.[21] Због свог изванредног положаја, читав овај предео, под управом војводе Црепа, имао је обележја крајишта. Статус крајишта и обавезе властелина који је њиме управљао, били су услед свог значаја за одбрамбени систем државе правно санкционисани 49. и 143. чланом Душановог законика.[22] Управо је овај посебан положај крајишта и његовог господара дошао до изражаја 1381. године у боју на Дубравници између Црепа и Витомира са Турцима.[23]

Деликатан положај имао је и појас територија на и око планине Рудник, где су се налазили значајни рударски копови и ковница новца која је радила најдуже од свих у Србији.[24] Тај регион је на крају седме и почетку осме деценије XIV века улазио у интересну сферу и жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара. У рудничком крају налазили су се поседи Николе Зојића са утврђењем Островицом, који је током седамдесетих годи-на постао вазал кнеза Лазара.

Градитељска делатност обласних господара и њихове властеле била је усмерена и на градњу и утврђивање градова, што је било регулисано обавезом градозиданија.[25] У овом периоду никли су градови и утврђења попут Лазаревог Крушевца, али и мање познати као што су градови Коз-ник у коме се 1381. године спомиње логотет Новак и град Копријан, који је подигао Лазарев логотет Ненада на свом поседу, у близини Ниша.[26] Многа утврђења добила су поново на значају услед угарских упада на северу, као што су били Островица или Неваде.[27]

[19] До сада је о Петруском крајишту, његовом значају, природи поседа и профилу исцрпиије писано: Р.Михаљчић, *Где се налазио град Петрус?* Прилози КЈИФ 34, Св. 3-4 (1968) 264-267; Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 99-106; М.Благојевић, *Манастирски по-седи крушевачког краја,* Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 25-49; М.Благојевић, *Крајишта* 29-43; М.Благојевић, *Привредне прилике у држави кнеза Лазара,* Бој на Косову, старија и новија сазнања, Београд 1992,463-483.

20 Т.Тарановски, *Историја права 1*,31.
21 Р.Михаљчић, *Где се налазио град Петрус?,* 264-267; Р.Михаљчић, *Град у преломном раздобљу,* Прошлост и народно сећање, 200; М.Благојевић, *Крајишта,* 34.
22 Душанов законик, 66, 77.
23 Видети одељак о Црепу.
24 М.Динић, *За историју рударства* II, 10-12.
25 *Градозиданије,* Лексикон српског средњег века, 125-126 (М.Шуица).
26 Р.Михаљчић, *Град у преломном раздобљу,* Прошлост и народно сећање, 00.
27 Видети одељак о Николи Зојићу.

Значај властеоских поседа у државама њихових сизерена, обласних господара, био је одређен геостратешким положајем, рудним и привредним богатствима, као и хијерархијским положајем властеле која је тим поседима управљала. Велике и најзначајније територијалне целине припадале су велможама које су најчешће родбинским односима биле повезане са својим господарима. Поседи ситније властеле чинили су економску основу њихове војничке или административно-управне улоге у саставу шире територијалне регије крупније властеле или области врховног сизерена.

НОВАЦ

Могућност ковања властитог новца одувек је представљала важан чинилац у вођењу економије, грађењу трговинских односа, стварању привредне и политичке самосталности. У време велике државно-територијалне разуђености и политичке нестабилности, каква је владала у доба превласти обласних господара, ковање новца је означавало присвајање регалних права и одређену властеоску моћ, економски потенцијал и независност. Ковање новца на више места и од стране више људи, означавало је девалвацију централне власти, парцелисање државног јединства и стварање полицентричног монетарног устројства од стране обласних господара.

Готово сви обласни господари су у оквирима својих области ковали сопствени новац. Онај властелин који је на својој територији поседовао налазишта руде и старе ковнице, већ је имао уходан систем производње новца. Новчана политика крупне властеле постмаричког периода, као што су били кнез Лазар, краљ Марко, Балшићи, Вук Бранковић, Драаши и Никола Алтомановић, није била јединствена. Она је била дикти-рана како политичким околностима, тако и економским могућностима и владарским претензијама. Каква је била монетарна политика сизерена унутар њихових области и ко је од њихове властеле-вазала могао да кује свој новац, питања су чији одговори са своје стране допуњују слику о структури власти у државама обласних господара. Слика емисионе политике обласних господара донекле је и слика унутрашњег уређења њихових области, као и односа према својим племићким поданицима.

У овом периоду, може се са сигурношћу рећи да је само властела Вука Бранковића ковала свој новац. У неким случајевима, вазални однос према сизерену наглашаван је на самом новцу, док се у другим случајевима он не истиче, осим типолошки. Властела осталих обласних господара највероватније није ковала новац, али постоје неки наговештаји да је било изузетака.

Предуслов за ковање новца било је поред знатних економских ресурса нужно и поседовање ковнице. У периоду о коме је реч постојало је вшпе ковница које су припадале различитим обласним господарима, али је неке ковнице користило и више велможа. Велике ковнице су се налазиле у Призрену, Новом Брду, Руднику, Плани и вероватно Охриду.[28] За овај период релевантни новци који су остали до данас очувани, сачувани су у вшпе остава.[29]

Након слома Николе Алтомановића 1373. године, кнез Лазар је у своју област коначно уврстио област планине Рудник због које су он и жупан Никола више пута ратовали. Тада су се на територији државе кнеза Лазара нашле три ковнице: у Новом Брду, Плани и коначно на Руднику. По свему судећи, емисиона новчана политика кнеза Лазара била је чврсто централизована и кнез је лично диктирао финансијску слику своје области.[30] Стратешки положај територије којом је господарио и број ковница и рударских копова у његовој држави, омогућили су му да створи јаку економску подлогу своје власти која се у крајњем виду огледала у задужбинској делатности и владарској симболици коју је преузимао. Из овог периода, по својој бројности, највише је сачуваног новца кнеза Лазара, а затим Вука Бранковића .[31] Од свих новчаних емисија из раздобља између Маричке и Косовске битке, њихове емисије обухватају 87,8%.[32] Овако висок проценат сачуваног новца сведочи о концентрацији економске снаге у областима ова два властелина, као и о политичким и војним пршфемама за отпор Турцима.

Свој новац, кнез Лазар је ковао у четири етапе и представља, осим једне новчане врсте са именом СТЕФАН, једине новце коване на тлу његове државе. Управо та врста новца још увек крије питања на која нумизматичари немају коначан одговор. Новац који на аверсу носи натпис СТЕФАН, једина је врста новца која би могла да поремети јасну слику ковања новца у држави кнеза и промени слику о његовој емисионој политаци. Нумизматачари су различитог мишљења по питању ко би се могао крити иза имена Стефан. Сергије Димитријевић је заступао исто мишљење као Шафарик и Љубић, да је реч о новцу младог Стефана Лазаревића, искованог још за живота кнеза Лазара, док је Стефан био без титуле ,[33] што би било без преседана и нема реално упориште. С друге стране, Растислав Марић сматра, а то мишљење су усвојили и С. Милоје-

[28] С.Димитријевић , *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара, 207;* М.Динић, *Област централне Србије у средњем веку,* Српске земље, 61-62.

29 С.Димитријевић *,исто,* 187.

30 С. Димитријевић ,исто,207.

31 *Исто,* 200; С.Димитријевић , *Новац кнеза Лазара,* Крушевац 1971,9.
32 С.Димитријевић , *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних госпо-дара,208.*
33 С.Димитријевић , *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних госпо-дара,* 194, 198.

вић[34] и Б Иванишевић[35], да се ради о новцу Стефана Мусића. Наведени новац има на аверсу вишередни натпис СТЕФАН, без икакве титуле. Само на основу тог податка тешко се може донети чвршћи суд о коме је Стефану заиста реч. Ипак, уколико би се овај новац приписао Стефану Мусићу, с обзиром на изузетне родбинске везе са кнезом, то би говорило у прилог посебном положају Лазаревог сестрића у оквирима кнежеве државе, што није било немогуће. Положај брвеничке жупе, властелинства Мусића, и њени ресурси могли су Лазаревим сестрићима, уз ујаков благослов, обезбедити солидну основу за аутономно ковање новца, вођење трговачких послова и одржавање економских веза, пре свега са Дубровником. Проблем који нумизматичарима намеће новац са натписом СТЕФАН, историчарима такође отвара велики број питања која ће до даљег остати без коначног одговора. У сваком случају, слика о веома осетљивим и важним односима кнеза Лазара према својој властели, а нарочито сестрићима Стефану и Лазару Мусићу, као и његов монетарни концепт, остаће и даље предмет истраживања.

Ковање властеоског новца на територији Вука Бранковића било је веома распрострањено. Вук је допуштао ковање и вазалног и самосталног новца у својој ковници, својим велможама, градовима Скопљу и Призрену.[36] Њихови новци су ковани у Призрену, који се налазио у Вуковим рукама од 1378. године.[37] Вукова властела, која је ковала новац, држала се донекле старих традиција, али је њихов материјални, економски интерес био пресудан за одређивање стопе тежине и квалитета њиховог новца.[38] Захваљујући ковању новца, неки Вукови вазали остали су сачувани од заборава. С обзиром да нису познати на основу других ио торијских извора, они су везани за Вука Бранковића на основу нумизматичких карактеристика њиховог новца и сличности са Вуковим новцем који им је служио као узор. У области Вука Бранковића, од његове властеле, новац су ковали, челник Смил, Јаков, Драгосав, Влатко Хранотић[39] и извесни, до сада такође непознати властелин, Јандрија.[40] Новци ових великаша, изузев заједничке врсте Јаков-Вук,[41] нађени су у малом броју

[34] Р.Марић, *Студије из српске нумизматике,* 98, 102; С.Милојевић, *Мусићи,* 29-30.
[35] Б. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије* (у штампи).
[36] С.Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову,* Косовско-метохијски зборник 1, Београд 1990,12-13, нап. 35.
[37] С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара,* 204, 207.
38 С.Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову,* 12-13.
[39] Ј.Петровић, *Веома ретки сриски средњевековни грошићи из села Мало Бoњинце код Власотинаца,* Старинар VIII-IX 23; С.Димитријевић, *исто,* 191-192; подробне описе ових новаца дао је Сергије Димитријевић у својим радовима: *Нова серија нових врсша српског средњевековног новца,* Старинар 17 (1966) 85-87; Старинар 18 (1968); Старинар 19 (1969) 220-221; Старинар 23 (1972) 92-93.
[40] ВИванишевић, *Новчарство средњовековне Србије* (у штампи). [41] С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних госпо-дара,* 207, 211.

примерака и у различитим оставама. Од свих врста новца Вукове властеле, само је Јаков, поред своје самосталне врсте ковао заједнички новац са својим господаром. То су две врсте новца са натписом Јаков-Вук.[42] Поред већих остава у којима се налазио, новац властелина Јакова, пронађен је и самостално на неколико локалитета, као што су један динар из Напреља код Новог Пазара, два динара са Новог Брда и један динар из Сопоћана .[43] Места на којима су ископани ови динари, могла би посредно да сведоче о ширем ареалу у коме би можда требало тражити Јаковљеве поседе, с обзиром на веома узан круг циркулације властеоског новца у том периоду. На новцу остале властеле исписано је само њихово име у два реда без допунских формула или звања [44] На локалитету Трговишта код Новог Пазара, пронађен је и специфичан сребрни новац у виду троуг-ластих плочица са утиснутим шлемом, оклопом или можда читавом гла-вом и са нечитљивим натписом на аверсу .[45] Реч је о вероватно локалној, неофицијелној врсти новца која је искована крајем XIV века и која се због оштећености натписа не може никоме приписати. Овакав случај је за сада јединствен и сликовит пример економске и друштвене кризе која је задесила ове области последњих деценија XIV века.[46]

Међу властелом која је ковала свој новац налазио се и охридски жупан Андрија Гропа, који се осамосталио после погибије краља Вукашина на Марици 1371. године. Од његовог новца сачувано је 23 примерка у пет врста. С. Димитријевић сматра, с обзиром на једну врсту његовог новца на којој се Андрија Гропа спомиње без титуле жупана, да је он свој новац ковао још за живота краља Вукашина и да је новац кован у ковници која се налазила у Охриду. Његов новац је био лакши од новаца које је ковао краљ Марко. Док је краљев новац имао тежину 1,11 грама, дотле је новац жупана Гропе девалвирао ту вредност и износио од 0,77 до 0,84 грама.[48]

Енигматични су остали новци са натписом Једр, који је типолошки сличан новцима Андрије Гропе.[49] С. Димитријвић је ово ковање новца ве-

[42] С. Димитријевић , *Нове серије,* Старинар 17 (1966), 86-87; Опис новца са натписом Јаков дао је и Р.Марић, који је поред тога што је сматрао да је Јаков био човек Вука Бранко-вића, упозорио да би он могао бити и закупник или надзорник Вукове ковнице , Р.Марић, *Сшудије из српске нумизматике,* 434.

43 Ове податке добио сам захваљујући В.Иванишевићу , на чему му се овом приликом захваљујем .

44 С.Димитријевић , *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних госпо-дара,* 216.

45 В. Иванишевић , *Нова емисија српског новца с Трговишта код Новог Пазара,* Ну-мизматичар 13(1990)59-62. [46] *Исти.*

47 С.Димитријевић , *исто,* 194,205; Исту тезу да је Гропа свој новац ковао још за време краља Вукашина изложио је Б.Сарија, Из *нумизматичке збирке Народног музеја у Бео-граду, Кичевска остава*, Старинар 111(1924-25) 76-77. 48 С.Димитријевић *,исто,* 217.

49 В. Иванишевић , *Новчарство средњовекнвне Србије* (у штампи).

зао за Јована Драгаша, али са доста ограда. Новац са натписом Једр, именом неког нама непознатог властелина, кован је у постмаричком периоду. В. Иванишевић га према типолошким карактеристикама датира у период између 1380. и 1385. године. Сличан овом је и од раније познат новац са натписом жупан Риг који је за узор имао новац Андрије Гропе и Једра.[50] Само на основу тих новчаних карактеристика, можемо евентуалне властелине Једра и жупана Рига сместити у властелу јужних делова некадашњег Српског царства, с обзиром да њихов спомен није сачуван у другим изворима.

Посматрањем слике распаднутог Царства из угла емитованих новчаних врста и ковања од стране обласних господара, уочљива је различита ситуација у државама обласних господара. У време доминације кнеза Лазара на северу, уобличила се готово јединствена монетарна политика у његовој области, док је на територији Вука Бранковића крупније племство своја властеоска права остваривало и у емитовању сопствених новчаних врста. Осамостаљивање властеле на крајњем југу Царства, у некадашњој области краља Вукашина, такође је било праћено властитим ковањем новца. Монетарна политика емитовања инфлаторног новца обласних господара и њихове поједине властеле, била је условљена одбрамбеним потребама и брзим припремама за рат у тренуцима када је судбоносан сукоб са Турцима био известан и неизбежан.

[50] В. Иванишевић, *исто;* С.Димитријевић, *исто,* 185.

ТИТУЛЕ

У време опадања моћи централне државе, а нарочито после нестајања Царства, одређена звања и титуле престале су да имају смисао какав су имале током учвршћивања Душанове државе или су сасвим нестале. Хијерархијски рангирана властела обласних господара обављала је одређене функције у областима својих сизерена и у складу са тим носила одговарајуће титуле. Врста титула које су додељиване новој властели зависила је и од снаге и претензија обласног господара коме су били потчињени, као и традиција на којима је почивала одређена област или идеологија обласног господара. Неке титуле су се провлачиле кроз све властеоске поретке у структурама држава обласних господара, док су друге задржале своје регионалне карактеристике и биле присутне искључиво у одређеним областима. С обзиром да нису све области имале истоветне услове опстајања, организацију и дужину трајања, властеоска номенклатура је варирала од области до области. Тако је конкретно, рецепција одређеног титуларног византијског наслеђа, својствена Серској држави деспота Јована Угљеше, остала укалупљена у институционалне установе и форме само у тој области. Недостатак података у историјским изворима не дозвољава да се у потпуности реконструише слика унутрашњег уређења свих државних творевина којима су у периоду друге по-ловине XIV века управљали обласни господари.

Највише титуле, деспота, севастократора и кесара, које су спадале у ранг царских достојанстава; остале су у овом периоду само као наслеђе из времена Царства.[1] С обзиром да од краја 1371. и смрти цара Уроша више није било инстанце која би додељивала ове титуле, јасно је да су носиоци „царских достојанстава", који се јављају крајем XIV века, те титуле добили још за време док је постојала царска власт. Носиоци таквих титула

[1] У овом поглављу споменути су само носиоци царских достојанстава, који су могли бити потчињени неком од обласних господара. Опширно о носиоцима ових звања у средњовековним српским државама писао је Б.Ферјанчић, *Севастократори и кесари у Српском царству,* ЗФФБ X-1 (1970) 255-269; Б.Ферјанчић, *Деспоти у византији и јужнословенским земљама,* Београд 1960.

у овом периоду, остали су везани за јужне области некадашњег царства. Као кесари јављају се кесар Гргур, који је споменут као ктитор грађевине цркве Богородице Захумске у селу Зауму код Охрида из 1361. године, и кесар Новак, могуће Мрасоровић који је, опет, обновио цркву Богородице у Малом Граду у Преспи 1369. године и који је вероватно био влас-телин краља Вукашина.[2]

Међу осталим властеоским титулама, хронолошки је најстарија титула жупана коју су носили и поједини обласни господари и њихова властела. Ту титулу је као обласни господар носио Никола Алтомановић, потом Андрија Гропа, властелин који је израстао у самосталног господара Охрида. На новцу је сачуван и помен извесног жупана Рига, из области некадашње Вукашинове државе, о коме се иначе не зна ништа друго. Као властелин у оквиру државе кнеза Лазара, ову титулу понео је Петар, кнежев вазал. Крајем XIV века, титула жупана већ је била ретка и била је везана за територијалну, управну власт. Жупан је припадао рангу велике властеле, а под собом је могао да има или целу жупу или само поједине поседе у њеном оквиру.[3] Жупани су имали у својим ингеренцијама и цивилну и војну власт на територијама жупа којима су управљали.[4]

Са титулом казнаца, у овом периоду јавља се једино казнац Богдан који је 1363. године у жупи Брвеничкој држао половину села Глушци,[5] а чији је син био логотет Ненада који се доцније налазио у служби кнеза Лазара. Титула казнаца била је везана за обављање функције финансијског чиновника и вероватно је Богдан ту функцију обављао као службеник царства.[6]

Титулу казнаца као државног благајника и чувара ризнице заменила је титула протовестијара, преузета из византијског наслеђа.[7] На месту протовестијара у држави краља Вукашина, налазио се Богдан Киризмић из Призрена, а могуће је да је ту функцију касније обављао Дабижив, који се јавља у служби његове удовице и његовог сина Марка. Међу властелом кнеза Лазара, са титулом протовестијара јавља се Грубац из Новог Брда, док је у области Балшића ову функцију обављао Млечанин Филип Барели. Напоредо са титулом протовестијара, у области кнеза Лазара и његових наследника уведено је и звање ризничара.[8]

2 Б.Ферјанчић, *Севастократори и кесари,* 263, 265-266; Ђ.Сп.Радојичић, *Ко је подигао манастир Заум?,* Историјски преглед 1 (1954)44-46; М.Шуица, *О кесару Гргуру,* ЗРВИ34

3 С.Новаковић, *Византијски чинови и титуле у српским земљама XI-XV века,* Глас СКА LXXVIII (1908) 187; М.Благојевић, *Државна управа,* 42. 4 М.Благојевић, *исто, 55. 5* А.Соловјев, *Одабрани споменици,* 167. 6 С.Новаковић, *Византијски чинови и титуле,* 204. 7 К. Јиречек, *Историја Срба* II, 2; М.Благојевић, *Државна управа,* 186. 8 М.Благојевић, *исто,* 203.

Титула ставиоца, такође византијског порекла, која се први пут код Срба јавља у Дечанској хрисовуљи из 1330. године, још је била присутна на двору господара Канине и Валоне, Александра Асена.[9] Присуство ставиоца Ујеђе у служби Александра Асена упућује на уређење његовог двора по узору на двор Немањића.[10]Титула коју су својевремено носили кнез Војислав Војиновић и кнез Лазар, изгледа да није била заступљена у властеоској организацији ни њихових, ни области других господара. Дужности које је обављао ставилац у оквиру дворског церемонијала биле су усмерене на старешинство над хлебарима и набављање намирница, али је код Немањића и Котроманића ова дужност била и проширена.[11] Носиоци ове титуле имали су могућност успешног напредовања у властеос-кој хијерархији.

Једно од звања које је имало различита значења и особености у раз-личитим периодима средњег века, свакако је звање челника. Од првобитне војничке титуле, с временом је носилац овог звања постао највиши дворски достојанственик у доба деспотовине.[12] Улога челника у овом периоду била је изузетно велика с обзиром на поједностављење функционисања држава обласних господара.[13] Челници су као дворјани били веома блиски владарима и обласним господарима и у неким ситуацијама замењивали су господара у судским и цивилним пословима.[14] Ову титулу носио је и зет кнеза Лазара, Муса, али и извесни Михо, о коме се ништа друго не зна, осим да је био милосник у једној повељи кнеза Лазара.[15] Челник Смил, поверљиви властелин Вука Бранковића, не само да је заступао свог господара у пословима са Дубровчанима, већ се старао и о његовој најдрагоценијој имовини и преузимао је одговорност приликом преношења сребра и других драгоцености у Дубровник.[16] Смил је био међу оном Вуковом властелом која је ковала и сопствени новац. На основу хронолошке одреднице једног надгробног натписа, сасвим је могуће да се челник Манко, непознат у другим изворима, налазио у служби краља Вукашина.[17] У организацији државне управе области браће Драгаш, такође су се налазили челници, и то Станислав и Теријан. За челника Радослава, који је умро као монах Јован, 18. октобра непознате године, сахрањеног у цркви Јована Петече, у селу Црколезу на Косову,

9 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 115; Р.Михаљчић, *Ставилац,* Прошлост и на-родно сећање, 246.

10 Р.Михаљчић, *исто,* 249-250.

11 *Исто,246.*

12 С.Новаковић, *Византијски чинови и титуле,* 196; К.Јиречек. *Историја Срба* II, 361.

13 М.Благојевић, *Државна управа*, 245.

14 *Исто,229*.

15 Видети одељке о овој властели.

16 М.Благојевић, *исто,* 228.

17 Видети одељак о Манку.

не може се утврдити када је живео и да ли је био у служби српског цара или неког обласног господара.

На крају XIV века, јавља се у устројству дворова неких обласних господара титула двородржице , која је означавала функцију управника двора. Први помен је у повељи Александара Асена Дубровчанима из 1368. године, где је споменут Раиче двородржица ,[19] Ова титула била је присутна и у уређењу Серске државе. Следеће 1369. године, приликом потврђивања поседа манастиру Св. Арханђела код Габрова, деспот Јован Угљеша је наредио да нико не сме узнемиравати манастирске поседе, ни двородржица , ни пронијар, ни дворанин, нити било која друга власт.[20]

Титула кнеза у рангу властеле потчињене обласним господарима среће се само у области браће Драгаш, где је забележено да су је носили Киријак и Кол.[21]

Функција логотета као старешине канцеларије или писара била је константно заступљена у организацији државне управе, још од времена цара Душана.[22] Слабљење централне власти условило је осамостаљивање најкрупније властеле, што се огледало и у формирању посебних канцеларија независних од царске. Тако је краљ Вукашин имао свог логотета Косана, а потом Братослава, док се у служби деспота Јована Угљеше налазио логотет Мелик.[23] Кнез Лазар високо је уздигао достојанство логотета, тако да је у његовој држави то звање носио Ненада, који је био значајан властелин. Титула логотета била је присутна код све обласне господе.

На челу градске управе налазио се кефалија. Функција која је преузета из византијског наслеђа за време краља Милутина, а распрострањена за владавине цара Душана, била је у управном систему држава обласних господара веома распрострањена . Своју власт кефалије су вршиле над самим градом и његовом околином и представљали су најзначајнији облик локалне административне власти.[25] Њих су постављали владари и обласни господари, којима су били директно потчињени. Кефалије су имале судске надлежности , као и војна овлашћења везана за команду града, градобљуденије , организовање стража, безбедност главних саобраћајница , обезбеђивање пратње трговцима и сузбијање разбојништава.[26] У оквир њихових надлежности спадала је и обавеза

18 С.Новаковић , *Византијски чинови и титуле,* 265-266.

19 Љ.Стојановић , *Повеље и писма* 1-1, 115.
20 С.Новаковић , *Законски споменици ,* 751; М.Благојевић , *исто,* 205.
21 С. Новаковић ,исто,513.
22 С.Новаковић , *Византијски чинови и титуле,* 259; К. Јиречек , *Историја Срба* 11,23.
23 С.Станојевић *,Дијак, Граматик, Нотар, Канцелар, Номик, Логотет.* Студије о српској дипломатици , Глас СКА 106(1923)88.
24 С.Новаковић , *Византијски чинови и тишуле,* 266; М.Благојевић *,Државна упрана ,* 246.
25 Т.Тарановски , *Историја права* I, 202.
26 М.Благојевић *,Државна управа ,* 255-260; Лексикон српског средњег века, *Кефалија ,* 293-295 (М.Благојевић).

градозиданија која је нарочито дошла до изражаја у време интензивирања урбане градитељске делатности непосредно уочи доласка Турака.

Присуство кефалија у већини држава обласних господара сведочи о значају ове функције, али је она само местимично покривала територије држава обласних господара, јер је њена распрострањеност првенствено зависила од развијености привреде и друштвених односа у одређеној регији.[27] Кефалије су прво укинуте у крајевима који су доспели под непосредну турску власт, на југу некадашњег Царства, после 1395. године, док се на некадашњој територији Вука Бранковића и после његове смрти јављају кефалије. За разлику од области Вукових наследника, у држави Лазаревића, ингеренције кефалија постепено преузимају новостворене установе власти, створене реформом деспота Стефана Лазаревића.

Носиоци војводске титуле припадали су највишем кругу војничког племства и у војним питањима имали су велике ингеренције. Војводе су представљале заповеднике војске или неког њеног дела. О значају војводске титуле најсликовитије сведочи 129. члан Душановог законика према коме се војводама, као војсковођама морају сви покоравати, као и владару: „На војсци, на всакој, да обладају војводе колико и цар, што реку да се чује. Ако ли их кто пречује у чему, да јест този осужденије, које и онемзи који су на војсци, да им суде војводе, и ин никто."[30] У доба обласних господара ову високу титулу носила је многа властела. Војводе су у овом периоду доживеле велики уплив и у послове локалне управе. Трага о својој материјалној имућности, војводе су оставиле многоброј-ним донацијама манастирима или ктиторском делатношћу, као што је случај са војводама кнеза Лазара, Црепом Вукославићем, Николом Зојићем, Новаком Белоцрквићем и Обрадом Драгосаљићем, или војводом Дмитром, властелином господина Константина Драгаша.[32] Њихова вој-ничка улога била је одлучујућа у чувању државе, организовању одбране граница и отпору Турцима. Са друге стране, контрола над војском и велика моћ која је била концентрисана у рукама војвода у одлучујућим тренуцима, носила је и опасност која се испољила у превратничким догађајима с краја XIV века. Најбољи пример за то представљају завере и неверства одређене властеле, као што је био случај са Обрадом Драгосаљићем, Николом Зојићем и Новаком Белоцрквићем.

Серска држава носила је својом организацијом и византијском традицијом коју је задржала и специфичности у виду посебних титула које су опстале, али и делимично изгубиле свој првобитни значај. Титуле ве-

27 М.Благојевић, *Државна управа,* 287.
28 Видети нап. 76.
29 КЈиречек, *Историја Срба* II, 22; С.Новаковић, *Византијски чинови и титуле,* 198.
30 *Душанов законик,* чл. 129.
31 М.Благојевић, *исто,* 288-289.
32 Видети одељке о овој властели.

ликог доместика, великог папије, протостратора и великог примикирија, уз функције васељенских судија, остале су везане само за ову област. Поред функције кефалије, коју су поред Грка обављали и Срби, забележено је да су Срби носили и византијска достојанства. Тако је Станиша имао звање протостратора. С обзиром да је Сер био политички центар државе и резиденцијално место, где се налазио двор прво царице Јелене, а потом деспота Јована Угљеше, кефалија града Сера није имао намесничку улогу посредника између локалне и централне власти.

Титуле властеле из доба премоћи обласних господара остале су као сведочанство уређења самих држава, као и хијерархијске лествице властеоских звања и дужности које су из њих произилазиле.

КАНЦЕЛАРИЈЕ

Током раздобља постојања и превласти обласних господара, на тлу некадашњег обимног државног организма Српског царства, функционисање администрације самих области било је регулисано преношењем познатих, наслеђених управних модела и институција. Слика о постајању и деловању канцеларија и писарница при дворовима обласне господе предодређена је сачуваним изворима, али се поставља питање устројства нижих, властеоских инстанци у оквирима области њихових сизерена. Услед неуједначености сачуваних података и врста извора, нисмо у стању да у потпуности сагледамо слику организације и деловања властеоске администрације. Сасвим је јасно да су обласни господари који су својим областима придодавали све функције државе преузимали и неопходну институцију канцеларије како би могли обављати политичку, правну, па и економску комуникацију са суседима, поданицима и удаљеним трговачким центрима, какав је био Дубровник. Издавање било каквих докумената и повеља, као и слање писама, није било могуће без постојања организованих канцеларија које су обласни господари са свим прерогативима државне власти имали.[1] На челу канцеларија обласних господара налазили су се логотети. Касније се у неким повељама они називају дијацима.[2]

Материјална потврда да је крупна властела потчињена обласним господарима имала своје независне канцеларије не постоји. У том смислу, мало је вероватно, с обзиром да није сачувана ниједна исправа, ниједан документ који је издала нека нижа властеоска инстанца од сизеренске-обласног господара, да су велможе имале своје канцеларије. Доказ за такву тврдњу представљају сачуване исправе обласних господара којима они потврђују дарове својих вазала различитим манастирима. Стабилност, устројство и организација држава обласних господара, као и

[1] С.Станојевић, *Канцеларије,* Студије о српској дипломатици XVIII, Глас СКА 156 (1933)56-57.
[2] *Исто.*

њихов однос према вазалима, огледали су се и кроз издавање исправа. Политичке и економске прилике које су диктирале опстанак тих области утицале су и на однос одређене властеле према својим господарима. Постизање извесне аутономности у оквирима области својих господара извесна властела је углавном овековечила ковањем сопственог новца, мада је то карактеристика само одређеног уског временског периода и одређених области. Постојање канцеларија неке властеле-вазала, услед непостојања података, ограничава се само доменом претпоставки које би своје назнаке могле имати у посредном сведочењу неких извора. Неколико сачуваних података у одређеним пословним документима и писмима, дају наговештаје да је и понеки властелин одређених обласних господара имао свог писара-дијака, или канцеларију. Како су те канцеларије изгледале, уколико су постојале, колико су биле зависне у односу на централне, сизеренске тешко је рећи на основу неколико сачуваних фрагментарних података.

У време када је децентрализација Српског царства већ била поодмакла, осим канцеларија обласне господе сизерена, нема вести и о канцеларијама њихове властеле. Први посредни подаци спадају у осму деценију XIV века и везани су за конавоског кефалију Обрада Зорку који се налазио у служби жупана Николе Алтомановића, и представљао је једног од његових најзначајнијих властелина. И поред тога што је био жупанов вазал, Обрад Зорка је доста самостално поступао у односима са Дубровником у време рата између Дубровачке општине и жупана Николе.[3] Обрад је имао извесну дипломатску мудрост коју је користио док се налазио на месту кефалије Конавала, што се могло видети и из преговора о примирју између њега и Дубровчана 1371. и 1372. године.[4] У току рата 1371. године, док су се водили преговори о миру између Дубровника и Николе Алтомановића, Обрад Зорка је тражио да се између њега лично и Дубровачке Републике склопи сепаратно примирје. У дубровачким документима су сачувани подаци о слању поклисара Обраду, маја 1371. године, као и о условима примирја.[5] Преговори нису довршени услед приближавања војске краља Вукашина која је кренула у никад извршени поход против Николе Алтомановића. Да ли је приликом ових преговора о сепа-ратном примирју Обрад Зорка водио разговоре са дубровачким поклисарем само усмено, или је постојала и писмена комуникација преко кефалијине канцеларије, није остало забележено. Већ следеће, 1372. го-дине, Обрад је у Дубровник изаслао своје људе поново нудећи примирје, које је овог пута и остварено. Може се претпоставити да је конавоски ке-

[3] Видети одељак о Обраду Зорки, властелину Николе Алтомановића.

4 *Monumenta Ragusina* IV, 124; К.Јиречек, *Српски цар Урош,* 379; М.Динић, *О Николи Алтомановићу,* 18-19.

5 *Monumenta Ragusina* IV, 124; Ј.Тадић, *Писма и упутства,* I 225-226.

фалија Обрад ипак имао канцеларију јер се у једном писму Дубровчана од 10. фебруара 1372. од њега тражи да им пошаље једну повељу печаћену његовим печатом.[6] На основу вести из дубровачког писма и њиховог захтева да пошаље печаћену исправу може се претпоставити да је Обрад своје дипломатске и политичке везе ван области жупана-Николе могао одржавати писменим путем преко своје канцеларије, која је била независна од канцеларије његовог сизерена.

Кнез Лазар је у својој области водио сасвим јасну унутрашњу политику. Као што је била уобичајена пракса код свих обласних господара, тако је и у области кнеза Лазара уочљиво да нико од његове властеле није издавао своје повеље. За његовог живота, као посебан обласни гос-подар, Вук Бранковић је самостално издавао своје повеље, исто тако као што је аутономно водио своју емисиону и новчану политику.[7] У истом пе-риоду, јасно је да је своју канцеларију имао и други зет кнеза Лазара, Ђурађ II Страцимировић Балшић, који је такође самостално издавао повеље и новац.[8] С друге стране, још један Лазарев зет, челник Муса, није градио своју самосталност као други. Иако је у време Царства био властеоски више рангиран од Лазара, челник Муса је по распаду државе Немањића и стварања области кнеза Лазара постао његов вазал. У том смислу, уклопио се у организацију његове области тако да није издавао повеље нити је имао своју канцеларију. Његове дарове светогорском манстиру Св. Пантелејмону из 1381. године, потврдио је кнез Лазар.[9] Лазарев властелин Никола Зојић, који је са својим поседима у рудничкој об-ласти представљао једног од најзначајнијих вазала и кнежевих сро-дника,[10] за време Лазареве владавине није покушавао, према сачуваним изворима, да се осамостали и супротстави кнезу. У годинама после Ко-сова, његова делатност изашла је из вазалних оквира према Лазаре-вићима. Зојић преузима прерогативе обласног господара и у том смислу се намеће питање постојања његове канцеларије у посткосовском пери-оду. Сачувано је писмо Дубровчана од 1. октобра 1397. које, поред тога што сведочи о политичкој моћи, снази Николе Зојића и његовим добрим односима са Турцима и Дубровчанима, наговештава и постојање некакве канцеларије.[11] Питање да ли је комуникација Николе Зојића са Дубровником била одржавана у виду обостране кореспонденције и да ли је Зојић тада преузимајући прерогативе обласног господара, створио и своју канцеларију, остаје без конкретног одговора и само у домену хипотезе.

[6] С.Станојевић, *Печат,* Студије о српској дипломатици XVI, Глас СКА 132 (1928) 24, нап. 6.

[7] С. Станојевић, *Канцеларије,* 56; С.Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на но-
вац других обласних господара,* 187.

8 С.Димитријевић, *исто,* 189.

9 С.Новаковић, *Законски споменици,* 516.

[10] Видети одељак о Николи Зојићу.

11 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 252.

Са становишта одржавања чврсте централне власти какву су об-ласни господари имали у својим областима, стварање канцеларија властеле-вазала, створило би предуслове за разуђивање и слабљење власти, што сизерени нису допуштали. У области Вука Бранковића, и поред либералне монетарне политике коју је водио Вук, његови вазали нису самостално издавали повеље, нити су имали канцеларије. Недоумице око постојања канцеларије његове властеле пружа вест из дубровачких докумената. Вуков властелин, челник Смил је 1395. године, када је у Дубровник преносио драгоцености Вука Бранковића, Дубровчанима морао издати „лист", као потврду да су примили од Смила Вуково сребро.[12] Тај лист „уписа његов (Смилов) логофет Стефан и челниковим печатом печати како и ми си лист нашом печатио печатисмо..."[13] Исти поступак са издавањем документа и печаћењем, поновљен је четири месеца касније, 30. маја, са истим учесницима, челником Смилом, логотетом Стефаном и Дубровчанима.[14] С обзиром да је реч била о послу који се тицао искључиво Вука Бранковића, извесно је да је Вук, са челником Смилом који је преносио господареве личне породичне драгоцености, послао и свог логотета који је о томе сачинио документ односно потврду.[15] Стефан је, дакле, био логотет Вука Бранковића, а не, како би на први поглед изгледало, челника Смила.

Изгледа да је канцеларија углавном била привилегија само господара. На тај начин, радом једне, централне канцеларије, државна политика, уговори, издавање разрешница рачуна[16] и контакти ван државне области, одвијали су се преко господареве канцеларије на чијем се челу по традицији налазио логотет.[17] Реалну слику времена о коме је реч, пружају разрешнице рачуна, којима се одређеним људима издавала потврда да немају никаквих дуговања. Разноврсност формалних обележја тих разрешница је толико различита да верно осликава конфузно време обележено превирањима.[18]

12 Љ.Стојановић, *Повеље и писма* 1-1, 142-143.
13 *Исто.*
14 *Исто,* 143-144.
15 Видети одељке о челнику Смилу и Стефану логотету, вазалима Вукова Бранковића.
16 С.Ћирковић, *Осумњичене повеље* 140-141,145.
17 С. Станојевић, *Канцеларије,* 57; М.Благојевић, *Државна управа,* 167-186; видети поглавље Титуле.
18 С.Ћирковић, *Осумњичене повеље,* 145.

ВЛАСТЕЛА И ЦРКВА

Уз властелу, улога Цркве и њених представника, као посебног сталежа у средњовековном друштву, била је свеприсутна и веома значајна. Средњи век је како на Западу, тако и на Истоку, самим тим и на тлу средњовековних српских држава, био обележен јаким утицајем Цркве у друштву и њеним пружањем упоришта највишој световној власти. У зависности од услова и политичких околности, улога Цркве је добијала више или мање на значају, али је она увек постојала. Симбиоза властео-ског и црквеног слоја друштва огледала се на више начина.

Један од видова духовне преданости властеле чинила је ктиторска делатност, која је у периоду превласти обласних господара, уз побожност свакако, била одраз њихове економске снаге и материјалног богатства. Величина, раскош и уметничка вредност задужбина и у њима насликаних живописа били су део властеоске традиције још из доба Немањића. Да-рови манастирима у виду цркви, села, засеока, поседа или прилога у виду новца, стоке или других добара, употпуњавају слику властеоског богатства, њихове дарежљивости за спас душе и уопште духовне климе елитног социјалног слоја средњовековних српских држава.

Ктиторска делатност властеле српских обласних господара није била уједначена. Разлике између северних области у којима се изнедрила моравска градитељска школа и јужних које су већ после битке на Марици 1371. године ушле у атар Отоманске империје, више су него очигледне. Нека је властела своју ктиторску делатност остваривала само кроз обдаривање већ постојећих цркава и манастира, нарочито светогорских, док је друга подизала сопствене задужбине у зависности од политичких околности и економских могућности. Властела је своје задужбине дизала под покровитељством својих сизерена, обласних господара. Најснажнији полет градитељства и духовне уметности с краја XIV века, свакако је остварен у области кнеза Лазара. Неке од задужбина нису остале сачуване, већ је остао само њихов спомен у писаним историјским изворима. С друге стране, у неким сачуваним црквеним здањима тог периода, живопис је

потпуно или делимично оштећен, тако да се прави ктитори и њихови световни патрони не могу позитивно идентификовати међу постојећом властелом.[1] Властела других обласних господара оставила је мало трага о себи у виду црквених споменика.

Подршка коју је Црква пружала властели обезбеђивала је благослов и политичко-идеолошку подлогу власти, док су многи дарови и иметак који је Црква стицала поклонима властеле њој омогућавали ширење економског богатства и сходно томе утицаја. Повезивање властеле обласних господара са црквеним круговима било је обострано нужно, али су из тих односа произилазили и одређени проблеми. Проблеми су настајали услед небриге око појединих дарованих цркви или добара и њиховог правног статуса. Такви случајеви често су се решавали у дугогодишњим правним споровима. Духовна сатисфакција била је веома битна ктиторима храмова. Они су спомињани при службама, обредима и празницима, а обављане су и молитве за спас њихових душа. Под одређеним околностима, властела-ктитори стицали су право на физичка уточишта у манастирима у виду азила. Ктитори су имали право, као оснивачи манастира или цркви, да у свом манастиру постављају игумане, као што су уз њих и чланови њихових породица имали право на гроб у манастирској цркви.[3]

Поред задужбина обласних господара, које нам пружају значајне историјске податке о њиховим симболима власти, владарске идеологије и прерогатива које су преузимали, цркве и манастири које су подизали њихови вазали такође представљају вредан материјални извор из кога можемо сазнати различите податке о властели-ктиторима. Географски положај храмова пружа податке о областима у којима су се налазили поседи властеле-ктитора. Са фреско композиција у црквама, које су речит извор о односу властеле према сизеренима, можемо видети како су одређени властелини изгледали, каква су знамења имали, какву су одежду носили и да ли су евентуално имали порода. За неке ктиторе властеоских задужбина из периода обласних господара можемо одредити ком су господару били потчињени, док за друге то наслућујемо, или их чак историјски не можемо идентификовати.

Спомен властеле непознате у писаним или другим изворима сачуван је у цркви Преображења у манастиру Зрзе западно о Трескавца код При-лепа. Баштинска црква монаха Германа, подигнута још за време цара Душана, сведочанство је породичне традиције ктитора храма. Монах Герман, претходно Душанов велможа, имао је сина Хајка, који је након напуштања световног живота понео име Харитон. Харитон је умро током

1 Такав је случај са црквом Рамаћом, видети М.Шуица, *Завера властеле,* 20-22.

2 Н. Марковић, *Ктитори, њихове дужности и права,* Прилози КЈИФ 5 (1925), 116; Р. Грујић, *Светогорски азили,* 65-96.

3 Н. Марковић, Ктитори, 112-115.

4 И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 178-179; В. Ђурић, *Византијске фреске,* 85.

седме деценије XIV века. Његови синови Пријеза и Прибил су заједно са мајком 1368/69. године, у време краља Вукашина осликали припрату цркве у којој је Харитон сахрањен. Локација цркве упућује на то да су они припадали властели краља Вукашина. Световна имена Прибила и Пријезде, карактеристична за рашке крајеве, могу упутити на корене ове властеоске породице.[5] Након замонашења, Пријезда и Прибил су пос-тали значајне личности, митрополит Јован и јеромонах Макарије.[6]

У исту временску епоху и обласну територију спада и црква Св. Ђорђа у Речанима код Призрена, задужбина непознатог властелина.[7] На основу фрагментарног надгробног натписа кружног облика, зна се да је у цркви сахрањен непознати војвода који је умро 23. децембра 1370.[8] Да је непознати војвода био ктитор храма може се видети из податка да је црква посвећена светом ратнику, што је био православни обичај код припадника војног племства. Судећи по датуму смрти непознатог војводе, сасвим је реално претпоставити да је био у служби краља Вукашина, на чијој се територији црква Св. Ђорђа налазила.

У области краља Вукашина, на острву Мали Град на Преспанском језеру, остала је сачувана још једна властеоска задужбина. То је Богородичина црква коју је на месту старе поново изградио кесар Новак. У грчком натпису из 1368/69. јасно се спомиње кесар Новак као вазал краља Вукашина.[11] Новак је представљен у одори са знаковима кесарског достојанства.[12]

На левој обали реке Треске, северно од Андреашовог манастира налази се Богородичина црква манастира Матке. Још је остало неразјашњено ко је био ктитор овог здања.[13] По стилу, црква је подигнута у другој половини XIV века, до 1371. године. У цркви је нађен надгробни натпис на коме се спомиње извесна Марија Велислава која је умрла 28. септембра 1372, па се претпоставља да је ова властелинка била један од ктитора.[14]

У цркви Богородице Перивлепте, на обали Охридског језера, сахрањен је Остоја Рајаковић, који је умро 1379. године. Поред надгробног натписа, сачувана је и фреска у аркосолију изнад његовог гроба у прип-рати цркве. На фресци је верно приказан овај по свему судећи рано пре-минули властелин.[15] Најупечатљивији детаљ на овој фресци је

5 В. Ђурић, *Византијске фреске,* 85.

6 И.Ђорђевић, *исто,* 178-179.

7 И.Ђорђевић, *исто,* 179; В. Ђурић, *исто,* 76.

8 Г.Томовић, *Морфологија,* 76; Љ.Стојановић, *Записи и натписи* 1,44, бр. 131.

9 И.Ђорђевић, *исто,* 179.

10 И.Ђорђевић, *Зидно сликарство,* 177; КЂурић, *Византијске фреске,* 88.

1 И.Ђорђевић, *исто.*

12 Ј.Ковачевић, *Средњовековна ношња,* 56.

В И.Ђорђевић, *исто,* 189.

14 Г.Томовић, *Морфологија,* 79.

15 В. Ђурић, *Византијске фреске,* 90; Ц.Грозданов, *Охридско сликарство,* 153.

властелинска одећа. Његове хаљине су кројене по западњачком обичају и представљају једну целину.[16] Интересантан је и појас који у металним ромбовима садржи људске главе. На основу изгледа одеће и самог надгробног натписа Остоје Рајаковића, изнете су претпоставке о његовом пореклу из западних српских области, Захумља.

Из области браће Драгаш, сачувано је више помена о различитим задужбинама или даровима њихове властеле. Браћа Драгаш су манастиру Св. Пантелејмону поклонила цркву Св. Стефана задужбину кнеза Киријака, затим Св. Николу, цркву неког Драгуша, Св. Николу Колешинову, Св. Петку Проданову, Богородицу Пречисту, Ксенову и цркву Јована Претече Робанову.[18] Константинов сродник војвода Дмитар саградио је у Штипу храм Св. Вазнесења, док је челник Станислав подигао цркву Св. Василија коју је поклонио Хиландару.[19]

За време владавине кнеза Лазара, манастиру Св. Пантелејмону, своју цркву Св. Николе на Лабу приложио је Лазарев зет, челник Муса, о чему је кнез 1381. године издао исправу.[20] У Моравској Србији био је распрострањен култ Богородичиног Ваведења коме су били посвећени многи властеоски храмови. Један од њих била је и црква коју је у поткопаоничком крају у области Расине подигао загонетни монах Доротеј са својим сином Данилом, будућим патријархом.[21] Истом култу била је посвећена и задужбина Обрада Драгосаљића у Кукњу у брвеничкој жупи. Једно од најзначајнијих здања посвећених Богородичином Ваведењу свакако је задужбинска црква Стефана и Лазара Мусића у Новој Павлици. У цркви су веома верно живописани портрети браће, при чему је Лазар нас-ликан са леве, а Стефан са десне стране што би говорило у прилог приоритета старијег брата. Разлика је и у натписима изнад фресака. Док изнад Стефановог портрета стоји пун ктиторски натпис, изнад Лазаревог лика налази се скроман натпис: „Господин Лазар брат господина Стефана".[23] Разлика између браће осликана је и на ношњи. Док је Лазарева одора орнаментисана само квадратима танког лишћа, дотле је Стефанова хаљина украшена двоглавим орловима у аздијама.[24] Приликом археолошких радова у новопавличкој цркви откривени су и гробови Лазара и Стефана који су оријентисани према фресци.[25] На основу антрополош-

16 Ц.Грозданов, *исто,* 154; Ј.Ковачевић, *Средњовековна ношња,* 58.
17 *Исто;* К.Јиречек, *Историја Срба* I, 147, нап. 15.
18 С.Новаковић, *Законски споменици,513;* Р.Грујић, *Руска властелинства,* 61-62.
19 С.Новаковић, *исто,* 452-453; 754-758.
20 *Исто,516.*
21 С.Новаковић, *Законски споменици,* 763; В.Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Бранковић,* ЗЛУМС 26 (1990) 19.
22 Видети рдељак о Стефану Мусићу.
23 С. Милојевић, *Мусићи,* 32.
24 Ј.Ковачевић, *Средњовековна ношња,* 62.
25 Ж.Микић, *Скелетни остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића, у* књизи А.Јуришић, *Нова Павлица.* Београд 1991, 105-111.

ких истраживања, изграђена је оквирна слика о грађи Стефана и Лазара, али је о узроцима њихове смрти било тешко дати стручну процену.

Богородичина црква манастира Велуће, по свој прилици је такође била посвећена празнику Богородичиног Ваведења.[26] Проблем идентификовања властелинке-ктитора задужбине и даље остаје отворен, мада је извесно да се ради о властелинки која је храм зидала под покровитељством кнеза Лазара. У припрати цркве остала су сачувана четири портрета, вероватно властелинкиних синова Оливера, Дејана, Братана и Константина, који су вероватно погинули у Косовској бици.[27] Овој четво-рици властелина досликани су крстови у рукама, што би могло да све-дочи о њиховој заједничкој погибији.

Властелин кнеза Лазара, Цреп Вукославић, по свему судећи био је ктитор цркве Преображења, манастира Сисојевца, који својим димензијама и архитектуром сведочи о имућнијем ктитору, што се нажалост због оштећености живописа не може потврдити.[28]

Једна од властеоских задужбина с краја XIV века, која у себи крије највише неразјашњених питања је црква Св. Николе у селу Рамаћи, подно планине Рудник.[29] Идентификација ктитора ове цркве, једног монаха са сином и једног властелина, вероватно браће, с обзиром да натписи нису сачувани, остала је без одговора. Кључно питање око кога су се спорили историчари уметности, да ли су на северном делу западног зида представљени кнегиња Милица и кнез Лазар или Стефан, или су на тим фрескама представљени Никола Зојић и његова жена Видослава, остаје отворено због оштећености живописа. Уколико би овај сизеренски пар представљао Николу Зојића и његову жену Видославу, то би говорило о великим променама у северним деловима области Лазаревића после Косовске битке.[30]

26 Б.Тодић, *Прилог бољем познавању најстарије историје Велућа,* Саопштења XX-XXI (1988/89) 67-76.
27 Видети одељке о овој Лазаревој властели.
28 В. Ристић, *О постанку цркве манастира Сисојевац и њеном ктитору,* Саопштења XXIX *(1997)* 97-105.
29 Питање ктиторства и владарских портрета представљених у овој цркви већ дуго време отворено је у стручној полемици. Пострјала су различита мишљења о томе ко је заправо представљен на месту сизерена према којима су ктитори Рамаће заснивали свој вазални однос: М.Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку,* Београд 1975, 302; Д.Михајловић, *Црква у Рамаћи - нови споменик сликарсшва Моравске школе,* Саопштења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС I (1956) 147-155; Б.Кнежевић, *Црква у селу Рамаћи,* ЗЛУМС4 (1968) 119-1666; М.Пурковић, *Загонетни портре у цркви Св. Николе у Рамаћи,* Зборник Удружења српских писаца и уметника у иностранству, књига I, Лондон 1973, 51-52. В. Ђурић, *Моравско сликарство,* Београд 1968; В.Ђурић, *Византијске фреске.* Беофад 1974; Г.Бабић, *О портретима у Рамаћи и једном виду инвесшиуре владара,* ЗЛУМС 15 (1979) 151-176; Г.Бабић, В.Ђурић, *Полет уметности,* ИСН II, Београд 1982, И4-195; И.Живковић, *Копије фресака из Рамаће* (Г.Бабић), Београд 1986; В.Ђурић, *Друшшво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Бранковић,* ЗЛУМС 26 (1990) 13-46.
30 М.Шуица, *Завера властеле,* 20-22.

Из времена када је Вук Бранковић господарио Косовом, сачуван је живопис у цркви Ваведења Богородичиног у Липљану. Црква је подигнута пре 1331. године, али је осликавање цркве, судећи према стилским особинама, извршено седамдесетих-осамдесетих година XIV века.[31] Према мишљењу В. Ђурића, грчки натписи на фрескама представљају сведочанство о измирењу Српске и Цариградске патријаршије, што би датовање живописа сместило у период између 1375. и 1389. године.[32] Непознати ктитор је представљен како стоји испред Св. Николе.

Властела је приликом заснивања својих задужбина, ради њиховог нормалног живота и економије, прилагала дотичном манастиру или цркви извесна материјална добра. Она су се састојала углавном од села или других корисних поседа који су припадали ктиторовом властелинству. Да би дарови имали правну подлогу и снагу, била је потребна потврда врховне световне инстанце, у овом случају сизерена, односно обласног господара.[33] Тим поводом издаване су повеље које данас пружају значајна сведочанства о изгледу, обиму, врсти и богатству одређених црквених властелинстава, начину на који су настајала, као и о профилу дародаваца.

Док је богатија властела имала привилегију да оствари градњу задужбина, дотле је она мање имућна добијала могућност да својим материјалним прилозима у виду села или земљишних поседа манастирима, обезбеди своје место у духовној васељени.[34]

Даровање поседа и цркви манастирима могло је у неким случаје-вима да створи и проблеме који су се завршавали имовинско-правним споровима на господаревом суду. Један од таквих случајева био је више-годишњи судски спор између Црепа Вукославића, велможе кнеза Лазара и братства манастира Хиландара.[35] Приликом примања поклона, одређени манастир је том приликом преузимао и све ктиторске обавезе које су одређеној ктиторији припадале. У њих је спадало и савесно старање и брига над примљеним поклоном.[36] Нехатом или неумешним одржавањем овог поседа Хиландарци су запустили подложено им властелинство што је било основ правног спора за повраћај поклона Црепу Вукославићу. Након дугогодишње парнице, поклон је враћен дародавцу коначном пресудом кнеза Лазара, као световне инстанце и патријарха Јефрема, као духовне.[37] Повеља кнеза Лазара о овом спору посебно је значајна јер представља *transumptum*, с обзиром да преноси садржину и

[31] В. Ђурић, *Византијске фреске,* 83.
32 *Исто*.
33 В. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности,* 27; С.Радојчић, *Портрети српских владара,* 68.
34 Податке о оваквим даровима властеле налазимо у повељма обласних господара којима су потврђивали задужбине или дарове своје властеле.
35 Подробно о овом спору је писао, дипломатички рашчланио и читав правни процес реконструисао Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару.*
36 В. Марковић, *Ктитори,* 100-101.
37 Р.Михаљчић, *Прилог дипломатару,* 99-106.

ток спора из претходних седам исправа које су све изгубљене, сем оне из-дате 15. октобра 1360. Цреп Вукославић је даровао и манастир Лавру на Светој Гори, поклонивши јој неколико села из своје баштине о чему сведочи повеља кнеза Лазара из 1375/76. године, којом кнез потврђује вазалов поклон.[38]

Својим даровима светогорским и другим манастирима, обласни господари и њихова властела нису само куповали духовни мир и утврђивали своје место у хришћанској васељени, већ су дарови манастирима носили и своје практичне консеквенце. Сам чин даровања добара и ктиторство над црквама и манастирима Свете Горе, обезбеђивао је властели у одређе-ним, по живот опасним ситуацијама право азила у удаљеним областима полуострва Атоса.[39] До коришћења таквих права могло је доћи у периоду после Косовске битке, када је ситуација на тлу некадашњих српских држава била тешка и хаотична. Поред уточишта и могућности депоновања имовине у поклад које им је пружао град Дубровник,[40] властели-ктиторима било је омогућено прибежиште у светогорске обдарене ма-настире. Овакве привилегије град Дубровник пружао је првенствено неким обласним господарима као најзначајнијим политичким и еко-номским партнерима, а потом и њиховој пратњи и вазалима.[41] За евентуално прибежиште нарочито је припреман руски манастир Св. Пантелеј-мон. Властели ктиторима и донаторима пружала се могућност да у том манастиру живе такорећи световним животом. Од њих није изричито тражено да се замонаше, а манастир им је доживотно обезбеђивао адел-фате.[42] Лазаревићи и њихова властела у новонасталој прерасподели по-литичке моћи и времену које је наступило после Косовске битке, одредили су за свој азил манастир Св. Пантелејмона, због доминантног утицаја Вука Бранковића у манастиру Хиландару.[43]

Вишесложни односи између властеле обласних господара и Цркве били су, нарочито у периоду после великих прекретница, Маричке и Косовске битке, веома важан чинилац у прерасподели снага на тлу некадашње српске државе. Подршка Цркве била је обласним господарима од великог значаја, и у одређеним околностима обезбеђивала је идеолошку подлогу власти и преузимање немањићких традиција државотворности, као што је био случај код кнеза Лазара.

[38] С.Новаковић, *Законски споменици,* 495; Љ.Стојановић, *Цреп и Витомир,* 357; К.Јиречек, *Историја Срба* II, 382-383.
[39] Р.Грујић, *Светогорски азили* 70.
[40] *Исто,* 66; С.Ћирковић, *Поклад краља Вукашина,* ЗФФБ XIV-1 (1979) 153-163.
[41] Дубровчани су Вуку Бранковићу напоменули да је могао да добије азил у Дубровнику и да са собом поведе и своју властелу, Р.Грујић, *исто,* 66; Љ.Стојановић, *Повеље и Гшсма 1-1,* 140, бр. 143.
42 Р.Грујић, *Светогорски азили,* 76.
[43] *Исто,* 77-78.

РОДБИНСКЕ ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ГОСПОДАРА И ВЛАСТЕЛЕ

Политичко искуство средњовековног Запада и Византије, као један од битних темеља одбрамбених или ратничких савеза и гаранција појединачних интереса властеле, произвело је родбинско повезивање међу властеоским породицама. У такву политику са страним дворовима били су увучени још рашки жупани у XI веку, док је са Немањићима она дошла до пуног изражаја. Раздобље после нестанка државе Немањића носило је нове потребе за стварањем што чвршћих области којима је крупна властела управљала. У том правцу се огледао и њихов однос према вазалима или суседима, тако да је орођавање и даље остало један од главних видова обезбеђивања стабилног политичког окружења и утврђивања граница. На основу сачуваних извора није могуће саставити потпун мозаик породичног размрежавања обласних господара међу собом или са својим вазалима, али су остали сачувани неки подаци који сведоче о њиховим родбинским везама.

У домену овакве врсте политике, свакако је највише слуха и успеха имао кнез Лазар који је исплео разгранату мрежу родбинских веза са тада најзначајнијим обласним господарима и људима који су могли да утичу на извођење његове политике и безбедност државне области. Успостављање тих веза представљало је не само његову жељу, већ и реалну политичку потребу условљену положајем и значајем који је кнез Лазар у то доба уживао, као и претензијама које је гајио. У том смислу, кнез Лазар је своје кћери удао или за друге обласне господаре или за другу крупну властелу, стварајући зетове у читавом свом географском окружењу. Најстарију ћерку Мару удао је за Вука Бранковића, Јелену за Ђурђа II Страцимировића Балшића, Драгану за Александра, сина бугарског цара Шишмана, Теодору за Николу Горјанског млађег, мачванског бана и угарског палатина.[1] Његови зетови су били веома пажљиво

[1] О кћерима кнеза Лазара и његовим зетовима писао је подробно М.Пурковић, *Кћери кнеза Лазара,* Мелбурн 1957.

пробрани и представљали су значајне личности. Сваки зет понаособ био је известан кнежев ослонац у стратешки важним областима и потенцијални савезник у важним политичким играма и догађајима. Међу зетовима кнеза Лазара, само је један непосредно признавао његову врховну власт и био му је вазалски потчињен. То је био челник Муса, који је био ожењен Лазаревом сестром Драганом.[2] С друге стране, колико је поз-нато, Муса је био једини властелин из Лазареве државе с којим је кнез био овако блиско родбински повезан. Брак између Драгане и челника Мусе није био производ политичке рачунице и залог стварања Лазареве области, с обзиром да је склопљен пре него што је сам Лазар израстао у самосталног обласног господара и док је још обављао функцију ставиоца на двору цара Уроша. Ипак, овај брак је представљао значајан ослонац кнезу Лазару у долазећим догађајима. Челник Муса, од 1363. године гос-подар града и жупе Брвеник, био је значајна личност међу тадашњом властелом. Из брака челника Мусе и Драгане родила су се три сина. Најмлађи Јован постао је митрополит, док су друга два Стефан и Лазар (Лазар Мусић је добио име по свом ујаку) постала и пре Мусине смрти главно упориште власти кнеза Лазара у западним деловима његове об-ласти.[3] Значај и посебно тумачење родбинског односа кнеза Лазара према својим сестрићима, нарочито Стефану Мусићу, могло би проме-нити слику компактности Лазареве области и његовог уједначеног од-носа према својој властели. Повод за овакво размишљање пружа новац сачуван у четири врсте са натписом СТЕФАН. Растислав Марић је овај новац приписао Стефану Мусићу, а Србобран Милојевић је у својој про-сопографској студији о Мусићима прихватио овакво тумачење, с обзиром на родбинске везе и рудна богатства на Стефановој територији.[4] Ковање посебног властеоског новца у Лазаревој области било би преседан који би нарушио слику компактности монетарне емисионе политике кнеза Лазара и променио би досадашње мишљење о односу кнеза према поједи-ној својој властели. У прилог посебном статусу Мусића у оквирима Лаза-реве области, говорио би и живопис цркве Богородичиног Ваведења у Новој Павлици.[5] У ктиторском натпису Нове Павлице забележено је да је Стефан Мусић био „...син челника Мусе и госпође Драгане, сестре ве-ликаго и самодржавнаго господина Србљем и Подунављу светаго кнеза Лазара и хтитор светаго места сего".[6] Кнез Лазар није нигде у цркви при-казан у функцији сизерена, нити да посредује или благосиља овакав дар,

2 Видети одељак о челнику Муси.
3 Видети одељак о Стефану Мусићу и Лазару Мусићу.
4 Р.Марић, *Студије из српске дипломатике,* 98, нап. 110; С.Милојевић, *Мусићи,* 29-30; видети поглавље Материјални ослонци властеле.
5 Видети поглавље Властела и Црква.
6 Љ. Стојановић, *Записи и натписи* ВИ, 95, бр. 10028; Ђ.Трифуновић, *Српски сред-њовековни списи о кнезу Лазару,* 60.

као што је то био обичај у другим задужбинама. Нажалост, није сачувана оснивачка повеља овог манастира на основу које бисмо могли подробније сагледати однос кнеза Лазара и његовог сестрића. Мусићи су самостално комуницирали са Дубровачком Републиком, о чему су сачувани и подаци у документима.[7]

Све претпоставке које се тичу статуса Мусића и њиховог односа према ујаку, остају само предмет размишљања и покушај сагледавања проблема из другачијег угла, на основу сачуваних извора. Лазарева вр-ховна власт, као ни међусобна рођачка привржености не доводе се у питање јер су они више пута потврђени у изворима, а коначно се и потврдили у заједничкој погибији на Косову 1389. године. Приликом преношења Лазаревог тела са Косова у Раваницу, тело погинулог кнеза, заноћило је у цркви Богородичиног Ваведења у Новој Павлици поред гробова његових сестрића, Стефана и Лазара, о чему је сведочио и патријарх Данило III.[8]

Посебан однос кнез Лазар је, према сачуваним изворима, градио са још једним својим властелином. Реч је о Црепу Вукославићу, велможи који је потицао из властеоских кругова оформљених још за време цара Душана.[9] Наследивши свог оца на баштинским поседима лоцираним око Петруса, Цреп Вукославић је израстао у, за кнеза Лазара, веома важног властелина-крајишника, који је обезбеђивао источну границу Лазареве области. У односу кнеза Лазара и Црепа Вукославића уочава се посебан привржен пријатељски, готово сроднички тон којим се кнез обраћа свом вазалу. У већ спомињаној повељи о спору војводе Црепа са манастиром Хиландаром из 1379/80. године, кнез Лазар се обраћа Црепу називајући га „братом".[10] У средњовековној етикецији, овај епитет не треба схватати дословно, јер кнез Лазар тако назива и свога зета челника Мусу. У изворима остаје без одговора питање да ли је и на који начин Цреп Вукославић био родбински повезан са својим сизереном. Област Петруског крајишта којим је војвода Цреп управљао била је за кнеза Лазара од стратешког значаја, те је могуће да је кнез Лазар са њим градио однос заснован на сродству, као што је био случај и са војводом Николом Зо-јићем, господаром рудничког краја, такође изузетно важне северне регије Лазареве државе. Обраћање кнеза Лазара свом властелину Црепу, именујући га „братом", свакако упућује на изузетно близак, привржен, однос који се уосталом и осведочио у боју Црепа и Витомира са Турцима на Дубравници.

7 М.Динић, *Одлуке* II, 429, 450; С. Милојевић, *Мусићи,* 29.
8 Ђ.Трифуновић, *исто,* 62-63.
9 Видети одељак о Црепу Вукославићу.
10 Р.Михаљчић, Прилог дипломатару, 105.
11 Р.Михаљчић, *Кнез Лазар,* 109.

Сачуван је још један податак о сродницима кнеза Лазара. Реч је о војводи Николи Зојићу и његовој жени Видослави. У повељи кнегиње Милице, тада већ монахиње Евгеније и њених синова Стефана и Вука, назначено је да су војвода Никола „и подружје его Видослава, сродница наша", приложили цркву Св. Николе у Сребрници Рудничкој, манастиру Св. Пантелејмону.[12] Ко је била Видослава и на који начин је била у родбинским везама са кнегињом Милицом на основу сачуваних извора није могуће утврдити. Везујући Николу Зојића за своју породицу, кнез Лазар је за свога живота себи осигурао власт на до тада политички трусном подручју планине Рудник која је била од кључног значаја с обзиром на геостратешки положај, рударску производњу и ковницу новца која се ту налазила. Могуће је да је овај брак остварен након слома жупана Николе Алтомановића, када је кнез Лазар заокруживао своју област и учвршћивао власт. Десет година после Лазареве погибије, Никола Зојић и Новак Белоцрквић сковали су заверу против кнеза Стефана Лазаревића. Након неуспеха завере, Новак је погубљен, а Никола Зојић, који се затворио у тврђаву Островицу на Руднику, где се са читавом породицом одрекао световног живота, био је поштеђен. Можда је при одлуци кнеза Стефана да поштеди Николу Зојића кључну улогу одиграо сроднички однос у коме су Лазаревићи и Зојић били преко Николине жене Видославе.

У сродству са кнезом Лазаром био је и Иваниш, унук деспота Иваниша, син Алтоманов. О Иванишевом сродству са кнезом Лазаром сазнајемо из натписа са његове надгробне плоче у манастиру Дечанима.[13] На натпису је остало уклесано да је Иваниш био анепсеј кнеза Лазара. Ни на овом месту немамо чврсте путоказе о каквој врсти сродства је овде реч. Анепсеј је била ознака не само за синовца, већ и за нећака или какво друго сродство. Према мишљењу Владимира Ћоровића, кнез Лазар није био у директном сродству са Иванишем, већ је у сроднички однос са њим дошао преко своје жене, кнегиње Милице. Иванишево високо властеоско порекло, с обзиром да је његов деда носио деспотску титулу у време цара Душана, а да га је сам цар називао „родитељем царства ми", могло је сакако бити од користи кнезу Лазару. Тачан датум смрти Иваниша, Лазаревог сестрића, није остао забележен.

У историјским изворима остало је забележено да су и Драгаши били родбински повезани са једним од својих вазала. У повељи којом је 1379. године Константин Драгаш потврдио неке поседе Хиландару, спомиње се као војвода Дмитар, „као всесрдачни сродник и брат господства ми".[15] Није остало забележено на који начин је војвода Дмитар постао члан породице господина Константина Драгаша, односно којом његовом рођаком се оженио.

12 С.Новаковић, *Законски споменици,* 519.

13 Љ.Стојановић, *Записи и натписи,* 55, бр. 174.

14 В.Ћоровић, *Стари српски записи и натписи,* 22.

15 С.Новаковић, *Законски споменици,* 456.

На надгробном натпису сачуваном уз фреску Остоје Рајаковића у цркви Богородице Перивлепте на Охриду, остали су забележени подаци о родбинским везама овог властелина који је умро 1379. године. Натпис говори да је Остоја Рајаковић био „сродник краља Марка, зет жупана Ропе..."[16] Када је остварено родбинско повезивање Остоје Рајаковића са жупаном Андријом Гропом није познато. Вероватно се Остоја Рајаковић оженио његовом ћерком после погибије краља Вукашина 1371. године, када је уосталом, Андрија Гропа израстао у обласног господара и када је загосподарио Охридом. Такође није познато ни у каквом је сродству Остоја био са краљем Марком. Ступањем у родбинске везе са Андријом Гропом, Остоја Рајаковић је вероватно тада ступио у вазални однос према тасту. О томе би сведочило и место на коме је сахрањен, које се тада налазило на територији Андрије Гропе.

Родбинско повезивање обласних господара са својом властелом-вазалима било је, као што се из неколико наведених сачуваних примера види, уобичајено. Вазали који су укључивани у породицу женидбеним везама, пажљиво су одабирани и својим положајем, значајем и утицајем, постајали су саставни део политичке и економске структуре државе, односно области њиховог сизерена. Примери родбинског повезивања којим је кнез Лазар за свог живота успео да оформи стабилно државно језгро, јасна је слика какав су циљ постизали овакви политички потези. С обзиром на мали број података не може се створити пуна слика о распрострањености оваквих веза и снажења државе грађењем и развијањем сродничких односа сизерена и вазала.

[16] Љ.Стојановић *Записи и натписи* 1, 48, бр. 151; видети одељак о Остоји Рајаковићу.

Околности које су настале успостављањем савладарства између цара Уроша и краља Вукашина, биле су предуслов за формирање области које су с временом добиле државотворни статус. Организација новостворених територијалних јединица са свим особеностима државе, захтевала је стварање уређене и чврсте структуре административног апарата и војничког, властеоског устројства. Властеоска друштвена групација била је основни градивни елемент држава обласних господара. Брижљиво поштовање властеоске хијерархије и одржавање вазално-сизеренских односа представљало је гаранцију унутрашње стабилности и претпоставку функционисања нових територијалних творевина обласних господара.

Догађаји који су испунили историјске оквире постојања држава обласних господара показали су у којој мери је била значајна привrженост властеле својим сизеренима. Приоритет обласних господара био је успостављање чврсте власти и обезбеђивање стабилности њихових области, а то се постизало пре свега успостављањем чврстих односа са својим поданицима, нарочито у геостратешки и економски кључним територијама. Таква политика господара, сизерена, често је водила и стварању родбинских веза са вазалима. И поред тога, међусобни односи иако утврђени брачним везама, западали су у кризе које су за крајњу последицу имале неверство вазала према сизерену. У таквим ситуацијама на површину су често избијали лични интереси вазала, који су покушавали да се окористе новонасталим политичким околностима и мењали стране у сукобу обласних господара. Остали су забележени примери да је поједина властела покушавала да се осамостали или да промени сизерена. Уосталом, мотив издаје, који се провлачио кроз политичке односе у средњем веку, остао је као веома изражен феномен укорењен и у нашој народној тради-цији.[1]

[1] Косовском легендом и мотивом издаје везаним за Косовску битку посебно се бавио Р.Михаљчић, *Јунаци косовске легенде,* 127-148.

ВЕРНА ВЛАСТЕЛА

Аристократски властеоски слој у државама својих сизерена представљао је окосницу управног апарата и војних снага. Оданост властеле била је претпоставка за креирање било какве политике. Ступање у вазални однос према сизерену подразумевало је дугу и проспериететну службу за једног господара. У војсци која је била регрутована на раз-личите начине властела је заузимала најзначајније место. Један део војске, углавном коњицу под пуном ратничком опремом, сачињавали су властела-пронијари са пратњом; други део, пешадија, попуњавана је из редова тежака и пастира који су били опремљени лаким наоружањем и трећи део чинили су најамници.[2] У периоду од 1360. до 1402. године, су-дећи према подацима историјских извора, најамничка војска се није усталила у српским земљама, пре свега због скромних економских потенцијала, јер је одржавање најамничке војске за дужи период захтевало велике и стабилне финансијске залихе. Стога је категорија коњаника, властеле-пронијара представљала базични део ратничких снага на које су се обласни господари ослањали. То је и разумљиво, с обзиром да је властела вична оружју била војнички увежбана, могла се релативно брзо организовати и одазвати војном позиву свог господара. Осматрање и чување граница области било је поверено властели-крајишницима, чије су обавезе и задужења били регулисани 49. и 143. чланом Душановог законика.[4] Одговорност властелина који је управљао крајиштем, била је већа, а консеквенце за учињене пропусте према закону биле су велике, што је војну обавезу одржавања и осматрања границе учинило сталном обавезом властелина-крајишника. То је у суштини била врста граничарске службе под организацијом и одговорношћу властелина, који је живео на пољским имањима у пограничним пределима.[5] Обављајући своју граничарску, крајишку дужност, Цреп и Витомир, властела кнеза Лазара, успели су да сузбију упад Турака 1381. године код Дубравнице.[6] Оданост и присност сизерена према својим вазалима, могла је бити означена и тоном у исправама, какав је случај између кнеза Лазара и Црепа или Константина Драгаша и његовог војводе Дмитра.[7] Извршавајући доследно војничке обавезе према сизерену, многа властела је изгубила и животе. По свој прилици, Стефан и Лазар Мусић погинули су у Косовској

[2] К.Јиречек, *Историја Срба* II, 106; А.Веселиновић, *Војска у средњовековној Србији,* Војноисторијски гласник 1-2 (1994) 385-418.

3 С.Ћирковић, *Цена најамника у југоисточној Европи крајем средњег века,* Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни скупови САНУ. књ. XLVIII, Одељење историјских наука, кн>. 12, 13.

4 Т.Тарановски, *Историја права* I, 31; Н.Радојчић, *Душанов законик,* 52, 70, 103, 128.

5 Т.Тарановски, *Историја права* 1,31.

6 Љ.Стојановић, *Родослови и летописи,* 214, бр. 589.

Видети поглавље Родбинске везе.

бици, а фреска у припрати Богородичине цркве у Велућу, овековечила је смрт четири брата: Константина, Дејана, Оливера и Братана, који су вероватно погинули у истој бици.[8] Није потребно посебно наглашавати значај и смисао народне традиције, која је на највиши морални пиједестал уздигла свесну жртву косовског хероја Милоша Обилића, у историји за-памћеног искључиво по учињеном убиству турског султана током Косовске битке. Константин Михаиловић из Островице такође је забеле-жио идеалну врлину оданости вазала свом сизерену до смрти, преносећи народном традицијом сачувану причу о војводи Крајимиру који је у своје скуте прихватио одсечену главу кнеза Лазара, пре него што је и сам био погубљен.[9] Према причи Мавра Орбина, такође су се својом оданошћу истакли и телохранитељи кнеза Лазара приликом атентата који је на њега извршио Никола Алтомановић. Том приликом погинули су Жарко Мерешић и Михајло Давидовић, Лазареви властелини, док је кнез успео да преживи, захваљујући златном крсту који је носио око врата, а у који је ударио непријатељев мач.[10] Масовно учешће српске властеле у великим походима или биткама попут Маричке и Косовске, најбољи су пример војничке организованости и извршавања обавеза које је властела имала према својим сизеренима.

Улога властеле у мирнодопским условима такође је била веома значајна. Од обављања функција у административно-управној служби, преко вођења дворских канцеларија до учешћа у саборима које су сазивали сизерени, властела је била незаобилазан чинилац власти.[11] Властела је уз црквене великодостојнике учествовала у државним саборима сазваним од кнеза Лазара, а који су одлучивали о помирењу Српске и Цариградске патријаршије 1374. и 1375. године, као и приликом избора патријарха Јефрема. [2] Крупне политичке одлуке обласни господари нису доносили без саветовања са својом властелом. Тако су и приликом одређивања казни за неке преступе попут неверства консултовани највиши државни кругови.[13]

Однос верности властеле према сизерену, остао је забележен и у народној традицији. Мотиви издаје, неверства и животне посвећености господару као и идеалима слободе и вере, вековима су се провлачили кроз народно песништво.[14] Народни песници уткали су у предање историјске ликове Милоша Обилића, Стефана Мусића и вероватно Владете војводе

[8] Видети одељке о овој властели.

9 Видети одељак о Крајмиру.

[10] М.Орбин, *Краљевство Словена,* 59-60.

11 Видети поглавље Титуле.

12 Н.Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку,* Београд 1940, 162-165.

13 С.Новаковић, *Законски споменици,* 458.

[14] Овим питањима бавио се Р.Михаљчић, Јуначи, 315; Р.Михаљчић-Ј.Ређеп, *Бој на Косову, у бугарштицама и епским песмама кратког стиха,* Нови Сад 1995; М.Пурковић, *Јунаци српских народних песама,* Химелстир 1983.

(Влатко Хранотић). Ипак, много је већи број јунака које је само предање изнедрило а који нису остали запамћени у историјским изворима као што су Бановић Страхиња, Југ Богдан са својих девет синова, Орловић Павле, побратими Милоша Обилића, Иван Косанчић и Милан Топлица, и други.[15]

НЕВЕРНА ВЛАСТЕЛА

Предањем створено и временом општеприхваћено косовско издајство Вука Бранковића и конструисано убиство цара Уроша од стране краља Вукашина, стотинама година су мучили преносиоце народног сећања. Они су представљали симболе извора српске пропасти и мотиве неверства, који су вековима под турском влашћу имали васпитну и опомињујућу улогу. Ипак неверство властелина-вазала према својим господарима није било ретка појава, нарочито у хаотичном периоду какав је постојао у доба превласти обласних господара у другој половини XIV века.

Први случај неверства према обласним господарима, хронолошки посматрано, према сачуваним изворима, догодио се у одлучујућем сукобу између жупана Николе Алтомановића са босанским баном Твртком и кнезом Лазаром 1373. године. У критичном тренутку по жупана Николу, када се склањао испред противничких војски, његов вазал, конавоски кефалија Обрад Зорка није му отворио двери града Клобука у коме се тада налазио.[16] Тај потез натерао је Николу Алтомановића да се запути ка северу где је, у свом граду Ужицу, након опсаде ухваћен, чиме је завршио свој политички живот.

Ипак, највише пажње издајству посветили су чувари народног предања. Иако су ти извори непоуздани и не могу послужити као основа за грађење историјске подлоге, они су ипак сведочанство народне традиције и мотива који су остали сачувани као рефлексија наслеђа и обојено виђење појединих стварних историјских догађаја. Народно предање забележило је или створило неке личности нама непознате из дипломатичке грађе и оновремених извора. Везане углавном за питања верности или издаје, те личности су персонификовале изражавање етичког става према оданости, а понегде послужиле и као оправдање за пораз. Из неког извора базираног на народном предању Мавро Орбин је у свом *Краљевсшву Словена,* донео причу о наводном убиству краља Вукашина који је погинуо не од турске руке већ од мача свог пажа Николе Хрсојевића.[17] Овом извору као историјској основи за реконструкцију догађаја, наравно, не треба поклонити кредибилитет, али је интересантан показа-

15 Исто.
16 Видети одељак о Обраду Зорки.
Видети одељак о Николи Хрсојевићу.

тељ у ком правцу се све кретало народно предање везано за личност краља Вукашина и Маричку битку.

Вечита тема народне традиције, издајство у Косовској бици, такође је избацило у први план као издајника кнежевог зета, Вука Бранковића. Под сумњом виновника издаје, с друге стане остао је забележен у делу византијског хроничара Јована Дуке, Драгосав Пробишчић „капетан деспотов" (кнеза Лазара).[18] Током битке, назначено је да се пронела вест да је Драгосав Пробишчић, деспотов капетан, подигао побуну и окренуо се против хришћана, што је, наводно преокренуло ток битке.[19] С друге стране, српско народно предање њега није запамтило. Александар Соловјев је сматрао да у овом Драгосаву Пробишићу или Пробишчићу треба тражити искварено, скраћено презиме у изворима познате породице Пробиштитовић.[20] На тај начин је Соловјев, поједноставивши основне методолошке принципе генеалошких реконструкција, и направио идентификацију Драгосава Пробишчића са Иванком Пробиштитовићем, сином властелина цара Душана.[21]

Сам крај XIV века донео је Лазаревим наследницима много невоља са вазалима, услед растакања Лазареве области и губитка врховног ауторитета власти. У тим превратничким догађајима, извори су забележили као властелу која је или посегнула за вишом влашћу или је починила неверу: Николу Зојића, Новака Белоцрквића и Обрада Драгосаљића. Завера против Стефана била је преломни догађај који је значајно утицао на збивања на самом крају XIV века, а завера је оставила трага и у народном предању. Интересантно је народно предање које је сачувано у селима Драгијевици, Осладићу и Белотићу, а које преноси у својој књизи Марија Исаиловић.[22] Према овом предању Никола Зојић и Новак Белоцрквић везани су не за руднички, већ за ваљевски крај. Они су према предању имали своје поседе у ваљевској регији. Никола Зојић је држао свој град, негде између села Причевића, Каменице и Мајиновића који је добио од Угара због наводно, убиства неког витеза Лауша. Замак Новака Белоцрквића био је у селу Белотићу, а добио га је за неке ратне заслуге такође од Угара. Предање је сачувало окосницу неверства према Лазаревићима, али је догађај преместило у друго време везујући издају ова два властелина за кнеза Лазара, односно за време борбе између кнеза Лазара и жупана Николе Алтомановића, при чему су се Никола Зојић и Новак Белоцрквић нашли на страни жупана Николе.[23] Ова властела била је подређена кнезу Лазару и док је он био жив није показивала знаке непослушности и можемо претпоставити да је верно служила кнезу. Ситуација

[18] Р.Михаљчић, *Јунаци,* 139-141.

19 *Исто.*
20 А.Соловјев,Судбина једне властеоске породице,67.
[21] А.Соловјев, *исто,* 71.
[22] М.Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку,* Ваљево 1989,174-176.
[23] *Исто;* Марија Исаиловић у својој књизи доноси комплетну легенду о Зојићу и Белоцрквићу.

се драстично изменила у догађајима после Косова, који су кулминирали неуспелом завером 1398. године. Још један Лазарев властелин у покосовско време испољио је неверу према његовом наследнику. Обрад Драгосаљић чији су се баштински поседи налазили у оквирима брвеничке жупе, изгубио је своја имања због неке није јасно какве, невере учињене кнезу Стефану Лазаревићу.[24] Казна за неверу, била је или погубљење што се десило Новаку Белоцрквићу, или губитак поседа што је снашло Николу Зојића и Обрада Драгосаљића.

Ни Балшићи, као обласни господари, нису били поштеђени поремећаја вазалних односа и невере коју им је начинио протовестијар, Млечанин, Филип Барели.[25] Он је био оптужен за неверство од стране свог господара Ђурђа II Страцимировића Балшића. Почетком 1390. године, Филип Барели је одбио понуђену суму од 500 литара сребра да преда Улцињ Вуку Бранковићу, чиме је у том тренутку исказао привржeност свом господару, али је убрзо потом био утамничен по другом основу. Уплевши се у унутрашње сукобе у Зети, Филип Барели је вероватно стао на страну Константина Балшића, Ђурђевог супарника, због чега му је поред слободе одузета и имовина.

24 Видети одељак о Обраду Драгосаљићу.
25 Видети одељак о Филипу Барелију.
26 *Историја Црне Горе* И-2, 56 (И.Божић).
27 *Исто.*

ЗАКЉУЧАК

Механизми сизеренско-вазалних односа на којима су почивали средњовековна држава и друштво династије Немањића, остали су карактеристични и за доба превласти обласних господара у другој половини XIV века. Властела, иако је за функционисање државе и организацију војске, представљала најзначајнији социјални слој, у односу на укупно становништво, била је малобројна и чинила свега 1-2%. И поред малог процента у целокупној друштвеној сразмери, ова социјална категорија чинила је главну потпорну снагу власти обласних господара. Учешће у ратовима, поседнички, привредни потенцијал, као и вазалска оданост властеле, представљали су упоришта власти њихових сизерена - обласних господара.

Неравномеран број података о властели обласних господара, био је главни проблем за уједначено реконструисање племићке хијерархије и индивидуално уклапање властеле у устројство и оквире функционисања држава њихових сизерена. Уопштавање коначне представе о властели свих обласних господара није било могуће не само због оскудности поје-диних историјских извора, већ и због разлика међу самим обласним господарима, које су се огледале у различитом приступу власти, претензијама и реалном домену њиховог утицаја. У конфузно доба слабљења и ерозије власти централне државне управе, временски размаци од само неколико година у последње три деценије XIV века, били су довољни за настајање нових и нестајање дотадашњих области са обележјима државно-политичке самосталности. Територијалне, државне или идеолошке претензије појединих обласних господара или њихових велможа лако су избијале на површину, диктиране политичким и економским околностима. Таква ситуација, још више је потенцирала улогу и значај властеле као привилегованог и економски најмоћнијег социјалног слоја, па се преко његовог посматрања може пратити промена и прилагођавање државно-политич-ких и идеолошких схватања и стања у новоформљеним областима и њиховом друштвеном уређењу. Разлике међу територијама, којима су

владали обласни господари, са свим својим посебностима у традицији, државном устројству, статусу и геополитичким обележјима нису дозвољавале кохерентно и усклађено посматрање свих појава које су се тицале властеле.

Изворна подлога, услед недовољне речитости писаних историјских извора, проширена је и обогаћена разултатима истраживања других научних дисциплина. О појединим господарима и њиховој властели, о којима су извори у подацима били издашнији могли смо склопити уобличенију слику. Други су великаши, пак, у историји остали забележени само по имену, као споредни учесници у неком правном догађају, као сведоци, или се спомињу као нечија властела са титулом или без ње. Због тога је уједначеност постигнутих резултата у проучавању властеле овог доба ограничена природом самих сачуваних извора и њиховог богатства у подацима. Потпунију слику епохе, а нарочито положаја, значаја и имућности појединe властеле, стекли смо на основу резултата истраживања историчара уметности, као и радова из области нумизматике и археологије.

Властела српских обласних господара у овој књизи посматрана је из два угла. Први део књиге конципиран је тако да представља биографије властеле, сврстану по својим сизеренима-обласним господарима, према којима су имали изграђен вазални однос.

Други део уобличен је у шест поглавља која се односе на заједничке теме везане за живот, функционисање и понашање властеле тог периода. Материјални ослонци представљају економску подлогу егзистенције и темељ моћи и делимично утицаја властеле у областима њихових сизерена. Величина, обим, квалитет и геополитички значај поседа којима су господарили, велможама су обезбеђивали одређено место у структури држава обласних господара, чију су власт признавали. Ковање новца од стране властеле било је показатељ опадања утицаја централне власти, али и нарастајућег значаја властеле обласних господара, чија је економска моћ и самосталност била праћена и њиховом емисионом делатношћу. Питање постојања канцеларија властеле такође задире у проблем њихове самосталности и привилегија у односу на централну власт сизерена кога су признавали. Рангирање властеле према хијерархијској лествици титула, било је веран одраз њиховог утицаја и положаја у оквиру области којима су управљали њихови господари.

Своју имућност, под окриљем побожности, властела је исказала и ктиторском делатношћу која се огледала у зидању нових сакралних објеката, живописању већ постојећих или бројним донацијама црквама и манастирима у виду, различитих типова поседа, или других материјалних поклона. Међусобни односи властеле и Цркве као два повлашћена друштвена слоја у средњем веку, били су обележени обостраним уважавањем, али су се у одређеним случајевима завршавали не само несугласицама већ и судским споровима који су решавани пред обласним господарима.

Вишесложни односи властеле и њихових сизерена, овде су посматрани из два угла, ограничени искључиво на период превласти обласних господара, кроз поглавља *Верна и неверна властела* и *Родбинске везе између господара и властеле.* Један аспект односи се на верност и оданост властеле према свом сизерену, суштински на питање вероломства и кршење вазалне обавезе, а други на остваривање родбинских веза између господара и његових вазала, што је представљало политичко средство учвршћивања унутрашње стабилности државе и везивања вазала за сизеренску кућу јачим везама.

Могући разлози и објашњења појаве одређених историјских личности-властеле у народном предању и традицији, као и њихове метаморфозе у оквирима народног песништва и легенди, остали су само наговештени, без ширег истраживачког продубљивања.

Властела српских обласних господара представљала је основни, елитни војнички, привредни и административни чинилац српских држава друге половине XIV века. Иако малобројна, као стабилан градивни елеменат власти својих сизерена, властела је стварала политичко, одбрамбено и економско упориште њихових држава. Властела српских обласних господара представљала је значајну социјалну групацију на чија плећа је пала одговорност опстанка и функционисања држава обласних господара у критичним и преломним тренуцима српске историје.

TURBULENT TIMES OF THE SERBIAN MIDDLE AGES, FEUDATORIES OF SERBIAN LOCAL RULERS

Mechanisms of sovereign-vassal relations, on which the medieval state and society of the Nemanjids rested, marked the period of the supremacy of local rulers in the second half of the 14th century. Feudatories made up the most important stratum of the society which rendered possible the functioning of the state and the organization of the army. However, they were not numerous, for they comprised only 1-2% of the total population. Although their percentage was small with regard to the entire society, this social category was the chief source of power on which the rule of local ralers rested. Military service, land property, economic potential, as well as the vassal loyalty of feudatories represented pillars of the rule of their sovereigns - local rulers.

Data about individual feudatories have survived to an unequal degree, and this posed the major problem for a balanced reconstruction of the hierarchy of the nobility, and the individual placement of feudatories in the organization and framework in which the states and their sovereigns functioned. The generalization of the final picture about the feudatories of all local rulers was not possible not only because of the scarcity of some historical sources, but also because of existing differences between local rulers, reflected in their different attitudes to rule, pretensions and the real scope of their influence. In the chaotic epoch witnessing the weakening and erosion of the central state authority, in the closing three decades of the 14th century spans of only a couple of years were sufficient for the creation of new and the disappearance of up-to-then regions displaying signs of state and political independence. Territorial, state or ideological pretensions of certain local rulers or their feudal lords, dictated by political and economic circumstances, easily emerged on the surface. Such a situation put greater emphasis on the role and significance of feudatories as the privileged and economically most powerful social stratum, so that by observing them it is possible to follow how the state, political and ideological views changed and became adapted in newly-formed districts under new social circumstances. Differences between territories governed by local rulers, with all their peculiarities displayed in tradition, state organization, status and geopolitical

characteristics did not allow making the coherent and balanced observation of all phenomena pertaining to feudatories.

Because of the scarcity of written historical sources, it was necessary to include results and findings of other scholarly disciplines in this study. In cases when sources provided more details, it was possible to reconstruct a fuller picture about some rulers and their feudatories. In several instances, only the names of dignitaries have survived, as unimportant participants in a legal procedure, or they are refereed to as someone's feudal lords, with a title or without it. Therefore, the uniformity of the achieved results in this study was limited by the nature of extant sources and the abundance versus scarcity of data surviving in them. It was possible to draw a more complete picture of the epoch, and especially the position, importance and affluence of some feudal lords only after the research of art historians, as well as studies in the fields of numismatics and archaeology had been taken into consideration.

In this book, feudatories of Serbian local rulers are examined from two standpoints. The first part of the book contains biographies of feudal lords, grouped on the basis their sovereigns-local rulers with whom they maintained vassal relations.

The second part consists of six chapters describing the life, activities and behaviour of the feudatories of that period. *Material support* was the economic basis for their existence and a source of power, and, to a degree, determined the influence of feudatories in the states of their sovereigns. The size, volume, quality and geopolitical importance of the estates in their possession provided a special place for feudal lords in the states of local rulers whose sovereignty their acknowledged. The fact that feudatories issued coins indicated the declining influence of the central government and, respectively, the increasing importance of feudal lords, whose economic power and independence were followed by their issuing activity. The question of the existence of the *Chancery* of feudatories is also included in the issue of their independence and privileges in relation to the central authority of the sovereign they recognized. Ranking of feudatories on the basis of the hierarchical scale of *titles* accurately reflected their influence and position in the region governed by their masters.

The affluence of feudatories was mirrored in their patronage activities, which included the erection of new sacral edifices, fresco-painting of the existing ones and numerous donations made to churches and monasteries - gifts of land or other material presents. Relations *between feudatories and the Church*, as two privileged social strata in the Middle Ages, were characterized by mutual respect, but in some instances these two parties solved their disputes or even conducted legal procedures before local rulers.

The chapters *Layal and Unfaithful Feudatorles* and *Family Ties ofRulers and Feudatories* analyze complex relations between feudatories and their sovereigns from two standpoints, exclusively in the period of supremacy of local rulers. One aspect relates to the fidelity and loyalty of feudatories to their sovereigns, essentially to the issue of treachery and a breach of vassal obligations, while the other is connected with establishing family ties between rulers and their vassals, which were political means aimed at strengthening the internal stability of the state and forming stronger bonds between vassals and the sovereign's house.

Possible reasons for and explanations of the appearance of certain historical figures - feudatories in the folk tradition, as well as their metamorphoses within folk epics and legends, have only been indicated, without going into further details.

Feudatories of Serbian local rulers made up the basic, elite, military, economic and administrative factor in the Serbian states in the second half of the 14th century. Although not numerous, feudatories represented a stable building block of the power of their sovereigns, making up political, defensive and economic strongholds of their states. Feudatories of Serbian local rulers were an important social group on whose shoulders fell the responsibility for the survival and functioning of the states of local rulers in critical and crucial moments for Serbian history.

ИЗВОРИ

Thalloczy, L., Jirecek, C., Sufflay E, *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis lllustrantia* II, Vindobonae 1913.

Actes de Saint-Panteleemon, ed. diplomatique par P.Lemerle, G.Dagron, Actes Serbes ed. S.Cirkovic, Paris 1982.

Динић, М., *Одлуке већа Дубровачке Реиублике* II, Београд 1964.

Душанов законик, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.

Иванов, Е., *Билгарски старини из Македоних,* Софија 1931.

Јагић, В., *Константин Филозоф и његов живош Стефана Лазаревића деспота српског,* Гласник СУД XLII (1895) 223-228.

К.Филозоф, *Жишије деспота Стефана Лазаревића,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989.

Михаиловић Константин из Островице, *Јаничареве успомене или турска хроника,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.

Miklosch, F., *Monumenta Serbica Spectantiam historiam Serbice, Bosnae Ragusii,* Wienna 1858.

Михаљчић, R, *Прилог српском дипломатару. Даровнице властеоске породице Вукославић,* ИГ 1-2 (1976) 99-105.

Monumenta Ragusina Libri Reformationum III, Zagrabiae 1895.

Monumenta Ragusina Libri Reformationum IV, Zagrabiae 1896.

Новаковић, С., *Законски споменици српских држава средњег века,* Београд 1912.

Орбин, М., *Краљевство Словена,* Београд 1968.

Радојчић, Н., *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића,* Београд 1964.

Радојчић, Н., *Законик цара Стефана Душана,* Београд 1960. Соловјев,

А., Мошин, В., *Грчке повеље српских владара,* Београд 1936.

Соловјев, А., *Одабрани споменици српскога права од XН-краја XV века,* Београд 1926.

Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма* 1-1, Београд-Ср.Карловци 1929.

Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи* I-VI, Београд 1912-1926, (репринт) 1982-1988.
Стојановић, Љ., *Стари српски родослови и летописи,* Ср.Карловци 1927.
Тадић, Ј., *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935.
Томовић, Г., *Морфологија ћириличких споменика на Балкану* Београд 1976.
Ћоровић, В., *Стари српски записи и натписи* (приредио Р.Михаљчић) Београд 1997.

ЛИТЕРАТУРА

Антоновић, М., *Област Валоне и Канине под српском влашћу (1343-1417),* ЗФФ XVIII (1994) 149-177.
Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Београд 1953.
Археолошки споменици и налазишта у Србији II, Београд 1956.
Бабић, Г., *Владарске инсигније кнеза Лазара,* О кнезу Лазару, Београд 1975, 65-79.
Бабић, Г., *О портретима у Рамаћи и једном виду инвеституре,* ЗЛУМС 15 (1979) 151-176.
Баришић, Ф., *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона,* ЗФФ ХП-1 (1974) 357-377.
Благојевић, М., *Град и жупа-међе градског друштва,* Социјална структура српских градских насеља (ХН-XVIII век), Смедерево-Београд 1992, 67-85.
Благојевић, М., *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд 1997.
Благојевић, М., *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову,* Зборник ФФБ ХУШ (1994) 69-90.
Благојевић, М., *Крајишта средњовековне Србије од 1371 до 1459,* ИГ 1-2 (1987) 29-43.
Благојевић, М., *Манастирска властелинства крушевачког краја,* Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 25-49.
Благојевић, М., *Привредне прилике у држави кнеза Лазара,* Бој на Косову, старија и новија сазнања, Београд 1992,463-483.
Благојевић, М., *Српско краљевство и „државе " у делу Данила II,* Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991,139-155.
Благојевић, М., *Стефан Лазаревић и суверенитет српске државе,* Дани српскога духовног преображења I, Деспотовац 1994, 13-22.
Благојевић, М., *Челници манастира Дечана,* Зборник Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 21-34.
Богдановић, Д., *Историја старе српске књижевности,* Београд 1991.
Божић, И., *Dominus Rex Constantinus*, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 195-205. Божић, И., *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952.
Божић, И., *Неверство Вука Бранковића,* О кнезу Лазару, Београд 1975, 223-240.

Божић, И., *О улози Вука Бранковића,* ЛМС 415, књ. 5 (1975) 475-482.
Божић, И., *Српске земље у доба Стефана Лазаревића,* Моравска школа и њено доба, Научни скуп у Ресави, 1968, Београд 1972, 111-121.
Веселиновић, А., *Војска у средњовековној Србији,* ВИГ 1-2 (1994) 385-418.
Веселиновић, *А.,Држава сриских деспота,* Београд 1995.
Грозданов, Ц., *Охридско зидно сликарство XIV века,* Београд 1980.
Грујић, R, *Који је сриски деспот умро као великосхимник Јован Каливит?,* ГСНД XI (1932) 233-237.
Грујић, Р., *Конавли иод разним госиодарима од XII до XV века,* Споменик 66 (1926) 3-123.
Грујић, Р., *Лична властелинства српских црквених представника у XIV и XV веку,* ГСНД XIII (1934) 47-68.
Грујић, Р., *Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак,* ГСНД XII (1933) 39.
Грујић, Р., *Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку,* ИЧ V (1954-1955) 53-76.
Грујић, Р., *Светогорски азили за српске владаоце и властелу после косовске битке,* ГСНД XI (1932) 65-96.
Дероко, А., *Монументална и декоративна архитектура у средњевековној Србији,* Београд 1985.
Дероко, А., *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији,* Београд 1950.
Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови* (предговор Трифуновић Ђ), Београд 1979.
Димитријевић, С., *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара,* О кнезу Лазару, Београд 1975, 185-220.
Димитријевић, С., *Новац кнеза Лазара,* Крушевац 1971.
Димитријевић, С, *Нове врсте српског средњовековног новца II,* Старинар XVII (1967), 77-89.
Димитријевић, С., *Нове врсте српског средњовековног новца III,* Старинар XVIII (1968) 119-138.
Димитријевић, С., *Нове врсте српског средњовековног новца V,* Старинар XX (1970) 59-81.
Димитријевић, С., *Нове врсте српског средњовековног новца VI,* Старинар XXI (1972) 71-80.
Димитријевић, С., *Нове врсте српског средњовековног новца VII,* Старинар XXII (1974) 93-109.
Димитријевић, С., *Нове врсте српског средњовековног новца VIII,* Старинар XXIII (1974) 91-106.
Динић, М., *Браничево у средњем веку,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978,84-113.
Динић, М., *Дубровачка средњовековна караванска трговина,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305-331.
Динић, М., *Дубровачки трибути,* Београд 1935.
Динић, М., *За историју рударства II... За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II,* Београд 1962.
Динић, М., *Земље херцега Светога Саве,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178-269.
Динић, М., *Југозаиадна Србија у средњем веку,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 68-84.

Динић, М., *О Николи Алтомановићу,* Београд 1932.
Динић, М., *Област Бранковића,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978,148-178.
Динић, М., *Област централне Србије у средњем веку,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 55-68.
Динић, М., *Растиславићи, Прилог историји распадања српског царства,* ЗРВИ 2 (1953) 139-144.
Динић, М, *Српске земље у средњем веку,* Београд 1978.
Динић. М., *Хумско-требињска властела,* Београд 1967.
Ђорђевић, И., *Зидно сликарство српске властеле,* Београд 1995.
Ђурић, В., *Византијске фреске у Југославији,* Београд 1975.
Ђурић, В., *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Бранковић,* ЗЛУМС 26 (1990) 13-46.
Ђурић, В., *Моравско сликарство,* Београд 1968.
Ђурић, И., (-) *"Ektesis nea" - византијски приручник за "питакиа" о српском патријарху и неким феудалима крајем XV века,* ЗФФБ XII-1 (1974) 415-432.
Иванишевић, В., *Нова емисија српског новиа с Трговишта код Новог Пазара,* Нумизматичар 13 (1990) 59-62.
Иналцик, X., *Османско царство, класично доба 1300-1600,* Београд 1974.
Исаиловић, М., *Ваљево и околне области у средњем веку,* Ваљево 1989.
Историја народа Југославије I, Београд 1953.
Историја српског народа I-II, Београд 1981-2.
Историја Црне Горе Н-2, Титоград 1970.
Јанковић, М., *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку,* Београд1985.
Јиречек, К., *Историја Срба 1-11,* Београд 1990.
Јиречек, К., *Српски шр Урош, краљ Вукашин и Дубровчани,* Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959,339-387.
Јовановић, В., *Борач и Честин,* Прилог проучавању средњевековних градова у Србији, ИГ1-2 (1985) 7-35.
Јуришић, А., *Нова Павлица,* Београд 1991 (Ж. Микић, *Скелетни остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића).*
Калић, Ј., Ниш у средњем веку, ИЧ XXXI (1984) 5-40.
Калић, Ј., *Срби у позном средњем веку,* Београд 1994.
Калић, Ј., *"Страх турски" После Косова,* Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989, Београд 1989,185-193.
Каниц, Ф., *Србија, земља и становништво,* Београд 1985.
Кашанин, М, *Српска књижевност у средњем веку,* Београд 1990.
Киежевић, Б., *Црква у селу Рамаћи,* ЗЛУМС 4 (1968) 121-171.
Ковачевић, Ј., *Средњовековна ношња балканских Словена,* Београд 1953. I
Кораћ, Д., *Кир Дука Коресис - дворанин иара Стефана,* ЗРВИ XXIX - I XXX (1991) 213-219.
Кораћ, Д., *Света Гора под српском влашћу,* ЗРВИ XXXI (1992) 9-193.
Мадас, Д., - Гајић, А., *Надгробне плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у комплексу Ждрела у Горњачкој клисури,* Саопштења XV (1983) 221-242.
Мано-Зиси, Ђ., *Нова Павлца на Ибру,* Старинар VIII-IX (1933-1934) 193-206.

Марић, Р., *Студије из српске нумизматике,* Београд 1956.
Марковић, В., *Ктитори, њихове дужности и права,* Прилози КЈИФ 5 (1925) 100-125.
Милојевић, С, *Мусићи,* ИЧ XXXIII (1987) 5-37.
Михаљчић, R, *Владарска титула господин,* ИГ 1-2 (1994) 29-37.
Михаљчић, Р., *Где се налазио град Петрус?,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 225-233.
Михаљчић, Р., *Град у преломном раздобљу,* Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII век), Смедерево-Београд 1992, 113-125.
Михаљчић, Р., *Изворна вредност записа и натписа,* Право и лажно народно песништво, Деспотовац 1996, 33-47.
Михаљчић, Р., Ј.Ређеп, *Бој на Косову у бугарштицама и епским песмама кратког стиха,* Нови Сад 1995.
Михаљчић, Р., *Јунаци косовске легенде,* Београд 1994.
Михаљчић, Р., Кнез *Лазар и обнова Српске државе,* О кнезу Лазару, Београд 1975, 1-11.
Михаљчић, Р., *Крај Српског царства,* Београд 1975.
Михаљчић, Р, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање,* Београд 1989.
Михаљчић, Р., *Маричка и Косовска битка. Почетак краја српско-византијског супарништва,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 18-29.
Михаљчић, Р., *Отроци,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 233-241.
Михаљчић, Р., *Презимена изведена од титула,* Расковник, пролеће-зима 1997, Година XXП1, 87-90 (1997) 9-34.
Михаљчић, Р., *Словенска канцеларија арбанашке властеле,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 55-66.
Михаљчић, Р, *Ставилац,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 241-293.
Новаковић, С., *Византијски чинови и титуле у српским земљама XI-XV века,* Глас СКА LXXVIII (1908) 178-280.
Новаковић, С., *Историја и традиција* (С.Ћирковић, Допуне и објашњења) Београд 1982.
Новаковић, С., *Срби и Турци XIV и XV века,* Београд 1960.
Острогорски, Г., *Алексије Раул, велики доместик Србије,* Византија и Словени, Београд 1970, 228-242.
Острогорски, Г., *Васељенске судије у Серу,* Византија и Словени, Београд 1970, 257-270.
Острогорски, Г., *Пронија,* Београд 1951.
Острогорски, Г., *Серска област после Душанове смрти,* Београд 1965.
Петковић, В., *Ко је био оснивач манасшира Дренче?,* Старинар 2 (1951) 57-8.
Петковић, В., *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа,* Београд 1950.
Петковић, В., *Стари српски споменици у Јужној Србији,* Београд-Земун 1924.
Петровић, Ј., *Веома ретки српски средњевековни грошићи из села Мало Боњинце код Власотинаца,* Старинар VIII-IX (1933-34) 14-27.
Пурковић, М., *Авињонске папе и српске земље,* Пожаревац 1934.

Пурковић, М., *Етикеција и друшшвени дух у сшарој српској држави,* Годишњак Скопског филозофског факултета II (1938) 111-139.
Пурковић, М., *Загонетни портре у цркви св. Николе у Рамаћи,* Зборник Удружења српских писаца и уметника у иностранству, књига I, Лондон 1973 51-52.
Пурковић, М., *Кнез и деспот Стефан Лазаревић,* Београд 1978.
Пурковић, М., *Кћери кнеза Лазара,* Мелбурн 1957.
Пурковић, М., *Српски патријарси средњега века,* ГСНД XV-XVI (1936) 303-317.
Радојичић, Ђ.Сп., *Влатко Хранотић - властелин Вука Бранковића* Гласник МКМ 1 (1956) 230.
Радојичић, Ђ.Сп., *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара,* ГСНД XXI (1940) 33-81.
Радојичић, Ђ.Сп., *Казнац Богдан,* Прилози КЈИФ 11 (1931) 156.
Радојичић, Ђ.Сп., *Ко је подигао манастир Заум?,* Историјски преглед 1 (1954) 44-46.
Радојичић, Ђ.Сп., *О иоменику св. Богородице Љевишке,* Старинар XV (1940) 43-74.
Радојичић, Ђ.Сп., *Похвала кнезу Лазару са стиховима,* ИЧ V (1955) 241-254.
Радојчић, Н., *Српски државни сабори у средњем веку,* Београд 1940.
Радојчић, С, *Старо српско сликарство,* Београд 1966.
Радонић, Ј., *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII-XVI века,* Глас САН CLXXXVII1941.
Repp, R, *Ostoja Rajakovic, ein Spielmann und Sippengenosse Konig Markos,* Zeitschrift fur Slawische Philologie 23 (1955) 39-59.
Ристић, В., *О постанку цркве манастира Сисојевац и њеном ктитору,* Саопштења XXIX (1997) 97-105.
Руварац, И., *О кнезу Лазару,* Бој на Косову, старија и новија предања, Београд 1992, 17-291.
Сарија, Б., *Из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду,* Кичевска остава, Старинар III (1924-25) 76-77.
Славева, Л., *Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните краеви во XIV век,* Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980,13-445.
Смирнов, С. - Бошковић, Ђ., *Археолошке белешке из Метохије и Прекоруиља,* Старинар VIII-IX (1933-1934) 255-276.
Соловјев, А., *Греческие архонти в сербском царсшв XIV века,* Byzantinoslavica Ш2 (1930) 275-287.
Соловјев, А., *Једна српска жупа за време царства,* ГСНДШ (1928) 25-43.
Соловјев, А., *Једно суђење из доба кнеза Лазара,* Архив за правне и друштвене науке, књ, XVIII (XXXV) бр. 3, Београд 1929, 188-197.
Соловјев, А., *Судбина једне властеоске породице из средњевековне Србије,* Старинар VIII-IX (1933-1934) 63-71.

Спасић, Д., Палавестра, А., Мрђеновић, Д., *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле,* Београд 1991.

Спремић, М., *Вук Бранковић и Косовска битка,* Глас CCCLXXVIII САНУ, Одељење историјских наука 9 (1996) 85-107.

Станић, Р., *Натпис и Годачице код Краљева,* Старинар 24-25 (1975) 131-138.

Станојевић, С., *Студије о српској дипломатици* I-II, сабране студије, Глас СКА 106 (1923) 50-96; Глас СКА 132 (1928) 29-57; Глас СКА 156 (1933) 41-59.

Stanojevic, S., *Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konastantin dem Philosophen als Geschichtsquelle,* AfSlPh 18 (1896)

Стојановић, Љ., *Где је био град Копријан?,* Прилози КЈИФ 7 (1927) 217-219.

Стојановић, Љ., *Цреп и Витомир,* Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929, 356-357.

Тарановски, Т., *Историја српског права у Немањићкој држави* I, Београд 1931.

Тодић, Б., *Прилог бољем познавању најстарије историје Велућа,* Саопштења XX-XXI (1988-1989) 67-76.

Trapp, E., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit,* Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1-12, Wien 1978-1991.

Трифуновић, Ђ., *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју,* Крушевац 1968.

Троицки, С., *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији,* Глас СКА 168 (1935) 79-135.

Трпковић, В., *Турско-угарски сукоби до 1402,* ИГ 1-2 (1959) 93-123.

Ћирковић, С., *„Црна Гора" и проблем српско-угарског граничног подручја,* Ваљево-постанак и успон градског средишта, Ваљево 1993, 59-78.

Ћирковић, С., *Две српске повеље за Лавру,* Хиландарски зборник 5 (1983) 91-100.

Ћирковић, С, *Историја средњовековне босанске државе,* Београд 1964.

Ћирковић, С., *Моравска Србија у историји српског народа,* Моравска школа и њено доба, Научни скуп у Ресави 1968, Београд 1972, 101-111.

Ћирковић, С., *Неваде-непознати утврђени град у Србији,* ИГ 1-2 (1995) 13-23.

Ћирковић, С., *О саставу и снази Лазаревог табора на Косову,* Војноисторијски гласник 2 (1989) 151-167.

Ћирковић, С, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана,* ИЧ VI (1956) 139-152.

Ћирковић, С, *Поклад краља Вукашина,* ЗФФБ XIV-1 (1979) 153-163.

Ћирковић, С., *Раваничка хрисовуља,* Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици 1381-1981, Београд 1981, 69-83.

Ћирковић, С, *Сеоска општина код Срба у средњем веку,* Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића V, Пријепоље 1978, 81-88.

Ћирковић, С., *Србија уочи битке на Косову,* Косовско-метохијски зборник 1, Београд 1990, 1-19.

Ћирковић, С., *Хрељин поклон Хиландару,* ЗРВИ XXI (1982) 103-117.

Ћирковић, С., *Цена најамника у југоисточној Европи крајем средњега века,* Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни скупови САНУ, књ. XLVIII, Одељење историјских наука, књ. 12, Београд 1989, 9-25.

Ћирковић, С., *Штип у XIV веку,* Зборник на трудови посветени на академиот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1985, 335-357.

Ћоровић, В., *Прилози за нашу старију књижевност и хисторију,* Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 77-131.

Ћоровић, В.., *Хисторија Босне,* Београд 1940.

Ћук, Р, *Прилог проучавању рударства на Копаонику у средњем веку* ИГ 1-2 (1989) 23-39.

Ферјанчић, Б., *Византијски и српски Сер у XIУ столећу,* Београд 1994.

Ферјанчић, Б., *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама,* Београд 1960.

Ферјанчић, Б., *Севастократори и кесари у Српском царству,* ЗФФБ XI-1 (1970) 255-269.

Ферјанчић, Б., *Тесалија у XIII и XIV веку,* Београд 1974.

Шуица, М., *О кесару Гргуру,* ЗРВИ 34 (1995) 163-172.

Шуица, М., *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревича 1398. године,* ИГ 1-2 (1997) 7-25.

РЕГИСТАР

Л

Љ

М

Н

О

П

Р

С

Т

Ћ

У

Ф

Х

САДРЖАЈ

Технички уредници
Јован АРАНЂЕЛОВИЋ
Слободан КОВАЧИЋ

Корице Марија
МАРКОВИЋ

Корекшура Ш
Службени лист СРЈ

Обим 13
штам. табака

Формаш
17x24ст

Тираж 500
примерака

Шшамиа
РУЈНО-Ужице

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

949.711 "13"

ШУИЦА, Марко
Немирно доба српског средњег века / Марко Шуица,
- Београд : Службени лист СРЈ, 2000 (Ужице : Рујно), - 199 стр.: 24 ст
„Садржај књиге предсгавља измењен и
понегде допуњен текст магистарске тезе
'Властела српских обласних господара'..."
- - > предговор, - Тираж 500. - Библиографија : стр. 177-185. Регистар.

ISBN 86-355-0452-6
316.343.3(497.11) "13"
а) Властела - Србија - 14в

ИД=83503116

Скенирао и оцр

доматриос

03-03-2003